

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΦΥΛΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΜΟΥΣΙΚΗ : Η
ΓΥΝΑΙΚΑ ΩΣ ΟΡΓΑΝΟΠΑΙΚΤΡΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΩΝ ΜΟΥΣΙΚΩΝ
ΟΡΓΑΝΩΝ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΕΘΝΟΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ – ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΑ

Της φοιτήτριας

Μαρίας Παναγιώτας Καραγεώργου

ΑΕΜ: 1921

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: Κίτσιος Γεώργιος, Επίκουρος καθηγητής

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2022

Πίνακας Περιεχομένων

Ευχαριστίες.....	4
Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	
A. Αντικείμενο, τρόπος υλοποίησης, δυσκολίες και πορεία έρευνας	7-8
B. Μεθοδολογία έρευνας.....	8-11
Γ. Παρουσίαση ενοτήτων εργασίας	11-15
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ	
1. Ορισμός βασικών εννοιών σχετικά με το φύλο.....	16
2. Η θέση και ο ρόλος των δύο φύλων.....	17-20
3. Το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο.....	20-23
4. Βιολογικός Ντετερμινισμός «ένα κίνημα που εξυμνεί το βιολογικό φύλο από το κοινωνικό».....	23-25
5. «Έμφυλη ταυτότητα»: έννοιες και προσδιορισμοί του όρου.....	25-27
6. Ισότητα μεταξύ των δύο φύλων.....	27-29
7. Η εμφάνιση και η πορεία του Φεμινιστικού κινήματος: «ένας σταθμός ορόσημο για τα δικαιώματα και την ισότητα των γυναικών».....	29
i) Πρώτο κύμα φεμινισμού.....	30-31
ii) Δεύτερο κύμα φεμινισμού.....	31-32
iii) Τρίτο φεμινιστικό κύμα.....	32-33
iv) Οι σημαντικότεροι σταθμοί του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα.....	34-37
v) Σύντομη ανακεφαλαίωση για το Φεμινιστικό κίνημα.....	37-38
8. Ο προσδιορισμός του φύλου στον κλάδο της εθνομουσικολογίας: «Γιατί αργήσαμε τόσο;».....	38-40
9. Η θέση και ο ρόλος του γυναικείου φύλου στην ευρύτερη μουσική κοινότητα, συνδυαστικές και κριτικές απόψεις μουσικών ερευνητών.....	41-48
10. Ελληνική παραδοσιακή μουσική Σύντομη ιστορική ανασκόπηση/ η συμβολή της στη μουσική εκπαίδευση [παράθεση απόψεων.....	49-51

11. Η παραδοσιακή μουσική στον Ελλαδικό χώρο.....	51-52
12. «Η δημοτική μουσική/ Το δημοτικό τραγούδι.....	53

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Έρευνα

1. Συμμετέχοντες.....	54
2. Καταγραφή απόψεων.....	55-78

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ.....	79-81
----------------------------	-------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	82-84
-------------------	-------

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ.....	85-86
-------------------	-------

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α Υπόδειγμα ερωτηματολογίου.....	87
--	----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β Απομαγνητοφώνηση συνεντεύξεων.....	88 -107
--	---------

Ευχαριστίες

Η εκπόνηση της παρούσας εργασίας ως αποτέλεσμα μεθοδικής προσπάθειας στηρίχθηκε στη διεξοδική μελέτη της βιβλιογραφίας και στην έρευνα. Επειδή στη προσπάθεια μου δεν ήμουν μόνη, αισθάνομαι την ανάγκη να ευχαριστήσω όλους αυτούς τους ανθρώπους που στάθηκαν αρωγοί και μου προσέφεραν απλόχερα την βοήθεια και την συμπαράσταση τους. Ειδικότερα ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή της διπλωματικής μου και επίκουρο καθηγητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ κ. Γεώργιο Κίτσιο, γιατί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια του, την καθοδήγηση του, την κατανόηση που έδειξε και την στήριξη του προς εμένα δεν θα είχα καταφέρει να ολοκληρώσω την διπλωματική μου εργασία. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω την κ. Αλεξάνδρου Μαρία, αναπληρώτρια καθηγήτρια του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. και τον κ. Γιαννόπουλο Εμμανουήλ, αναπληρωτή καθηγητή του Τμήματος Μουσικών Σπουδών ως μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διπλωματικής μου εργασίας, όπως και όλους του καθηγητές και καθηγήτριες του Τμήματος Μουσικών Σπουδών του Α.Π.Θ. για την ακαδημαϊκή μόρφωση που μου προσέφεραν τα χρόνια των σπουδών μου.

Στον σημείο αυτό δεν θα μπορούσα να παραλείψω τις ευχαριστίες μου προς όλα εκείνα τα άτομα που έλαβαν μέρος στο ερευνητικό κομμάτι της εργασίας μου παρέχοντας μου πολύτιμες και καθοριστικές για την εξέλιξη της πληροφορίες. Συγκεκριμένα τους: Γιαχουδή Πελαγία, Ελευθερίου Σοφία, Ζαχαριάδου Αναστασία, Κυπριανού Μαρία, Κουτσοκόστα Μαρία, Μπατσίλα Ειρήνη, Μπογιατζή Κατερίνα, Ντίνας Άρης, Τσαντσάνη Σαλονικιά, Φελλά Κωνσταντίνα. Τέλος, αφιερώνω την διπλωματική μου εργασία ως ανάμνηση των ωραιότερων χρόνων της ζωής μου στην αγαπημένη μου οικογένεια.

Περίληψη

Η θεματολογία της συγκεκριμένης εργασίας δομήθηκε κατά κύριο λόγο πάνω σε ζητήματα που αφορούν το φύλο στον κλάδο της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής και ειδικότερα στην γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων. Ξεκινώντας γίνεται αναφορά στη κοινωνική υπόσταση του φύλου συμπεριλαμβανομένων βασικών εννοιών που αφορούν το φύλο αλλά και την ισότητα μεταξύ σε ανδρικό και γυναικείο φύλο. Τονίζεται επίσης η άποψη που επικρατεί στον κλάδο της εθνομουσικολογίας σχετικά με το φύλο και ιδιαίτερα με την γυναίκα στη μουσική, αλλά και απόψεις ερευνητών που ανήκουν στην ευρύτερη μουσική κοινότητα. Τέλος, μέσω προσωπικής έρευνας αναδεικνύονται ορισμένα ζητήματα που αφορούν το γυναικείο φύλο στην παραδοσιακή μουσική και δίνονται απαντήσεις που οδηγούν σε συμπεράσματα τα οποία αποτελούν κινητήρια δύναμη για προσωπική σκέψη και προβληματισμό.

Abstract

The topics of this research paper were structured mainly on issues related to gender in the field of Greek traditional music and especially to women as instrumentalists of traditional musical instruments. At the start, reference is made to the social status of gender, including basic concepts related to gender and equality between men and woman. Emphasis is made to the prevailing view in the field of ethnomusicology regarding gender, especially women in music but also the view of researchers belonging to the wider music community. In conclusion, through personal research, some issues related to women in traditional music are highlighted and the answers are guiding to certain conclusions and they are a driving force for personal thinking and reflection.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Α. Αντικείμενο, τρόπος υλοποίησης, δυσκολίες και πορεία έρευνας

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως κύριο αντικείμενο μελέτης ζητήματα φύλου στον κλάδο της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής και πιο συγκεκριμένα την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων. Δεν είναι τυχαίο ότι ο τίτλος της εργασίας είναι «ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική» και όχι «τα ζητήματα» κι αυτό γιατί ο σκοπός μας ήταν να εντοπίσουμε αυτά τα ζητήματα, να τα αναδείξουμε και να τα αναλύσουμε στη βάση των δεδομένων της βιβλιογραφίας που είχαμε στη διάθεση μας και των αποτελεσμάτων της έρευνας που διεξήγαμε. Ο προβληματισμός της εργασίας εστιάζει στο αν η αριθμητική υπεροχή των ανδρών οργανοπαίκτων ελληνικής παραδοσιακής μουσικής έναντι των αντίστοιχων γυναικών αποτελεί τυχαίο γεγονός ή υποκρύπτει έμφυλη ανισότητα, καθώς οι άνδρες δεν έρχονται αντιμέτωποι με μια τέτοιου είδους διάκριση. Για τους πιο πολλούς από εμάς είναι απόλυτα φυσικό ένας άνδρας να ασχολείται ενεργά με τα παραδοσιακά όργανα ενώ όταν μια γυναίκα «τολμά» να μάθει ένα παραδοσιακό όργανο, ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας αποδοκιμάζει μια τέτοια απόφαση και στην καλύτερη περίπτωση, δεν την επικροτεί αλλά ούτε και την ενθαρρύνει.

Το ερώτημα «γιατί μια γυναίκα δεν ασχολείται ενεργά με τα παραδοσιακά μουσικά όργανα», αποτελεί τον πυρήνα του προβληματισμού της εργασίας. Αξίζει να τονίσουμε, ότι οι εθνομουσικολόγοι έχουν προβληματιστεί σε σχέση με τους λόγους για τους οποίους η μουσική εκτελείται περισσότερο από τους άνδρες. Με την παρούσα μελέτη θα προσπαθήσουμε να επιβεβαιώσουμε τον προβληματισμό αυτό δηλαδή, το ότι οι γυναίκες δεν ασχολούνται ενεργά με τα παραδοσιακά όργανα αλλά επίσης και να ερευνήσουμε τις πιθανές αιτίες μέσα από μαρτυρίες ανδρών και γυναικών που ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα.

Ο στόχος υλοποίησης της εργασίας, επιτεύχθηκε με την μελέτη σχετικής βιβλιογραφίας, την συλλογή πληροφοριών, απόψεων και εμπειριών που αντλήθηκαν μέσα από αυτή. Επιπλέον, διεξήχθη σχετική έρευνα με την μέθοδο των συνεντεύξεων.

Κατά την διάρκεια της συγγραφής της εργασίας προέκυψαν προβλήματα που δυσχέραιναν την ροή της. Αρχικά, το θέμα της εργασίας εστίαζε στην περίπτωση του παραδοσιακού κλαρίνου αλλά αυτό χρειάστηκε να αλλάξει, καθώς απαιτούσε την ανεύρεση γυναικών στην Ελλάδα που παίζουν κλαρίνο. Όμως, το εγχείρημα ήταν πολύ δύσκολο. Έτσι, επιλέξαμε να προβληματιστούμε για την συμμετοχή των γυναικών γενικότερα στο παίξιμο των παραδοσιακών οργάνων αλλά και σε αυτόν τον τομέα οι δυσκολίες ήταν πολλές, λόγω μικρής γυναικείας συμμετοχής. Επιπρόσθετα, αποδείχτηκε πολύ δύσκολο το να βρεθεί η κατάλληλη βιβλιογραφία λόγω ανεπαρκούς υλικού που να σχετίζεται με το γυναικείο φύλο και την παραδοσιακή μουσική.

Ο στόχος μας ήταν αφενός, να ερευνηθούν οι παράμετροι που επηρεάζουν το γυναικείο φύλο ώστε να ασχοληθεί επαγγελματικά με τα παραδοσιακά μουσικά όργανα και αφετέρου, να αναδειχθούν καινούργια επιστημονικά δεδομένα τα οποία θα προβληματίσουν και θα εγείρουν τον προβληματισμό και την κριτική σκέψη στους αναγνώστες. Η πορεία της συγκεκριμένης έρευνας με βασικό στοιχείο την εύρεση βιβλιογραφίας πάνω στα ζητήματα φύλου αλλά και στην παραδοσιακή μουσική της χώρας μας, οδήγησε στη δημιουργία ερωτηματολογίου που απαντήθηκε από τους συμμετέχοντες στην έρευνα και μέσα από τις απαντήσεις τους προκύπτουν ορισμένα γενικά αλλά και ειδικά συμπεράσματα που θα αναλυθούν στο εκάστοτε κεφάλαιο της εργασίας. Επιπλέον, η έρευνα ακολούθησε επαγωγικό τρόπο. Στην αρχή βρέθηκαν γενικότερες πληροφορίες που αφορούν το φύλο, που συνδυάστηκαν με τον κλάδο της παραδοσιακής και επιπλέον, πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με επαγγελματίες στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής, καταλήγοντας σε ορισμένα συμπεράσματα που σχετίζονται με το θέμα που ερευνάτε. Καθώς δόθηκε αναλυτικά η πορεία της έρευνας στη συνέχεια θα παρατεθεί η μεθοδολογία της έρευνας, πως δηλαδή υλοποιήθηκε η συγκεκριμένη έρευνα που έχει ως αντικείμενο μελέτης, ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων.

B. Μεθοδολογία έρευνας

Η ενότητα αυτή αναφέρεται στη μεθοδολογία της έρευνας καθώς παρουσιάζει αναλυτικά τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιήθηκε τόσο η έρευνα που πλαισιώνει την παρούσα εργασία όσο και την συλλογή βιβλιογραφικών πληροφοριών. Υπήρξαν διάφορα στάδια που ακολουθήθηκαν, μέχρι η εργασία να πάρει την τελική της μορφή, τα οποία θα παρουσιαστούν αναλυτικά στη συνέχεια.

Αρχικά το πρώτο βήμα ήταν να βρεθεί το θέμα, ακόμη και αν αυτό τροποποιήθηκε, η γενικότερη ιδέα που αφορούσε τα ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική και ειδικά την γυναίκα παρέμεινε ίδια. Με αυτόν τον τρόπο ξεκίνησε ο εντοπισμός των βιβλιογραφικών πηγών στο κομμάτι του φύλου. Οι βιβλιογραφικές πηγές που χρησιμοποιήθηκαν, είχαν σχέση με χαρακτηριστικά και έννοιες που διέπουν το φύλο, όπως για παράδειγμα, το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, η έμφυλη ταυτότητα κ.α. Οι πληροφορίες αντλήθηκαν τόσο από έντυπα βιβλία, ηλεκτρονικές πηγές αλλά και από δημοσιευμένες πτυχιακές εργασίες. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε ένα ηλεκτρονικό λεξικό για να αποδώσει έννοιες από κάποιους βασικούς όρους που σχετίζονται με το φύλο. Η εύρεση της βιβλιογραφίας ήταν αρκετά απαιτητική καθώς ο κλάδος που ασχολείται με τις σπουδές φύλου δεν μας ήταν ήδη γνωστός. Όταν ολοκληρώθηκε η μελέτη αυτών των πηγών, έγινε η συγγραφή τους ξεκινώντας από το γενικό και καταλήγοντας στο ειδικό. Εκτός από πληροφορίες που σχετίζονται με το φύλο, παράλληλα μελετήθηκε σχετικά βιβλιογραφία που αφορά την ελληνική παραδοσιακή μουσική, τις απόψεις του κλάδου της εθνομουσικολογίας αλλά και λοιπές απόψεις μουσικών ερευνητών. Οι παραπάνω πληροφορίες αντλήθηκαν από βιβλία, από

ηλεκτρονικές πηγές, όπως για παράδειγμα διδακτορικές διατριβές αλλά και από πρακτικά συνεδρίων. Ορισμένες πηγές χρησίμευσαν σε μεγάλο βαθμό καθώς συλλέξαμε τις περισσότερες πληροφορίες. Πιο συγκεκριμένα ένα από αυτά ήταν η δημοσιευμένη διδακτορική διατριβή της Κούζιου με θέμα «Φύλο και δημοτικό τραγούδι. Η συμβολή της γυναίκας στην επιτέλεση της παραδοσιακής μουσικής στην περιοχή της Καρδίτσας: Εθνομουσικολογική έρευνα και πρόταση μιας εκπαιδευτικής εφαρμογής» Στη συγκεκριμένη διατριβή έγιναν κατανοητά ζητήματα που σχετίζονται με το φύλο και την μουσική αλλά ήταν χρήσιμος και ο τρόπος με τον οποίο έγιναν οι συνεντεύξεις καθώς μας βοήθησε στο σχετικό κεφάλαιο της έρευνας. Ένα ακόμη βιβλίο που φάνηκε πολύ χρήσιμο και σχετίστηκε σε μεγάλο βαθμό με το ερευνητικό κομμάτι της εργασίας και συγκεκριμένα με την τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου ήταν το Γυναίκες, Φύλο, Κοινωνίες της Maruani. Ένα πολυδιάστατο βιβλίο με ζητήματα που αφορούν το φύλο μέσα στην κοινωνία.

Επιπλέον, ένα χρήσιμο εργαλείο για την άντληση πληροφοριών από ξενόγλωσσα βιβλιογραφία ήταν το site Groove Music Online που περιλαμβάνει μεγάλη ποικιλία από άρθρα μουσικής. Σε αυτή την ιστοσελίδα βρέθηκαν ξενόγλωσσα άρθρα ερευνητών σχετικά με το φύλο και την μουσική σε γενικότερο πλαίσιο, όπου στη συνέχεια συνδυάστηκαν μεταξύ τους και μεταφράστηκαν από την αγγλική γλώσσα στην ελληνική για να ενσωματωθούν στο πρώτο μέρος της εργασίας.

Ολοκληρώνοντας το βιβλιογραφικό μέρος, ακολουθεί το δεύτερο μέρος της εργασίας που αφορά την έρευνα. Η έρευνα ξεκίνησε τον Μάιο του 2021 και ολοκληρώθηκε τον Απρίλιο του 2022. Τα στάδια που ακολούθησε η έρευνα ήταν τα εξής: στην αρχή το πρώτο βήμα ήταν να δομηθεί το ερωτηματολόγιο με τις σχετικές ερωτήσεις που θα οδηγήσουν με την σειρά τους σε συμπεράσματα που αφορούν το θέμα. Το ερωτηματολόγιο των συνεντεύξεων βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στο θεωρητικό μέρος της εργασίας. Οι ερωτήσεις που υποβλήθηκαν στους συμμετέχοντες δεν αποτελούν αντιγραφή από ήδη υπάρχων ερωτηματολόγιο, αλλά είναι προϊόν προσωπικής συγγραφής. Η εύρεση των ερωτήσεων ήταν αρκετά απαιτητική διότι η κάθε ερώτηση ξεχωριστά έπρεπε δίνει ξεκάθαρες απαντήσεις σχετικά με το φύλο, την παραδοσιακή μουσική και την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια. Επιπλέον, ο τρόπος με τον οποίο είναι δομημένο το ερωτηματολόγιο κινείται από τις πιο γενικές ερωτήσεις, όπως για παράδειγμα εάν υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην ελληνική παραδοσιακή μουσική, σε πιο εξειδικευμένες ερωτήσεις, όπως για παράδειγμα ο λόγος που δεν συναντάμε πολλές γυναίκες να ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα, καθώς εμπεριέχει και μια συμπερασματική ερώτηση, που σχετίζεται με τον λόγο που εξακολουθούν να υπάρχουν φυλετικές ανισότητες στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής και συνάμα τρόπο ή τρόπους για την εξάλειψη αυτών. Το υπόδειγμα ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε υπάρχει στο πρώτο παράρτημα της εργασίας. Παράλληλα με την συγγραφή του ερωτηματολογίου, το οποίο συνολικά περιέχει εννέα ερωτήσεις, ξεκίνησε η αναζήτηση των ατόμων που θα συμμετείχαν στην έρευνα. Αρχικά, η πρώτη συνέντευξη πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021 στην πόλη των Τρικάλων με τον πρώτο άνδρα οργανοπαίκτη. Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο λόγος που συμμετέχει στην

έρευνα μόνο ένας άνδρας οργανοπαίκτης ήταν καθαρά προσωπικός διότι επιθυμούσαμε να ακουστούν κατά βάση οι απόψεις του γυναικείου φύλου.

Ο τρόπος διεξαγωγής της έρευνας έγινε με ημι-δομημένες συνεντεύξεις σε δείγμα δέκα ατόμων, από άνδρες και γυναίκες οργανοπαίκτες/οργανοπαίκτριες παραδοσιακών οργάνων. Το δείγμα είναι καθαρά αντιπροσωπευτικό και αποτελείται από μια μικρή μερίδα ατόμων που δραστηριοποιούνται ως μουσικοί στον κλάδο της παραδοσιακής μουσικής. Ο λόγος που το δείγμα δεν συμπεριλαμβάνει περισσότερα άτομα είναι η αδυναμία εύρεσης γυναικών ως οργανοπαίκτριες. Τα άτομα που έλαβαν μέρος ανήκουν σε διαφορετικές ηλικιακές ομάδες. Τέλος, οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά εκτός από την πρώτη που έγινε δια ζώσης.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε τον λόγο που συμμετείχαν οι μουσικοί στην έρευνα. Σε όλους τους συμμετέχοντες φάνηκε εξαιρετικά ενδιαφέρον ο προβληματισμός που τέθηκε σχετικά με τον ρόλο της γυναίκας οργανοπαίκτριας στην παραδοσιακή μουσική ενώ πολλοί από αυτούς είχαν ήδη προσωπικά τον λόγο που μια γυναίκα δεν ασχολείται ενεργά με τα παραδοσιακά όργανα.

Συνεχίζοντας με την μεθοδολογία της έρευνας, αρχικά αφού βρέθηκαν τα άτομα που θα συμμετάσχουν, στη συνέχεια προγραμματίστηκαν τα ραντεβού ώστε να γίνουν οι συνεντεύξεις. Οι συνεντεύξεις ηχογραφήθηκαν και οι ερωτήσεις που υποβλήθηκαν, δεν δόθηκαν εκ των προτέρων στους συμμετέχοντες, έτσι ώστε οι απαντήσεις του να είναι αυθόρμητες. Όταν ολοκληρώθηκαν οι συνεντεύξεις, η κάθε μια σε διαφορετικό χρόνο, ακολούθησε η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης για κάθε μια από αυτές. Ο χρόνος που απαιτήθηκε για τις απομαγνητοφωνήσεις των συνεντεύξεων ήταν ο διπλάσιος ή και τριπλάσιος από τον συνολικό χρόνο που διήρκεσε η κάθε συνέντευξη, καθώς ήταν η πρώτη φορά που ήρθαμε αντιμέτωποι με την διαδικασία της απομαγνητοφώνησης. Κατά την διάρκεια αυτής της διαδικασίας, χρειάστηκε να μεταφερθεί ο προφορικός λόγος σε γραπτό, και συμπεραίνουμε ότι ο προφορικός λόγος διαφοροποιείται σε μεγάλο βαθμό από τον γραπτό. Εν κατακλείδι, η διαδικασία της απομαγνητοφώνησης ήταν μακροπρόθεσμη και σε πολλές περιπτώσεις χρειάστηκε να τροποποιηθούν οι αρχικές απαντήσεις ή και να παραβλέψουμε ορισμένα σημεία τους καθώς ήταν περιττά.

Στο τελευταίο στάδιο έρευνας πραγματοποιήθηκε η συγγραφή του δευτέρου μέρους της παρούσας διπλωματικής εργασίας, που εμπεριέχει αναλυτικά τα άτομα που έλαβαν μέρος και τις απόψεις τους. Το κείμενο αποτελεί προσωπική συγγραφή και περιλαμβάνει βήμα-βήμα τις απαντήσεις που έδωσαν οι δέκα συμμετέχοντες στις ερωτήσεις που υποβλήθηκαν. Ο τρόπος που υλοποιήθηκε το κείμενο συνδυάζει τις απόψεις των συμμετεχόντων, την προσωπική μας άποψη στο ζήτημα καθώς και εμπεριέχει αναφορές από το θεωρητικό μέρος της εργασίας. Πιο συγκεκριμένα πρώτα μελετήθηκαν οι απόψεις στο κάθε ερώτημα, έπειτα εντάχθηκαν στο κείμενο, συνδυάζοντας αντίστοιχα κομμάτια της θεωρίας και στο τέλος προστέθηκε και προσωπική μας άποψη. Την ίδια διαδικασία ακλουθήσαμε μέχρι να καλυφθούν όλα τα ερωτήματα της συνέντευξης. Με αυτόν τον τρόπο, ολοκληρώθηκε το ερευνητικό κομμάτι της διπλωματικής εργασίας. Έπειτα, τόσο στο θεωρητικό όσο και στο

ερευνητικό κομμάτι της με θέμα που αφορά ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική και ειδικότερα την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα που παρουσιάζονται διεξοδικά στην ενότητα «συμπεράσματα- συζήτηση». Στη συνέχεια, ακολουθεί το τρίτο κεφάλαιο της εισαγωγής που εμπεριέχει αναλυτικά το περιεχόμενο της κάθε ενότητας της διπλωματικής εργασίας.

Γ. Παρουσίαση ενότητων εργασίας

Σε αυτό το μέρος της εισαγωγής θα παρουσιαστεί αναλυτικά το περιεχόμενο των ενότητων που υπάρχουν στην παρούσα εργασία. Ειδικότερα η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει το θεωρητικό υπόβαθρο που σχετίζεται με το φύλο και την παραδοσιακή μουσική και το δεύτερο μέρος την έρευνα. Πιο συγκεκριμένα το πρώτο μέρος εμπεριέχει συνολικά δώδεκα κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο σχετίζεται με την οριοθέτηση βασικών εννοιών του φύλου, όπως είναι τα έμφυλα στερεότυπα και οι έμφυλες σχέσεις. Τα έμφυλα στερεότυπα σχετίζονται με τον ρόλο των δύο φύλων και με ορισμένες αντιλήψεις που έχουν δημιουργηθεί που τις περισσότερες φορές δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Οι έμφυλες σχέσεις αντίστοιχα σχετίζονται με την κοινωνική σχέση των ανδρών και των γυναικών στην ιδιωτική και δημόσια σφαίρα όπως επίσης και με την ισότητα των δύο φύλων.

Το επόμενο κεφάλαιο του πρώτου μέρους αναλύει την θέση και τον ρόλο των δύο φύλων στην κοινωνία. Η αναδρομή ξεκινά από την αρχαιότητα καθώς θέση των φύλων προσδιόρισε και τους ρόλους που κατείχαν τα άτομα στην κάθε κοινωνία. Τα δύο φύλα ανάλογα με την κοινωνία που βρίσκονται μπορεί να ορίζονται διαφορετικά, παρόλα αυτά όμως στην κάθε κοινωνία παρουσιάζεται η ασυμμετρία μεταξύ τους, και το ένα φύλο συναντάται ως υποδεέστερο του άλλου και συγκεκριμένα το γυναικείο. Επιπλέον γίνεται παράθεση ενός παραδείγματος που σχετίζεται με την αρχαιότητα και με τους Σουμέριους.

Στη συνέχεια το επόμενο κεφάλαιο ορίζει το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο και τις διαφορές που υπάρχουν μεταξύ τους. Ειδικότερα ο όρος βιολογικό φύλο αναφέρεται και εστιάζει στις βιολογικές διαφορές που παρουσιάζουν τα δύο φύλλα (ανδρικό-γυναικείο) όσο αναφορά τη βιολογική τους υπόσταση. Αντίθετα, ο όρος κοινωνικό φύλο (άνδρας-γυναίκα) είναι κατασκευασμένος εξολοκλήρου από την κοινωνία που προσδίδει στα δύο φύλα κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα το ότι η γυναίκα εμφανίζεται ως ευαίσθητη, νωχελική ενώ ο άνδρας ως αρρενωπός, σκληρός κλπ. Επιπλέον, το βιολογικό φύλο εμφανίζεται ως μια κατασκευή που προέρχεται από την ίδια την κοινωνία και την πολιτεία και όχι ως δεδομένο της φύσης. Συνεπώς, η ανισότητα των γυναικών προέρχεται από την κοινωνία αλλά αυτό το δεδομένο μπορεί να αλλάξει. Επίσης αναλύονται τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού φύλου σε αντιδιαστολή με το βιολογικό.

Το τέταρτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους ορίζει το κίνημα του Βιολογικού Ντετερμινισμού και τα χαρακτηριστικά που το διέπουν. Ο Βιολογικός Ντετερμινισμός υποστήριζε πως η βιολογία του φύλου αποτελεί τον κύριο πυρήνα του. Για παράδειγμα επειδή η γυναίκα γεννήθηκε με συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά πρέπει να γίνει μητέρα και εάν αυτό δεν συμβεί θεωρείται λιγότερο γυναίκα. Το κίνημα αυτό ήθελε να αποφύγουν οι φεμινίστριες κατά το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα καθώς επιθυμούσαν να διαχωρίσουν το βιολογικό από το κοινωνικό φύλο. Οι υποστηρικτές του βιολογικού ντετερμινισμού πιστεύουν πως το φύλο, η σεξουαλικότητα ή η φυλή ενός ατόμου οφείλονται αποκλειστικά στην βιολογία αυτού, επομένως, σύμφωνα με αυτή την άποψη μπορεί να υπάρξει και να γίνει αποδεκτή η όποια μορφή καταπίεσης των φύλων, όπως επίσης πως πολιτισμικοί, κοινωνικοί παράγοντες στη ζωή ενός ατόμου αποκλείονται από την διαμόρφωση της μετέπειτα πορείας του.

Το επόμενο κεφάλαιο σχετίζεται με τον προσδιορισμό του όρου «έμφυλη ταυτότητα». Ο όρος «ταυτότητα» συνδέεται τόσο με την φιλοσοφία όσο και με την λογοτεχνία αλλά όμως η σημασία του έχει διαφοροποιηθεί. Με τον προσδιορισμό του όρου έμφυλη ταυτότητα ασχολήθηκαν διάφοροι ερευνητές όπως ο Erickson, ο Μοχάντας Γκάντι κ.α. Η έννοια του όρου ταυτότητα χρησιμοποιείται συνεχώς έτσι ώστε οι άνθρωποι να απαντήσουν στα ερωτήματα ποιοι και τι είναι. Η έμφυλη ταυτότητα είναι επίσης συνδεδεμένη και με την σεξουαλικότητα του κάθε ατόμου. Συνεπώς, ο όρος «έμφυλη ταυτότητα» είναι η αντίληψη που έχει ο κάθε άνθρωπος αναφορικά με το φύλο του δηλαδή το αν ανήκει στο ανδρικό ή στο γυναικείο φύλο.

Καθώς έχουν ειπωθεί βασικά στοιχεία που σχετίζονται με το φύλο, στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται νύξη για την ισότητα των δύο φύλων. Αρχικά θεμέλιο της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων αποτέλεσε ο Χριστιανισμός, όπου σύμφωνα με το κήρυγμα του, όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα από θρησκεία, κοινωνική θέση, εθνικότητα και φύλο είναι όλοι ίσοι ενώπιον του Θεού. Με τον όρο ισότητα αναφερόμαστε σε ίσα δικαιώματα, ευκαιρίες, αντιμετώπιση μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου, καθώς και στην μη ύπαρξη διακρίσεων σε όλους τους τομείς μεταξύ άνδρα και γυναίκας. Η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων σημειώνει τα τελευταία χρόνια μεγάλη αύξηση σε αρκετούς τομείς της ζωής μας. Επίσης, αποτελεί μείζον φυλετικό ζήτημα στις μέρες μας.

Συνδυαστικά με το κεφάλαιο της ισότητας των δύο φύλων, αναλύεται μέσω ιστορικής αναδρομής το φεμινιστικό κίνημα, που αποτέλεσε σημαντικό σταθμό για τα ίσα δικαιώματα των γυναικών στην κοινωνία. Το πρώτο φεμινιστικό κύμα, ο εξισωτικός φεμινισμός ή ο φεμινισμός της ισονομίας παραπέμπει «στη μέχρι σήμερα κοινή παράσταση περί φεμινισμού». Αποτελεί την πρώτη σχολή που εκφράζει τον φεμινισμό ως ένα κίνημα απελευθέρωσης των γυναικών που διεκδικούν ίσα δικαιώματα με το ανδρικό φύλο. Το συγκεκριμένο κύμα φεμινισμού εμφανίστηκε περίπου στα μέσα του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διεκδικώντας τον θεσμό της ίσης αξίωσης των γυναικών και των ανδρών. Τα χαρακτηριστικά που διέπουν το πρώτο κίνημα είναι ο αγώνας για πολιτική χειραφέτηση των γυναικών κι η αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων στις γυναίκες, όπως και στους άνδρες. Οι φεμινίστριες που εκπροσωπούν το πρώτο

φεμινιστικό κίνημα έχουν ως γνώμονα τον νόμο ως «εργαλείο» πραγματικής κοινωνικής αλλαγής. Αυτό σημαίνει ότι η διάσταση των δύο φύλων υπάρχει, όμως οφείλεται κυρίως σε βιολογικά και ανατομικά χαρακτηριστικά, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υποβιβάζουν την κοινωνική θέση των γυναικών και το αυθαίρετο δικαίωμά τους στην ισότητα.

Το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα, ο φεμινισμός της διαφοράς, ερχόμενο σε αντίθεση με το πρώτο κύμα επικεντρώνεται στην ανάδειξη της διαφορετικότητας ως θετικό χαρακτηριστικό για τη συγκρότηση και λειτουργία μιας «υγιούς» κοινωνίας. Μέσω του συγκεκριμένου φεμινιστικού κύματος δηλαδή, η διαφορετικότητα αυτή αποκτά βάρος και ιδιαίτερη σημασία, προωθώντας τα ίσα δικαιώματα μεταξύ των δύο φύλων. Η προώθηση ίσων δικαιωμάτων μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους της δεύτερης μορφής φεμινισμού, τον οποίο μπορούμε εύλογα να χαρακτηρίσουμε και ως «φεμινισμό των Δικαιωμάτων». Ως απόρροια των προαναφερθέντων, τα μέλη του δεύτερου φεμινιστικού κύματος αγωνίζονται προασπίζοντας τα ίσα δικαιώματα των γυναικών τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο χώρο.

Τέλος, το τρίτο φεμινιστικό κίνημα, ο μετά-δομιστικός ή μετά-μοντέρνος φεμινισμός, εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1990. Η Butler (1990) προσπάθησε να αναδείξει το ζήτημα της κατάταξης του ανθρώπινου είδους σε δύο βιολογικά φύλα, το ανδρικό και το γυναικείο, καταδεικνύοντας την έννοια της ταυτότητας ως αποτέλεσμα επιβολής κοινωνικών στερεοτύπων. Η ίδια προχωρά σε μια σημαντική ανατροπή που αφορά τη σχέση ανάμεσα στο βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, η οποία σύμφωνα με την άποψή της δεν είναι υπαρκτή.

Καθώς παρουσιάστηκαν και τα τρία κινήματα του φεμινισμού το επόμενο κεφάλαιο αφορά την εμφάνιση του φεμινισμού στην Ελλάδα όπου έγινε το 1887. Συγκεκριμένα ο «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας» και η ίδρυσή του το 1920 σηματοδοτεί τη συγκρότηση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Το μεγαλύτερο όμως κατόρθωμα για τις γυναίκες επιτυγχάνεται μέσω των δράσεων του «Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας» με στόχο τη διεκδίκηση ψήφου στις εκλογές. Το 1930, παραχωρείται στις γυναίκες από την πολιτεία το δικαίωμα άσκησης της πολιτικής εξουσίας με την ψήφο στις δημοτικές εκλογές.

Το επόμενο κεφάλαιο, περιλαμβάνει μια σύντομη ανακεφαλαίωση για το κίνημα του φεμινισμού. Ειδικότερα το κίνημα του φεμινισμού αποτελεί το σημαντικότερο ίσως, βήμα για την διεκδίκηση της ισονομίας και της ισότητας μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου σε διεθνές επίπεδο. Τα τρία κύματα του φεμινισμού αποτελώντας τις βασικές εκφράσεις του φεμινιστικού κινήματος διαμόρφωσαν και θέσπισαν σημαντικές αρχές που διέπουν τον φεμινισμό σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο.

Κλείνοντας το θεωρητικό υπόβαθρο που σχετίζεται με το φύλο και τον προσδιορισμό του, η επόμενη ενότητα που περιλαμβάνει η παρούσα διπλωματική εργασία, είναι ο προσδιορισμός του φύλου στον κλάδο της εθνομουσικολογίας και στο ερώτημα των

εθνομουσικολόγων «Γιατί αργήσαμε τόσο» που αναφέρεται στην ένταξη του γυναικείου φύλου στην μουσική. Πέρα, από τις κοινωνικές επιστήμες που ασχολήθηκαν με την μελέτη του φύλου, η μουσική και ειδικότερα ο κλάδος της εθνομουσικολογίας και της ανθρωπολογίας της μουσικής έθεσε το ζήτημα του φύλου στη μουσική. Προτού αναφερθούμε ειδικότερα σε αυτό, πρώτα πρέπει να ορίσουμε τους όρους εθνομουσικολογία και ανθρωπολογία. Στην αρχή γίνεται μια νύξη για τον κλάδο της εθνομουσικολογίας και το αντικείμενο που ερευνά και στην συνέχεια ακολουθεί η άποψη των εθνομουσικολόγων για το πως το γυναικείο φύλο εμφανίζονταν σε μικρότερο βαθμό στο μουσικό στερέωμα από το ανδρικό φύλο για πολλά χρόνια. Παλαιότερα επικρατούσε η άποψη, ίσως λόγω τις άγνοιας, πως οι άνδρες ήταν αυτοί που αποτελούσαν ένα μεγάλο μέρος της μουσικής ή πως η μουσική ήταν ουδέτερη όσο αναφορά το φύλο. Παρόλα αυτά όμως η άποψη αυτή άρχισε σιγά-σιγά να αλλάζει και οι εθνομουσικολόγοι συνέλεξαν περισσότερες πληροφορίες που αφορούσαν τις επιδόσεις των γυναικών στη μουσική. Τέλος υπογραμμίζονται και οι λόγοι που δεν υπήρχαν τόσες πολλές γυναίκες να ασχολούνται με την μουσική.

Στο επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζεται η θέση και ο ρόλος του γυναικείου φύλου στην ευρύτερη μουσική κοινότητα. Το κεφάλαιο αυτό αποτελείται από ξενόγλωσσα άρθρα ερευνητών που συνδυάζονται μεταξύ τους και προβάλλουν τις απόψεις του σχετικά με την θέση των γυναικών στη μουσική κυρίως κατά την δεκαετία του 90, μέσα από σύγχρονες καλλιτέχνες. Οι ιστορικές έρευνες για τις γυναίκες στη μουσική επικεντρώνονται παραδοσιακά σε αφηγήσεις εξαιρετικών γυναικών ως ερμηνευτές και συνθέτες. Συνδέονται με τη μεγάλη βιβλιογραφία για τη μουσική ως παραδοσιακό συστατικό της κοινωνικοποίησης και της εκπαίδευσης των γυναικών. Ως σύγχρονη κατηγορία έρευνας, η μελέτη των γυναικών στη μουσική σχετίζεται άμεσα με την ιστορία των γυναικών, η οποία είναι μια από τις πολλές επιστημονικές ερευνητικές περιοχές που συνδέονται με τη συστηματική μελέτη του φύλου. Σε αυτό το πλαίσιο, το φύλο αντιμετωπίζεται ως μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια που βασίζεται στις αντιληπτές διαφορές μεταξύ των φύλων και ως πρωταρχικός τρόπος σηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Το κείμενο καλύπτεται από μια έκταση συνολικά δέκα σελίδων και είναι μεταφρασμένο στα ελληνικά.

Έπειτα, το κέντρο βάρους της εργασίας μετατοπίζεται στην ελληνική παραδοσιακή μουσική όπου γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή, που περιλαμβάνει την συμβολή του κλάδου αυτού στην μουσική εκπαίδευση στην Ελλάδα. Επίσης, αναδεικνύεται η σημασία των Μουσικών Σχολείων στην χώρα μας και κατά πόσο έχουν συμβάλει στην διατήρηση της ισότητας ή ανισότητας μεταξύ των δύο φύλων στην παραδοσιακή μουσική. Καθώς, και την ένταξη της μουσικής στο εκπαιδευτικό σύστημα που επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τα προσωπικά χαρακτηριστικά, που συναντιούνται στον άνθρωπο και τον καθιστούν μοναδικό.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια του πρώτου μέρους περιλαμβάνουν την παραδοσιακή μουσική στον Ελλαδικό χώρο, τον ορισμό του όρου και τους τομείς που εμπεριέχονται σε αυτόν (όπως για παράδειγμα η Βυζαντινή μουσική). Η παραδοσιακή μουσική είναι η

μουσική εκείνη που χρησιμοποιείται από μια κοινωνική ομάδα ή από έναν λαό για τις ποικίλες κοινωνικές εκδηλώσεις. Για τον λόγο αυτό, η παραδοσιακή μουσική αποκτά κοινωνική υπόσταση και διαφέρει από άλλες μορφές μουσικής.

Το τελευταίο κεφάλαιο σχετίζεται με την δημοτική μουσική- το δημοτικό τραγούδι. Ο όρος δημοτική μουσική αναφέρεται στη μουσική του λαού, την μουσική δηλαδή που δημιουργείται από τον λαό με σκοπό να εξυπηρετήσει κοινωνικές, υλικές και πνευματικές του ανάγκες. Η παραδοσιακή μουσική επίσης με τον τρόπο που αυτή παρουσιάζεται από τα μέσα (π.χ. ραδιόφωνο, τηλεόραση, δίσκοι), και όχι με την προφορική παράδοση που είναι ο κύριος τρόπος μετάδοσης της, δίνει κάποια από τα χαρακτηριστικά της στην λαϊκή μουσική.

Με αυτόν τον τρόπο ολοκληρώνεται το πρώτο μέρος της διπλωματικής εργασίας. Στη συνέχεια ακολουθεί το δεύτερο μέρος, χωρισμένο σε δύο κεφάλαια. Το πρώτο που περιλαμβάνει αναλυτικά τα άτομα που έλαβαν μέρος, καθώς τα όργανα που παίζουν. Το δεύτερο κεφάλαιο αυτού του μέρους που εμπεριέχει αναλυτικά τις απόψεις τους πάνω στα ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική και στην γυναίκα ως οργανοπαίκτριας, αλλά και τις προσωπικές μας απόψεις σε κάθε ερώτημα του τίθενται. Στο τέλος της παρούσας εργασίας, καταβάλλονται ορισμένα συμπεράσματα σχετικά με όλο το εύρος της εργασίας (θεωρικό-ερευνητικό), που οδηγούν σε ορισμένους προβληματισμούς και δίνουν τροφή για σκέψη και συζήτηση για την θέση που κατέχει η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια των παραδοσιακών οργάνων.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

1. Ορισμός βασικών εννοιών σχετικά με το φύλο

Για την διεξαγωγή και κατανόηση της παρούσας ερευνητικής εργασίας χρειάζεται να αναφερθούμε σε δύο βασικές έννοιες που την απαρτίζουν, με πρώτη από αυτές τον όρο *έμφυλα στερεότυπα*. Με τον όρο στερεότυπο αναφερόμαστε σε ορισμένες αντιλήψεις που δημιουργούν με την σειρά τους προκαταλήψεις που σχετίζονται με το φύλο, με την κοινωνική ομάδα που ανήκει ένα άτομο ακόμη και με το ίδιο το άτομο. Στην ουσία τα έμφυλα στερεότυπα αφορούν κάποιες πεποιθήσεις, όπου σχετίζονται με διάφορες κοινωνικές ομάδες ανθρώπων αλλά πολλές φορές, τέτοιου είδους πεποιθήσεις δεν αληθεύουν στην πραγματική ζωή (Εθνικός Οργανισμός για τα δικαιώματα της γυναίκας, 2014-2017, 8).¹

Αναφορικά με το φύλο, τα φυλετικά στερεότυπα προέρχονται από την διαφορετική αντίληψη και αντιμετώπιση που ήδη υπάρχει και σχετίζεται με την ταυτότητα που έχει το γυναικείο αλλά και το ανδρικό φύλο. Τα στερεότυπα αλλά και οι προκαταλήψεις που έχουν δημιουργηθεί από την ίδια την κοινωνία σε σχέση με το φύλο, επηρεάζουν όλους μας σε κάθε τομέα της καθημερινής ζωής. Σε συσχετισμό με αυτό που λέχθηκε προηγουμένως, επηρεάζονται και οι αποφάσεις που θα παρθούν σε σχέση με αυτές τις κοινωνικές ομάδες που υφίστανται φυλετικά στερεότυπα. Επομένως, αυτές οι έννοιες, εφόσον εφαρμοστούν έχουν την δυνατότητα να αποτελέσουν αφετηρία για μια διακριτική μεταχείριση. Συχνά διαμορφώνονται υποθέσεις που συνήθως είναι ξεπερασμένες όπου σχετίζονται με τον ρόλο των γυναικών και των ανδρών, τις ικανότητες που έχουν αλλά και τα χαρακτηριστικά των δύο φύλων, με αποτέλεσμα να προκύπτουν τα έμφυλα στερεότυπα. Αντίθετα σε ορισμένες εξιδανικευμένες περιστάσεις, τέτοιου είδους έμφυλα στερεότυπα μπορεί να έχουν μια βάση που να αντικατοπτρίζει την πραγματικότητα, και επομένως τα στερεότυπα θεωρούνται προβληματικά όταν στη συνέχεια θεωρητικά σχετίζονται και με την γυναίκα αλλά και τον άνδρα. Έτσι λοιπόν, μπορεί να δημιουργηθούν εμπόδια, που να είναι είτε υλικά είτε ψυχικά και με την σειρά τους να εμποδίσουν τις γυναίκες αλλά και τους άνδρες στις επιλογές του αλλά και στα δικαιώματα που έχουν (Εθνικός Οργανισμός για τα δικαιώματα της γυναίκας, 2014-2017, 8).

Η αμέσως επόμενη έννοια που χρήζει επεξήγησης και αποτελεί βασικό πυλώνα της παρούσας μελέτης είναι ο όρος *έμφυλες σχέσεις*. Ο όρος έμφυλες αναφέρεται «στην κοινωνική σχέση που δημιουργείτε μεταξύ άνδρα και γυναίκας τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα και συνδέεται άμεσα με την ισότητα μεταξύ των δυο φύλων» (Εθνικός Οργανισμός για τα δικαιώματα της γυναίκας, 2014-2017, 10).

---

¹ Βλ. Γλωσσάρι Βασικών Όρων και Εννοιών για τη Ένταξη της Διάστασης Φύλου, από τον Εθνικό Μηχανισμό για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσιας Τάξης., 8-10. 2014-2017. URL <https://medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/2020/05/FINAL-GLOSSARY.pdf>

Στην αμέσως επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε στον ορισμό της θέσης και των ρόλων που κατέχουν τα δύο φύλων, ένα σημαντικό κομμάτι για την διεξαγωγή της παρούσας εργασίας.

2. Η θέση και ο ρόλος των δύο φύλων

Για την σωστή κατανόηση στο κομμάτι του φύλου πρέπει να εξηγήσουμε την θέση και τον ρόλο που κατείχαν τα δύο φύλα μέσα στο πέρασμα του χρόνου. Ο ρόλος των δύο φύλων όπως τον γνωρίζουμε σήμερα πήρε την βάση του από την θέση που κατείχαν τα δύο φύλα ανδρικό και γυναικείο από την περίοδο της αρχαιότητας έως και σήμερα (Γιώτα 2006, 5-6). Η θέση των φύλων προσδιόρισε και τους ρόλους που κατείχαν τα άτομα στην κάθε κοινωνία. Τα δύο φύλα ανάλογα με την κοινωνία που βρίσκονται μπορεί να ορίζονται διαφορετικά, παρόλα αυτά όμως στην κάθε κοινωνία παρουσιάζεται η ασυμμετρία μεταξύ τους, και το ένα φύλο συναντάται ως υποδεέστερο του άλλου και συγκεκριμένα το γυναικείο. Σε όλες τις κοινωνίες, οι άνθρωποι πίστευαν ότι το αρσενικό και το θηλυκό παρουσίαζαν διαφορετικά χαρακτηριστικά τόσο ανατομικά όσο και ποιοτικά, πνευματικά αλλά και σε σχέση με τις ικανότητες. Επικρατούσε σε μεγάλο βαθμό η άποψη πως ένας άνδρας και μια γυναίκα δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στον ίδιο βαθμό σε πολλές δραστηριότητες όπως επίσης και στο γεγονός ότι ο τρόπος σκέψης τους διαφέρει κατά πολύ. Η θέση που κατέχουν τα δύο φύλα έχει αλλάξει κατά πολύ μέσα στους αιώνες για να φτάσει με την μορφή που έχει στο σήμερα. Καταρχήν, όσο αναφορά την οικογένεια και την γέννηση ενός νέου ανθρώπου, οι άνδρες στην αρχή δεν μπορούσαν να κατανοήσουν πως το να γίνονται πατέρες ήταν συνδεδεμένο και με τους ίδιους και όχι μόνο με τις γυναίκες. Για αυτό τον λόγο, η γυναίκα για μεγάλο χρονικό διάστημα θεωρούνταν η μοναδική που έφερε «ευθύνη» για την γέννηση ενός νέου παιδιού. Αυτή η θηλυκή αναπαραγωγική δύναμη δημιουργούσε στον πρωτόγονο άνθρωπο ένα πλήθος από αντιφατικά συναισθήματα. Από τη μια σεβασμό, δέος, υποταγή αλλά και αμφιβολία αφού δε μπορούσε να κατανοήσει την αντίφαση στο ότι η γυναίκα δίνει ζωή και από την άλλη χάνει ζωή με την έμμηνο ρύση. Στο μυαλό του πρωτόγονου ανθρώπου το πρώτο συνδέθηκε με το καλό και το δεύτερο με το κακό. Έτσι το θηλυκό από εκείνη την εποχή κιόλας αποτέλεσε την πηγή του καλού και του κακού. Αυτή η αντίληψη ρίζωσε στο μυαλό των ανθρώπων, με το πέρασμα των χρόνων εδραιώθηκε και έγινε ταμπού που επιβιώνει ακόμη και σήμερα (Γιώτα 2006, 6-7). Πλήθος λαϊκές ρήσεις και παροιμίες επιβεβαιώνουν τον κίνδυνο που διατρέχουν οι άνθρωποι από τις γυναίκες. Αυτός ο ιστορικά αποδεδειγμένος φόβος για τις γυναίκες καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την κοινωνική στάση απέναντι τους από τη στιγμή της γέννησης τους κιόλας. Όταν όμως έγινε γνωστός ο ρόλος του άντρα στην αναπαραγωγή οι ρόλοι αντιστράφηκαν. Τότε η εξουσία και το κύρος της γυναίκας μειώθηκαν και ο άντρας που μέχρι τότε ήταν στην αφάνεια απέκτησε τη μεγαλύτερη εξουσία από τα δύο φύλα. Αποτέλεσμα τούτου και για χάρη της εξασφάλισης της πατρότητας ήταν να περιορίσουν τη σεξουαλική

ελευθερία των γυναικών χωρίς βέβαια να ισχύει το ίδιο και για τους άντρες, φαινόμενο που διατηρείται μέχρι και σήμερα (Γιώτα 2006, 7).

Σε συνέχεια του αποτελέσματος που ήταν η εξασφάλιση της πατρότητας και ο περιορισμός της ελευθερίας των γυναικών, όπως αναφέρει η Γιώτα, «Με αυτό τον τρόπο γεννιέται η πατριαρχία για να εξυπηρετήσει ως μοναδικό της σκοπό την περιθωριοποίηση της γυναίκας κάτω από τον πλήρη έλεγχο των ανδρών» (Γιώτα 2009, 6-9). Συγκεκριμένα δίνει το εξής παράδειγμα:

Την τέταρτη χιλιετία π.χ. στη Μέση Ανατολή άνησε ο πολιτισμός των Σουμέριων. Για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα η πολυανδρία ήταν κάτι το πολύ συνηθισμένο. Υπήρξε όμως ένας άντρας, ένας Σουμέριος βασιλιάς που έβαλε τέλος στην πολυανδρία και αντέστρεψε τα έθιμα του γάμου καθιερώνοντας ως απόλυτο ανδρικό πρότυπο το σύζυγο που μπορούσε να παντρευτεί πολλές γυναίκες. Επιπρόσθετα γύρω στο 1700 Π.Χ ένας άλλος λαός της Μέσης Ανατολής οι Βαβυλώνιοι μέσω του βασιλιά τους καθιέρωσαν τον Κώδικα του βασιλιά Χαμουραμπί. Σύμφωνα με αυτόν τον κώδικα μια γυναίκα μπορούσε να χωρίσει μόνο στην περίπτωση που είχε σκληρό σύζυγο και ένας άντρας μπορούσε να παντρευτεί μια δεύτερη γυναίκα εάν η πρώτη δε μπορούσε να κάνει παιδιά. Ακόμη ο σύζυγος μπορούσε να είναι άπιστος προς τη γυναίκα του χωρίς να τιμωρείται αλλά εάν αποπλανούσε ένα αθώο νέο κορίτσι η τιμωρία ήταν αποκεφαλισμός. Αντίθετα για τις γυναίκες η διάπραξη απιστίας συνεπάγεται με αυστηρή τιμωρία. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά η γυναίκα σε αυτή την περίπτωση έπρεπε να «φασκιωθεί», να δεθεί σφιχτά και να ριχτεί στο ποτάμι για να πνιγεί. Μόνο στην περίπτωση που η απιστία της γυναίκας οφειλόταν σε παραμέληση του συζύγου της ο νόμος ήταν πιο «επιεικής» δίνοντας της την ευκαιρία να σωθεί αφού την έριχναν μεν στο ποτάμι για να πνιγεί αλλά δεν την έδεναν. Ο κώδικας του βασιλιά Χαμουραμπί επηρέασε σημαντικά τους νόμους του λαού των Εβραίων, που σχημάτισαν τρεις χιλιάδες χρόνια πριν το έθνος του Ισραήλ. Και σε αυτήν την ιστορική περίοδο η απιστία αποτελεί σοβαρότατο αμάρτημα και αυτό φαίνεται από την επιταγή της έβδομης εντολής : «Ου μοιχεύσεις». Στο αρχαίο Ισραήλ οι γυναίκες είχαν ελάχιστα δικαιώματα και κάποια μικρή ιδιοκτησία. Ο προορισμός τους από τότε ακόμη ήταν να γίνουν σύζυγοι και μητέρες. Οι άντρες κυριαρχούσαν και είχαν σχεδόν απόλυτη εξουσία επιβάλλοντας τις απόψεις τους για κάθε ζήτημα. Με το Χριστιανισμό εδραιώνεται ακόμη περισσότερο η θέση της μητέρας στην κοινωνία. Η ενσάρκωση της Παναγίας ως μητέρας-τροφού είναι ίσως η πιο θετική εικόνα για τις γυναίκες. Τα κοσμικά επίθετα που χρησιμοποιούν για να προσφωνήσουν την Παναγία ισοδυναμούν με τις αρετές που πρέπει να συγκεντρώνει η γυναίκα. Η Παναγία διέθετε όλες αυτές τις αρετές για να φέρει στον κόσμο τον Θεάνθρωπο που μετά

τη γέννηση του αναγορεύτηκαν σε θείες αρετές και αδιαμφισβήτητες ηθικές αξίες για όλες τις γυναίκες. Με αυτό τον τρόπο το κράτος έχοντας ως βάση και στήριγμα την Εκκλησία και τα ιερά κείμενα μπορεί να υποτάσσει τις γυναίκες ακόμη περισσότερο. Επομένως το πατριαρχικό σύστημα εξουσίας ενσωματώνοντας τις αξίες του χριστιανισμού και τα ιερά κείμενα καθιερώνει το ρόλο της μητέρας και της γυναίκας ως τον υπέρτατο ρόλο λόγω και της θείας καταγωγής πλέον από την Παναγία. Από αυτή την ιστορική στιγμή και έπειτα η μητρότητα ως θεϊκή λειτουργία, εκτός βέβαια από κοινωνική αρετή ενισχύθηκε σε ύψιστο βαθμό. Όταν ένας κοινωνικός θεσμός που ήδη υπάρχει εμπλουτιστεί με κάποια θεϊκή προέλευση τότε μετασχηματίζεται σε ανώτερο κοινωνικό θεσμό, γίνεται δηλαδή απόλυτη κοινωνική αλήθεια, κάτι σαν τους φυσικούς νόμους. Τέλος αξίζει να αναφερθεί η συμβολή της ψυχολογίας στην ανάδειξη της κατωτερότητας του γυναικείου φύλου που με κύριο εκφραστή τον Ρτευά την ψυχαναλυτική προσέγγιση υποστήριξε ότι η ανατομία είναι πεπρωμένο, υποστηρίζοντας έτσι τις ανατομικές διαφορές των δύο φύλων και την κατά συνέπεια κατωτερότητα της γυναίκας έναντι του άνδρα. (Γιώτα 2009, 6-9).

Συνεπώς από το παράδειγμα που δόθηκε προηγουμένως γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι, η προσωπικότητα αλλά και η συμπεριφορά του γυναικείου φύλου βασίστηκε στη αναπαραγωγή όπου είναι μια βασική βιολογική λειτουργία του γυναικείου φύλου. Σύμφωνα με την υπάρχουσα κατανομή των φυλετικών ρόλων η άποψη που αναφέρθηκε προηγουμένως συνδέθηκε με τον τρόπο που ταξινομούνται τα φύλα και ο άνδρας ταυτίστηκε απόλυτα με τον πολιτισμό ενώ η γυναίκα με την φύση. Ακολουθώντας εάν ερευνήσουμε το ζήτημα ιστορικά θα έρθουμε αντιμέτωποι με πολλά παραδείγματα που επαληθεύουν τις συνεχείς προσπάθειες μιας ανδροκρατούμενης κοινωνίας με σκοπό να αναδείξει το γυναικείο φύλο ως κατώτερο. Αυτές οι εικόνες και οι ρόλοι όμως που έχουν αποδοθεί στις γυναίκες από την ανδροκρατική κοινωνία είχαν ένα και μοναδικό σκοπό και αυτός είναι η έντονη ανάγκη που δημιουργείται από τους άνδρες ως να τονίσουν πως υπερέχουν σε σχέση με το αντίθετο φύλο. Παρόλα αυτά όμως αυτό το γεγονός δεν αληθεύει διότι εάν η κατωτερότητα του γυναικείου φύλου μπορούσε να αποδειχθεί με αυτόν τον τρόπο τότε δε θα ήταν αναγκαίο να υπάρχουν τόσο κανόνες και προδιαγραφές που αφορούν την γυναικεία συμπεριφορά. Με βάση τα σημερινά δεδομένα, οι γυναίκες που ανήκουν τόσο στην Ευρώπη όσο και στη Αμερική είναι σαφώς σε πλεονεκτική θέση συγκριτικά με τις γυναίκες από την Τουρκία, ή την Κίνα ή το Ισραήλ. Βέβαια αυτή η σύγκριση δεν καθιστά και τις γυναίκες που βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση να κατέχουν ισότιμο ρόλο με τους άνδρες. Φορείς που ασχολούνται με την άνιση μεταχείριση των γυναικών είναι η Επιτροπή Ισότητας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Επίσης και στην Ελλάδα είναι εμφανές από διάφορους φορείς που ασχολούνται με τα δικαιώματα του γυναικείου, όπως είναι η Γενική Γραμματεία Ισότητας ή το Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας. (Γιώτα 2009, 6-9) Σημαντική υπήρξε η συνεισφορά του γυναικείου κινήματος τόσο στην ανάδειξη των ανισοτήτων ανάμεσα στα φύλα όσο και στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών. Το γυναικείο κίνημα εμφανίστηκε στα τέλη του 18ου αιώνα, επεκτάθηκε και θεμελιώθηκε το 19^ο και μαζικοποιήθηκε τον 20^ο και ιδιαίτερα στο τέλος της δεκαετίας του '60. Μέσα

λοιπόν από τους αγώνες του κινήματος αναδείχθηκαν οι κοινωνικές ανισότητες εις βάρος των γυναικών σε όλους τους τομείς. (Γιώτα 2009, 6-9).²

Αμέσως μετά από αυτή τη συνοπτική εισήγηση για τη θέση και τον ρόλο των δύο φύλων, ακολουθεί η ενότητα που επεξηγεί αναλυτικά την διαφορά του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο και αποτελεί κύριο πυλώνα της παρούσας εργασίας καθώς ο διαχωρισμός αυτός είναι πολύ βασικό για την σωστή κατανόηση του όρου «φύλο».

3. Το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο

Από το 1970 και έπειτα, οι φεμινίστριες αμφισβητούν τις μέχρι τότε διαδεδομένες βιολογικές θεωρίες για το φύλο και αναζητούν μια κοινωνική εξήγηση για τις έμφυλες ταυτότητες και διαφορές. Θεωρούν δηλαδή ότι υπάρχει μεν το βιολογικό θεμέλιο, η βιολογική αποσκευή (sex), αλλά πάνω σ' αυτό επικάθεται μια κοινωνική αντίληψη ή ιδεολογία για το φύλο που καθορίζει τους ρόλους των γυναικών και των αντρών, τις συμπεριφορές τους, τις σχέσεις μεταξύ τους, και την προσωπικότητά τους.

Αυτή η ιδεολογία είναι ιστορικά, κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη (Πανουσοπούλου 2007, 13). Το 1972 η κοινωνιολόγος Ann Okley εισήγαγε μια μελέτη σχετικά με τις γυναίκες που συσχετίστηκε με την διάκριση του κοινωνικού φύλου (gender) από το βιολογικό φύλο (sex).

Όπως αναφέρει η Μπακαλάκη (2007, 4) :

Το κοινωνικό φύλο [...] προσεγγίζεται ως το αποτέλεσμα μετασχηματισμών στο πλαίσιο των οποίων τα «ωμά» βιολογικά δεδομένα που διαφοροποιούν τους ανθρώπινους οργανισμούς σε θηλυκούς και αρσενικούς μεταφράζονται σε επιμέρους κοινωνικά και πολιτισμικά πρότυπα, κανόνες, αξίες, σύμβολα, ρόλους και ταυτότητες. Φορείς των οποίων είναι κοινωνικοί θεσμοί και πολιτισμικές πρακτικές που αφορούν κυρίως την συγγένεια.

Η παραδοχή πως τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες δεν είναι φυσικές κατηγορίες αλλά προϊόντα κοινωνικών, πολιτισμικών και ιστορικών διαδικασιών οδηγεί στην αποδόμηση της έννοιας του φύλου και στην απομάκρυνση των βιολογικών στοιχείων από το κοινωνικό φύλο. Το βιολογικό φύλο εμφανίζεται ως κοινωνική ή πολιτισμική κατασκευή και όχι ως δεδομένο της φύσης. Επομένως αφού οι λόγοι της ανισότητας των γυναικών είναι κοινωνικοί αυτοί μπορούν να αλλάξουν. Ο όρος βιολογικό αναφέρεται και εστιάζει στις βιολογικές διαφορές που παρουσιάζουν τα δύο φύλλα (ανδρικό-γυναικείο) όσο αναφορά τη βιολογική τους υπόσταση. Αντίθετα, ο όρος κοινωνικό φύλο (άνδρας-γυναίκα) είναι κατασκευασμένος εξολοκλήρου από την

---

² Το συγκεκριμένο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας στηρίζεται σε δεδομένα που υπάρχουν σε δημοσιευμένη πτυχιακή εργασία. Βλ. Γιώτα Μαρία, Απόψεις και αντιλήψεις των νέων για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια και την κοινωνία. Π.Ε. Τ.Ε.Ι Καβάλας Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, Καβάλα, 2009.

κοινωνία που προσδίδει στα δύο φύλα κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα ότι η γυναίκα εμφανίζεται ως ευαίσθητη, νωχελική ενώ ο άνδρας ως αρρενωπός, σκληρός κλπ (Πανουσοπούλου 2007, 14).

Η πρώτη που εφάρμοσε τον διαχωρισμό ανάμεσα στο βιολογικό και στο κοινωνικό φύλο ήταν η φεμινίστρια Simone de Beauvoir «η γυναίκα δε γεννιέται, μάλλον γίνεται» (Μπακαλάκη 2007, 1-6). Ο όρος κοινωνικό πρωτοεμφανίστηκε από τις φεμινίστριες κατά την δεκαετία του 1970 ως αντικείμενο συζήτησης των έμφυλων ταυτοτήτων και ρόλων. Σύμφωνα με την Πανουσοπούλου (2007):

Η γυναίκα είναι κοινωνικό φύλο γιατί ταυτόχρονα έχουν και βιολογικό φύλο. Όπως αναφέραμε προηγουμένως το κοινωνικό φύλο είτε ανδρικό είτε γυναικείο αποτελεί σύνολο συγκεκριμένων χαρακτηριστικών που αποδίδονται από την κοινωνία στο άτομο όσο αναφορά την βιολογική τους ιδιότητα, δηλαδή άνδρας ή γυναίκα. Το άτομο γεννιέται με το βιολογικό του φύλο που χαρακτηρίζεται με τον όρο γυναικείο ή ανδρικό και έχει άμεσο συσχετισμό με την σεξουαλικότητα του. Το άτομο πριν ακόμα γεννηθεί αλλάζει ρόλο και ταυτότητα. Το συγκεκριμένο γεγονός γίνεται μέσω μιας οικουμενικής διαδικασίας όπου το «βιολογικό φύλο» μετασχηματίζεται σε κοινωνικό φύλο (Πανουσοπούλου 2007, 7-8).

Εδώ μπορούμε να δώσουμε ένα παράδειγμα, σε μια αγροτική κοινωνία την καλλιέργεια της γης την αναλαμβάνει αποκλειστικά ο άνδρας και όχι η γυναίκα ή κάποιες φορές μόνο ο πρώτος γιός της οικογένειας και όχι ο επόμενος. Με αυτό τον τρόπο βλέπουμε πως προστίθενται στο άτομο κοινωνικές θέσεις και σχέσεις που έχουν ως κύριο γνώμονα το αν είναι άνδρας ή γυναίκα, μικρότερος η μεγαλύτερος κάποιου άλλου ατόμου. Στην ήδη υπάρχουσα κοινωνία οι «γονείς» αποδίδουν στα παιδιά τους μια συγκεκριμένη κοινωνική υπόσταση ανάλογα με το εάν θα γεννηθούν αγόρια ή κορίτσια. Επομένως προτού καν υπάρξει το βιολογικό φύλο όπως το ορίσαμε πριν το κοινωνικό φύλο το στιγματίζει (Maruani 2008, 27-28).

Το βιολογικό φύλο εμφανίζεται ως μια κατασκευή που προέρχεται από την ίδια την κοινωνία και την πολιτεία και όχι ως δεδομένο της φύσης. Συνεπώς εφόσον οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η ανισότητα των γυναικών προέρχονται από την κοινωνία, μπορούν να αλλάξουν. Την ίδια περίοδο της δεκαετίας του 1970 ο όρος «κοινωνικό φύλο» συσχετιζόταν αποκλειστικά με τις γυναίκες και όχι με τους άνδρες. Μεταξύ των άλλων η Mathieu υποστηρίζει πως η χρήση του όρου κοινωνικό φύλο που αναφέρεται αποκλειστικά στις γυναίκες αναπαράγει την άποψη πως η γυναίκα είναι η μόνη που κατέχει το ρόλο του φύλου ακόμα και από τους άνδρες. Το κοινωνικό φύλο πρέπει να είναι μέρος και το άνδρας ως σύντροφος, πατέρας, αδελφός κλπ., και ως προς την σχέση του με τις γυναίκες αλλά και συνάμα ως προς την μεταξύ του σχέση με άλλους άνδρες και γυναίκες. (Πανουσοπούλου 2007, 13).

Η διάκριση του βιολογικού και του κοινωνικού φύλου υποστηρίχθηκε και από την Judith Butler το 1990 σύμφωνα με την οποία οι έμφυλες ταυτότητες που έχουν διαμορφωθεί είναι αποτέλεσμα πτυχών της κοινωνίας και των κοινωνικών συμβάσεων σχετικά με το τι είναι «γυναικείο» ή «ανδρικό», η ίδια ισχυρίζεται ότι:

Το φύλο δεν εγγράφεται παθητικά πάνω στο σώμα μας ούτε καθορίζεται από τη φύση, τη γλώσσα, το συμβολικό ή ακόμα από τη καταδυναστευτική ιστορία της πατριαρχίας. Το φύλο είναι αυτό που φοράμε, μονίμως, εξαναγκαστικά, καθημερινά και αδιάκοπα, με άγχος και ευχαρίστηση. Αν όμως κάνουμε το σφάλμα να θεωρήσουμε ότι [...] αποτελεί φυσικό φαινόμενο..αποποιούμε τη δύναμη μας να διερευνήσουμε σωματικά το πολιτισμικό πεδίο μέσα από κάθε είδους ανατρεπτικές παραστασιακές επιτελέσεις. (Στρατηγάκη 2006, 30).

Με την συγκεκριμένη άποψη που εκφέρει η Butler ισχυρίζεται ότι το φύλο αποτελεί επίκτητο και όχι έμφυτο χαρακτηριστικό, γιατί οι άνδρες και οι γυναίκες διαμορφώνουν οι ίδιοι και με διαφορετικά γνωρίσματα τις προσδοκίες τις κοινωνίες που αφορούν την αρρενωπότητα και την θηλυκότητα. Ακόμη, και το ίδιο το βιολογικό φύλο που αποτελείται από δύο τμήματα (δυναδικότητα) είναι επίσης κοινωνικές κατασκευές. Σύμφωνα με την Στρατηγάκη 2006, η δυναδικότητα του φύλου έχει επιβληθεί με απώτερο σκοπό την υποστήριξη της ήδη υπάρχουσας ιεραρχίας του φύλου και της υποχρεωτικής ετεροφυλίας ως εργαλεία που ασκούν την εξουσία, πρέπει να αποσυνδεθούν από τις σωματικές κατασκευές, δηλαδή η ανθρώπινη συμπεριφορά να θεωρηθεί ξεχωριστό κομμάτι από σήμερα που η επιστήμη έχει επέμβει σε μεγάλο βαθμό στη βιολογία του φύλου και της δυναδικότητας αυτές οι σχέσεις που δημιουργούνται (Στρατηγάκη 2006, 31).

Επιπλέον, με βάση το φύλο δημιουργήθηκαν ποικίλες θεωρίες και προσεγγίσεις ώστε να κατανοήσουμε σε βάθος την διαφορά του. Με βάση την προσέγγιση του Μαρξ, οι μαρξιστές ασπάζονται την άποψη πως η διαφορά ανάμεσα στο φύλο αποτελεί «μια δομούσα αρχή της ανθρώπινης κοινωνίας», εδώ το φύλο προσεγγίζεται σε σχέση με την κοινωνία, μια σχέση που διαφοροποιεί του «άνδρες» και τις «γυναίκες» αντίστοιχα, θέτει μεταξύ τους όρια, καθορίζει το περιεχόμενο της σχέσης τους και τέλος τους κατανέμει τους κοινωνικούς τους ρόλους (Πανουσοπούλου 2007, 16). Την περίοδο 1980-1987 όσοι ασπάστηκαν το μαρξισμό οδηγήθηκαν σε επανεξέταση της θέσης που κατείχε μια γυναίκα στη κοινωνία και απαρνήθηκαν προηγούμενες απόψεις της μαρξιστικής θεωρίας και επιπλέον αναγνώρισαν το κοινωνικό φύλο ως μια αναλυτική έννοια. Στα πλαίσια της διάκρισης του βιολογικού φύλου και του κοινωνικού φύλου στην ελληνική γλώσσα, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως αναφορικά με το βιολογικό φύλο (sex) χρησιμοποιούνται τα επίθετα male/female δηλαδή αρσενικό/θηλυκό, ενώ σε αντιδιαστολή το κοινωνικό φύλο ορίζεται ως γυναικείο/ανδρικό και απαρτίζει την κοινωνική συγκρότηση του βιολογικού φύλου (Πανουσοπούλου 2007, 17).

. Ο όρος «κοινωνικό φύλο» (και όχι γυναίκες/άντρες ή θηλυκό/αρσενικό) είναι όρος που εισάγουν οι φεμινίστριες κατά τη δεκαετία του 70 γίνεται για να υπάρξει συζήτηση σχετικά με τους έμφυλους ρόλους και τις έμφυλες ταυτότητες. Η διάκριση αυτή επέτρεψε στις φεμινίστριες θεωρητικούς και κοινωνικούς επιστήμονες να αναδείξουν τη γυναικεία εμπειρία ως αυτόνομο πεδίο μελέτης, και να εστιάσουν στις έμφυλες σχέσεις ως βασικό συστατικό της κάθε κοινωνικής ομάδας και οργάνωσης. Στο σημείο αυτό καθίσταται υψίστης σημασίας να αναφέρουμε και απόψεις γυναικών σχετικά με το κοινωνικό και το βιολογικό φύλο (Connell 2006, 7). Η Rubin υποστήριξε πως βιολογικό φύλο σημαίνει οι βιολογικές διαφορές μεταξύ των φύλων και ως κοινωνικό φύλο τις καταπιεστικές «κοινωνικές νόρμες» της έμφυλης διαφοράς με αποτέλεσμα οι γυναίκες και οι άνδρες στην καθημερινή τους ζωή να είναι μέρος αυτού του συστήματος δηλαδή του βιολογικού και κοινωνικού φύλου. Επιπλέον υποστηρίζει πως τα φύλα με αυτό τον τρόπο καταπιέζονται καθώς δεν μπορεί να υπάρξει η κοινωνία χωρίς να περιλαμβάνει την καταπίεση των δύο φύλων (Connell 2006, 8-9). Στη συνέχεια, η Christine Delphy το 1993 πίστευε πως ο διαχωρισμός του βιολογικού-κοινωνικού φύλου αναπαράγει με την σειρά του την ιεράρχηση μεταξύ των δύο φύλων γεγονός που συμβάλει στην έμφυλη διαφορά μεταξύ τους. Όπως θα γίνεται κατανοητό, στη πορεία ασκήθηκε κριτική στους όρους αυτούς (βιολογικό και κοινωνικό φύλο), οι οποίοι θεωρήθηκε ότι εν τέλει, δεν ξεφεύγουν από ουσιοκρατικές εννοιολογήσεις του φύλου, ούτε αποδομούν επαρκώς τη διάκριση μεταξύ «βιολογίας» ή «φύσης» και «κοινωνίας», και τελικά δεν αποδίδουν την συνθετότητα της ανθρώπινης κοινωνικής εμπειρίας και των κοινωνικών σχέσεων (Connell 2006, 9). Παρ' όλα αυτά, η διάκριση άνοιξε ένα πλούσιο πεδίο προβληματισμού και μελέτης γύρω από το τι είναι οι έμφυλες ταυτότητες, και με ποιόν τρόπο αυτές μπορούν να παραχθούν, να αναπαραχθούν και μπορούν να εμφανίσουν αλλαγές. Κύριος προβληματισμός σε αυτό το σημείο είναι ο εξής: Οι έμφυλες ταυτότητες όμως, δηλαδή εάν κάποιος είναι γυναίκα ή άνδρας προέρχονται από την ίδια την κοινωνία ή από την φύση του φύλου; Όπως επίσης και εάν είναι έμφυτη ή επίκτητη ικανότητα. Οι ρόλοι, οι συμπεριφορές, η κοινωνική θέση, οι πρακτικές, που εντάσσονται στο πλαίσιο της ταυτότητας, διαμορφώνονται από την κοινωνία ή τη βιολογία; Άρα, είτε είναι ήδη διαμορφωμένες είτε μορφοποιούνται και έχουν την δυνατότητα να αλλάξουν μέσα από την κοινωνία και την ιστορία; (Ζαββού, 4) Τα συγκεκριμένα ερωτήματα που τέθηκαν θα απαντηθούν ευθύς αμέσως.

4. Βιολογικός Ντετερμινισμός

«ένα κίνημα που εξυψώνει το βιολογικό φύλο από το κοινωνικό φύλο»

Σύνηθες φαινόμενο που υπήρχε ήταν η ταύτιση του κοινωνικού με του βιολογικού φύλου, δηλαδή πως οι γυναίκες είναι θηλυκοί άνθρωποι και οι άνδρες αρσενικοί άνθρωποι (Ζαββού, 9).³ Όπως έχει ήδη αναφερθεί στον διαχωρισμό του βιολογικού από το κοινωνικό φύλο, το πρώτο εμπεριέχει τα βιολογικά χαρακτηριστικά του ανθρώπου

---

³ Οι πληροφορίες που σχετίζονται με τον βιολογικό ντετερμινισμό αντλήθηκαν από παρουσίαση PowerPoint με θέμα «Εννοιολογήσεις του φύλου» της καθηγήτριας κ. Αλεξάνδρας Ζαββού, στα πλαίσια μαθήματος της στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

όπως για παράδειγμα είναι οι ορμόνες, τα σεξουαλικά όργανα κ.α. ,ενώ το κοινωνικό φύλο εμπεριέχει χαρακτηριστικά που έχουν δοθεί από την κοινωνία για τα δύο φύλα, την έμφυλη ταυτότητα, την κοινωνική θέση που κατέχουν τα φύλα κ.α.(Ζαββού, 9).Κατά το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα, οι φεμινίστριες έθεσαν ως στόχο να επιτευχθεί ο διαχωρισμός του κοινωνικού από το βιολογικού φύλου για να αποφευχθεί ο Βιολογικός Ντετερμινισμός, που υποστήριζε πως η βιολογία, για παράδειγμα, του γυναικείου φύλου αποτελεί τον κύριο πυρήνα του (π.χ. επειδή η γυναίκα γεννήθηκε με τα συγκεκριμένα βιολογικά χαρακτηριστικά πρέπει να γίνει μητέρα, ένα αυτό δεν συμβεί θεωρείται λιγότερο γυναίκα) (Στρατηγάκη 2006). Το φαινόμενο του βιολογικού ντετερμινισμού υποστηρίζει πως τα χαρακτηριστικά και η συμπεριφορά που συναντάτε στο άτομο έχουν ως βάση την βιολογία. Οι υποστηρικτές του βιολογικού ντετερμινισμού ενστερνίζονται την άποψη που σχετίζεται με το φύλο, την σεξουαλικότητα ή την φυλή που ανήκει το ίδιο το άτομο, και όλα τα παραπάνω οφείλονται αποκλειστικά στην βιολογία του ατόμου (Ζαββού, 9).Σύμφωνα λοιπόν με αυτή την άποψη μπορεί να συμβεί και να θεωρηθεί αποδεκτή η όποια μορφή καταπίεσης που σχετίζεται με το φύλο, όπως επίσης και το γεγονός ότι παράγοντες που σχετίζονται με τον πολιτισμό και την κοινωνία που υπάρχουν στη ζωή ενός ατόμου, αποκλείονται από τον τρόπο που διαμορφώνεται η μετέπειτα πορεία του ατόμου. Επιπλέον, ο βιολογικός ντετερμινισμός υποστηρίζει ότι, οι άνθρωποι που ανήκουν σε διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, διαφορετικές φυλές, είναι ήδη προκαθορισμένες από την βιολογία (Ζαββού, 9).

Σύμφωνα με την άποψη των Patrick Geddes και Sir John Arthur Thompson, που συνέδεσαν τα βιολογικά χαρακτηριστικά των γυναικών με την κοινωνία, ο μεταβολισμός των γυναικών έτσι όπως είναι σχεδιασμένος από την φύση, της κατατάσσει ως υποτονικές, συντηρητικές και αδιάφορες ως προς την πολιτική ενώ σε αντίθεση οι άνδρες εμφανίζονται τολμηροί, γενναίοι, και πιο ενεργοί σε θέματα που αφορούν την κοινωνία και την πολιτική. Σκεπτόμενοι την άποψη αυτή, οι γυναίκες δικαιολογημένα να μην ασχολούνται ενεργά με την πολιτική και όχι μόνο σε σχέση με τους άνδρες. Την συγκεκριμένη άποψη την καταρρίπτουν οι φεμινίστριες υποστηρίζοντας πως οι διαφορές που έχουν σχέση τόσο με την ψυχολογία αλλά και με την κοινωνία έχουν την βάση τους σε κοινωνικούς παράγοντες και όχι σε βιολογικούς (Ζαββού,10).

Στη σημερινή εποχή, και καθώς καθημερινά άνθρωποι ανά τον κόσμο κάνουν μεγάλες προσπάθειες για να εξαλείψει η ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων, ο βιολογικός ντετερμινισμός και οι απόψεις τις οποίες εκφράζει έχουν σταματήσει πλέον να έχουν θερμούς υποστηρικτές αλλά ακόμα και σε ένα μικρό βαθμό εξακολουθούν να υπάρχουν. Στο σημείο αυτό θα μπορούσε να γίνει μια μικρή αναφορά που σχετίζεται με μια άποψη που ασπάζονται πολλοί σχετικά με την γυναίκα και την μουσική. Βέβαια, θα υπάρξει εκτενέστερη εξήγηση στο επόμενο κεφάλαιο, όμως, μέχρι και σήμερα ακούμε πολλούς να υποστηρίζουν πως για παράδειγμα μια γυναίκα δεν είναι σε θέση να παίξει παραδοσιακό κλαρίνο γιατί οι πνεύμονες της δεν έχουν την ίδια αντοχή με αυτούς των ανδρών. Εδώ λοιπόν εμφανίζεται ο βιολογικός ντετερμινισμός που συσχετίζει τα

χαρακτηριστικά των γυναικών με βάση την βιολογική τους υπόσταση που ίσως τις αποκλείει από ορισμένα επαγγέλματα όπως είναι η μουσική επιστήμη και ειδικά η εκτέλεση ενός μουσικού οργάνου.

5. «Έμφυλη ταυτότητα»: έννοιες και προσδιορισμοί του όρου

Ο όρος έμφυλη ταυτότητα είναι άρρηκτα συνδεδεμένος με την έμφυλη ταυτότητα του κάθε ατόμου. Για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε την παρουσία του φύλου στη προσωπική ζωή χρησιμοποιούμε τον όρο «έμφυλη ταυτότητα». Ο όρος «ταυτότητα» συνδέεται τόσο με την φιλοσοφία όσο και με την λογοτεχνία αλλά όμως η σημασία του έχει διαφοροποιηθεί. Τον 16^ο αιώνα όταν η σημασία της λέξης μεταφέρθηκε από τα λατινικά στα αγγλικά, ο όρος χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά από την φιλοσοφία και η σημασία ήταν συνυφασμένη με την ομοιότητα και την συμφωνία (Connell, 2006). Ο όρος ταυτότητα χρησιμοποιήθηκε με την σημασία της «ομοιότητας», αλλά και συσχετιζόνταν με την σημασία της ύπαρξης του ανθρώπου ή και για να δώσει ιδιαίτερη έμφαση στο ποιος είμαι σε σχέση με το ποιος δεν είμαι. (Connell 2006, 206). Την ίδια στιγμή, έκανε την εμφάνιση της μια αλλαγή στη έννοια του φύλου και αυτή ήταν η εξής: τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες ήταν μέρος του ίδιου είδους (που βέβαια ο ένας ήταν μια πιο καλή εκδοχή του άλλου). Σύμφωνα με τον Laqueur η δύση απέρριπτε την συγκεκριμένη οπτική και όρισε τους άνδρες και τις γυναίκες ως διαφορετικούς στη φύση ακόμη και ως αντίθετους. Οι άνδρες και οι γυναίκες τοποθετήθηκαν σε διαφορετικές πλευρές ανάλογα με την διαφορετική τους φύση (Connell 2006, 206).

Αυτή η προοπτική της διαφοροποίησης των δύο φύλων αναπτύχθηκε σε μεγάλο βαθμό έτσι ώστε να γίνει δεκτή και από πολλές γυναίκες φεμινίστριες του 19^{ου} αιώνα. Έτσι λοιπόν, στη δυτική κουλτούρα, κυριάρχησε μια συγκεκριμένη ιδεολογία που σχετίζεται με τις διαφορές που παρουσιάζουν οι άνθρωποι εκ φύσεως. Σύμφωνα με αυτή, παρουσιάζονται διαφορές που σχετίζονται τόσο με τον χαρακτήρα και το σώμα του κάθε ανθρώπου οι οποίες καθρεφτίζονται στην ιεραρχία του φύλου, της φυλής και της τάξης (Connell 2006, 208). Όμως αυτή η πεποίθηση αμφισβητήθηκε σε μεγάλο βαθμό από διανοούμενος. Ένας από αυτούς ήταν ο Μοχάντας Γκάντι που υποστήριξε πως «όλοι έχουν την ίδια ψυχή», όπως επίσης και στον τομέα της ψυχολογίας ο Σίγκμουντ Φρόιντ που υποστήριξε ότι οι ενήλικες προσωπικότητες ήταν κατ' ανάγκη διχασμένες εσωτερικά και γεμάτες συγκρούσεις (Connell 2006, 209). Η άποψη του Γκάντι ότι δηλαδή «όλοι έχουν την ίδια ψυχή» δεν έβρισκε σύμφωνο τον Φρόιντ. Ο ίδιος υποστήριξε ότι ο ψυχισμός του ενήλικου ατόμου εμφανίζει πολλά διαφορετικά χαρακτηριστικά όσο αναφορά την ανδρική και την γυναικεία συμπεριφορά, αυτό έχει ως αποτέλεσμα σύμφωνα με τον Φρόιντ την διαφορετική πορεία που οδηγεί σε διαφορές στον ψυχισμό του κάθε ατόμου. Ο Erik Erikson στο βιβλίο του *Childhood and Society* το 1950 επισημαίνει προβλήματα προσωπικής, κοινωνικής, και πολιτικής φύσεως που φέρουν δυσκολίες για την δημιουργία του όρου ταυτότητα. Σύμφωνα με τον ίδιο τον Erikson «Η μελέτη της ταυτότητας, επομένως, γίνεται τόσο στρατηγικής

σημασίας στις μέρες μας όσο και η μελέτη της σεξουαλικότητας την εποχή του Φρόιντ» (Connell 2006, 209). Την άποψη του Φρόιντ για την προσωπικότητα του ενήλικου πως διαμορφώνεται μέσα από μια διαδικασία ανάπτυξης που εμπεριέχει συγκρούσεις, ασπάστηκε ο Erikson για την δημιουργία της προσωπικής ταυτότητας του φύλου. Ενώ ο Φρόιντ έδωσε έμφαση στις συγκρούσεις του ασυνείδητου του μυαλού του «εκείνο» («id») και του «υπερεγώ» («superego»), ο Erikson από τη άλλη πλευρά εστίασε στις συνειδητές πράξεις του «Εγώ» («ego»). Η πιο ορθή σημασία του Εγώ δίνεται με την το πνεύμα που συνδέεται με τις ενέργειες του έξω κόσμου, και συνδέεται με το να αντιλαμβανόμαστε την έννοια του Εαυτού.

Ο όρος «ταυτότητα» σύμφωνα με τον Erikson σήμαινε την συνέχεια που παρουσιάζουν οι ψυχολογικοί μηχανισμοί όπου με αυτούς το Εγώ είναι ικανό να διαχειρίζεται τις πιέσεις που δέχεται τόσο από το ασυνείδητο όσο και από τον έξω κόσμο. Εάν με αυτό τον τρόπο επέλθει ισορροπία τότε αποκτάται και το αίσθημα του Εαυτού. Την έννοια της ταυτότητας την συναντάμε κυρίως στην περίοδο της εφηβείας όπου εκεί το άτομο αναζητά με τον δικό του τρόπο και με τα δικά του μέσα την ταυτότητα του (Connell 2006, 210). Ο Robert Stoller εφάρμοσε αυτή την ιδέα στο φύλο, και την διαφοροποίησε με δύο τρόπους. Πρώτον η ταυτότητα του φύλου με βάση την προσωπικότητα του ως ενήλικο άτομο διαμορφώνονταν κατά τα πρώτα δύο με τρία χρόνια της ζωής του και όχι στην περίοδο της εφηβείας. Δεύτερον, η έννοια της ταυτότητας απέκτησε διαφορετικό πλαίσιο και δεν θεωρήθηκε ενιαίο όπως υποστήριξε ο Erikson. Όταν κάνουμε λόγο για «ταυτότητα του φύλου», τότε το άτομο εμφανίζει μόνο μια διάσταση όπως για παράδειγμα τις έμφυλες σχέσεις. Η έννοια του όρου ταυτότητα χρησιμοποιείται συνεχώς έτσι ώστε οι άνθρωποι να απαντήσουν στα ερωτήματα ποιοι και τι είναι. Η έμφυλη ταυτότητα είναι επίσης συνδεδεμένη και με την σεξουαλικότητα του κάθε ατόμου. Σύμφωνα με έναν θεωρητικό της Απελευθέρωσης των Ομοφυλοφίλων τον Guy Hocquenghem το 1972 (Connell 2006, 215) :

...η ομοφυλοφιλική επιθυμία είναι καταρχήν υποτυπώδης, αναρχική ,μια απρόσωπη ρευστότητα και όχι μια προσωπική ενότητα. Η ομοφυλοφιλική επιθυμία είναι επιθυμία που ξεφεύγει από τον οιδιπόδειο σύμπλεγμα δηλαδή την οργάνωση σύμφωνα με την πατριαρχική κοινωνική τάξη. Η ομοφυλοφιλία είναι, κατά μία έννοια, αντίθετη μια ταυτότητας, όντας μια επιθυμία για μια πρακτική που δεν μπορεί να συνδεθεί σε μια ενότητα.

Ο Erikson υποστήριξε ότι η «ενοποιημένη ταυτότητα» ήταν κάτι το επιθυμητό. Αυτό το γεγονός έπρεπε να συμβεί στην διάρκεια της ζωής του ανθρώπου όταν αυτός μεγαλώνει. Όσοι ασχολήθηκαν με την έννοια της ταυτότητας υποστήριξαν πως όλοι οι άνθρωποι πρέπει να έχουν μια ταυτότητα. Ωστόσο όμως, η ταυτότητα πολλές φορές μπορεί να προκαλέσει σημαντικές επιπτώσεις στη ζωή των υπολοίπων και να θεωρηθούν αποτρόπαιες (Connell 2006, 216). Η δημιουργία μιας ταυτότητας κάποιου ατόμου έτσι ώστε να συμπεριληφθεί στο γενικό σύνολο, σημαίνει πως πρέπει ο ίδιος να απαρνηθεί την εσωτερική του ποικιλομορφία και ενότητα. Επίσης μπορεί να σημαίνει ότι πρέπει να αρνηθεί την αλλαγή. Η σημαντικότερη αναμόρφωση των έμφυλων σχέσεων μπορεί

να απαιτεί μια αποδόμηση του Εαυτού, την εμπειρία ενός έμφυλου ιλίγγου, ως μέρος της διαδικασίας (Connell 2006, 216).

Συνοψίζοντας λοιπόν, ο όρος «έμφυλη ταυτότητα» ή ταυτότητα του φύλου είναι η αντίληψη που έχει ο κάθε άνθρωπος αναφορικά με το φύλο του δηλαδή ότι ανήκει είτε στο ανδρικό είτε στο γυναικείο φύλο. Ο λόγος που χρησιμοποιείται εδώ το ανδρικό και το γυναικείο φύλο είναι γιατί κανονικά το φύλο πρέπει να ορίζεται από τα βιολογικά χαρακτηριστικά που το διέπουν και όχι από τα χαρακτηριστικά που έχουν δοθεί από την εκάστοτε κοινωνία και το μετασχηματίζουν σε κοινωνικό φύλο δηλαδή άνδρας, γυναίκα. Σε όλες τις κοινωνίες ανεξαιρέτως υπάρχει η φόρμα φύλων που αποτελεί τον κύριο πυρήνα για την διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας ενός ατόμου όσο αναφορά τον τρόπο που θα αλληλεπιδρά το άτομο με τα υπόλοιπα μέλη που την απαρτίζουν. Συνεπώς η έμφυλη ταυτότητα αποτελεί προϊόν διαντίδρασης της κοινωνίας. Το άτομο λοιπόν, διαμορφώνει την έμφυλη του ταυτότητα, από την μια πλευρά, μέσω της πραγματοποίησης έμφυλων ρόλων και από την άλλη μέσω του πώς τον αντιμετωπίζουν τα υπόλοιπα μέλη της κοινωνίας που βρίσκονται γύρω του (δηλαδή ως άνδρα ή ως γυναίκα). Η έμφυλη ταυτότητα είναι συνδεδεμένη με τις όψεις που διαθέτει το φύλο. Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να αναφέρουμε και να επεξηγήσουμε και τον όρο έμφυλοι ρόλοι που αναφέρθηκε λίγο πριν.

Οι έμφυλοι ρόλοι ή το φύλο ως ρόλος καθορίζεται κυρίως από την κοινωνία ή και τον πολιτισμό. Συμπεριλαμβάνουν τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που καθορίζουν τον τρόπο συμπεριφοράς του ατόμου ανάλογα με το φύλο στο οποίο ανήκουν (ανδρικό-γυναικείο). Οι ρόλοι που σχετίζονται με το φύλο έχουν την δυνατότητα να επηρεάσουν την συμπεριφορά του ανθρώπου όπως για παράδειγμα, τον τρόπο με τον οποίο μιλάει ο κάθε ένας, τον τρόπο με τον οποίο κινείται, τον τρόπο που περπατάει, μέχρι και το πώς γυμνάζεται κάποιος, πώς εκφράζει την άποψη του σε άλλους ανθρώπους, το πώς επιλέγει το επάγγελμα του, το πώς εκφράζει την χαρά του κλπ. Οι έμφυλοι ρόλοι παρουσιάζουν σημαντικές επιπτώσεις στην πορεία της ζωής των ανδρών και γυναικών. Επίσης, αποτελούν κοινωνικές σχέσεις που με την σειρά τους επηρεάζουν τις ανθρωπινές επαφές και σχέσεις που διαμορφώνονται. Οι ρόλοι που συνδέονται με το φύλο τοποθετούν τους άνδρες και τις γυναίκες στην κοινωνική δομή, ορίζοντας με κοινωνικούς όρους τη θέση τους στην κοινωνική ιεραρχία.. Οι έμφυλοι ρόλοι αποτελούν μια από τις κυριότερες πηγές κοινωνικής ανισότητας.

6. Ισότητα μεταξύ των δύο φύλων: απόψεις και προβληματισμοί

Χρειάστηκαν πολλά χρόνια και μεγάλη προσπάθεια από τα φεμινιστικά κινήματα ώστε να επέλθει στο βαθμό που είναι γνωστή έως σήμερα η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Στον επαγγελματικό τομέα όλο και περισσότερες γυναίκες έχουν πρόσβαση σε εξειδικευμένα επαγγέλματα και αυτό έφερε με την σειρά του αλλαγές σε επαγγέλματα που θεωρούνταν κατά βάση «γυναικεία» ή «ανδρικά». Η συζήτηση αναφορικά με την

«ιδιότητα του πολίτη και τα δικαιώματά του» αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα «στη σύγχρονη κοινωνική και πολιτική θεωρία» (Μαλούτα, 1996, 154). Θεμέλιο της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων αποτέλεσε ο Χριστιανισμός, όπου σύμφωνα με το κήρυγμα του όλοι οι άνθρωποι ανεξάρτητα από θρησκεία, κοινωνική θέση, εθνικότητα και φύλο είναι όλοι ίσοι ενώπιον του Θεού. Επίσης, πάλι σύμφωνα με τον Χριστιανισμό όσες ανισότητες και αν υφίστανται οι άνθρωποι στον επίγειο κόσμο δεν έχουν καμία σημασία καθώς στον Παράδεισο όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι μεταξύ τους. Σύμφωνα με την εγκυκλοπαίδεια του Ντιντερό και του Ντ' Αλμπερ τον 18^ο αιώνα η ισότητα:

...είναι αυτή που υπάρχει ανάμεσα σε όλους τους ανθρώπους αποκλειστικό χάρη στη φυσική του συγκρότηση. [...] Επομένως, η φυσική ή ηθική ισότητα θεμελιώνεται στην κοινή συγκρότηση της ανθρώπινης φύσης σε όλους τους ανθρώπους οι οποίοι γεννιούνται , μεγαλώνουν, υπάρχουν και πεθαίνουν με τον ίδιο τρόπο (Maruani 2008, 107).

Μια άλλη άποψη που σχετίζεται με την ισότητα των φύλων είναι αυτή του Χομπς τον 18^ο αιώνα:

... η φύση έκανε τους ανθρώπους ίσους μεταξύ τους στις σωματικές και τις πνευματικές ικανότητες, παρόλο που μερικές φορές μπορούμε να βρούμε κάποιον ολοφάνερα πιο ισχυρό σωματικά ή με πιο εύστροφο νου από τον άλλον, όμως όλες μαζί οι διαφορές ανάμεσα σε δύο ανθρώπους δεν είναι τόσο αξιόλογες , ώστε να μπορέσει ο ένας να βασιστεί σε αυτές και να διεκδικήσει κάποιο πλεονέκτημα το οποίο δεν θα μπορούσε επίσης να διεκδικήσει εξίσου κάποιο άλλος (Maruani 2008, 109).

Ο ίδιος μάλιστα πιστεύει πως οι γυναίκα με τον άνδρα δεν έχουν τόση μεγάλη δυσαναλογία στη μυϊκή τους δύναμη και για αυτό το λόγο μια γυναίκα μπορεί να πραγματοποιήσει εξίσου με τον ίδιο τρόπο μια πράξη που χρειάζεται το σώμα της όπως και ένας άνδρας. Ο θεμελιωτής της ισότητας την περίοδο του Διαφωτισμού ήταν ο Ρουσσώ, ο οποίος προσεγγίζει το ζήτημα αυτό στον περίφημο Λόγο περί της καταγωγής και των θεμελίων της ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους (*Discours sur l' origine et les fondements de l' inegalite parmi les hommes*). Η ισότητα μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου συνιστά αναγκαιότητα για την αρμονική και ορθή λειτουργία ενός κοινωνικού και πολιτικού συστήματος. Η ισότητα μεταξύ των δύο φύλων σημειώνει τα τελευταία χρόνια μεγάλη αύξηση σε αρκετούς τομείς της ζωής μας. Παρόλα αυτά βέβαια στον οικονομικό ή επαγγελματικό τομέα υπάρχει ακόμα ανισότητα που σχετίζεται με το φύλο, το θρήσκευμα, την εθνικότητα κλπ. Η έμφυλη ανισότητα εξακολουθεί να υπάρχει καθώς οι γυναίκες υφίστανται ακόμα διακρίσεις σε σχεδόν όλους τους τομείς. Βεβαίως, η διχοτομία γυναίκες-άνδρες απασχολεί τη δομή των κοινωνιών σε παγκόσμιο επίπεδο από τα παρελθοντικά ακόμη χρόνια, καθώς η μεταξύ τους σχέση ερχόταν σε ρήξη προωθώντας με αυτόν τρόπο λανθασμένα κοινωνικά στερεότυπα, σύμφωνα με τα οποία το ανδρικό φύλο υπερείχε του γυναικείου.

Επρόκειτο άραγε για ολική, δηλαδή κοινωνική και πολιτική «υποτέλεια» των γυναικών στους άνδρες ή για μια προσπάθεια επιβολής του «ισχυρότερου» φύλου έναντι του «ασθενέστερου», δηλαδή του ανδρικού φύλου έναντι του γυναικείου;

Αναλογιζόμενοι τα προαναφερθέντα, δε φαίνεται παράλογο «οι άνδρες να απαιτούν την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, ενώ οι γυναίκες να διεκδικούν «θετικές δράσεις», προσπαθώντας να βελτιώσουν τη μειονεκτική θέση τους» (Μαλούτα 1996, 155). Έτσι σταδιακά, το κέντρο ενδιαφέροντος μετατοπίζεται από τους άνδρες στις γυναίκες σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη και τα δικαιώματά του, μετατόπιση που εκδηλώθηκε μέσω του κινήματος του φεμινισμού, το οποίο προκάλεσε σοβαρές ανακατατάξεις στην κριτική κοινωνική θεωρία. Μέσω του φεμινιστικού κινήματος, προωθούνταν η «αποδοχή του θεμιτού χαρακτήρα της έννοιας της διαφοράς ως απόκλισης από τον κανόνα», αφού οι γυναίκες αντιμετωπίζονταν ως «διαφορετικές» και κατώτερες από τους άνδρες σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο (Μαλούτα 1996, 155). Στη συνέχεια της παρούσας έρευνας, πρόκειται να αναλυθεί η έννοια του φεμινισμού ως κινήματος που προέβαλλε την ισότιμη μεταχείριση των γυναικών σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο μέσω μιας σημαντικής ιστορικής αναδρομής σχετικά με την εμφάνιση και τις διάφορες σχολές φεμινιστικής σκέψης. Σύμφωνα με τον Σιμόν Βέιλ:

...η ισότητα αποτελεί ζωτική ανάγκη. Συνίσταται στην αναγνώριση ότι κάθε ανθρώπινο όν οφείλεται εξίσου σεβασμός και εκτίμηση, διότι ο σεβασμός οφείλεται στον άνθρωπο ως άνθρωπο και δεν έχει διαβαθμίσεις (Maruani 2008, 115).

7. Η εμφάνιση και η πορεία του Φεμινιστικού Κινήματος: «ένας σταθμός ορόσημο για την ισότητα και τα δικαιώματα των γυναικών»

Αναλυτική και ιστορική αναδρομή

Σύμφωνα με την έρευνα που διεξήγαγαν οι Ρεθυμιωτάκη, Μαροπούλου & Τσακιστράκη (2015) στο συλλογικό έργο τους «Φεμινισμός και Δίκαιο», «στο πλαίσιο της χειραφέτησης των γυναικών της ενίσχυσης της θέσης τους στην πολιτική και δημόσια ζωή στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, αλλά και στη ρίζα των σημερινών αλλαγών που διαπερνούν το φάσμα των ιδιωτικών και οικογενειακών σχέσεων», συναντώνται τρία φεμινιστικά κύματα (Ρεθυμιωτάκη 2015, 17). Στη συνέχεια της παρούσας εργασίας, εξετάζεται αναλυτικά η εκάστοτε σχολή φιλοσοφικής σκέψης και με ποιο τρόπο συντέλεσε στη διάδοση του φεμινιστικού κινήματος σε διεθνές επίπεδο.

i) Πρώτο κύμα φεμινισμού

Ο εξισωτικός φεμινισμός ή ο φεμινισμός της ισονομίας

Το πρώτο φεμινιστικό κύμα, ο εξισωτικός φεμινισμός ή ο φεμινισμός της ισονομίας παραπέμπει «στη μέχρι σήμερα κοινή παράσταση περί φεμινισμού». Αποτελεί την πρώτη σχολή που εκφράζει τον φεμινισμό ως ένα κίνημα απελευθέρωσης των γυναικών που διεκδικούν ίσα δικαιώματα με το ανδρικό φύλο. Το συγκεκριμένο κύμα φεμινισμού εμφανίστηκε περίπου στα μέσα του 19^{ου} και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα διεκδικώντας «την θεσμική αξίωση ανδρών και γυναικών» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 20). Το χαρακτηριστικό γνώρισμα του πρώτου φεμινιστικού κύματος είναι ο αγώνας για πολιτική χειραφέτηση των γυναικών κι η αναγνώριση ίσων δικαιωμάτων στις γυναίκες, όπως και στους άνδρες (Ρεθυμιωτάκη 2015). Η εξίσωση μεταξύ του γυναικείου και του ανδρικού φύλου πραγματοποιείται και σε άλλους σημαντικούς τομείς της κοινωνικής ζωής, όπως: «την εκπαίδευση, την εργασία, την οικογένεια» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 20). Ακόμη, μέσω του πρώτου φεμινιστικού κύματος επιτυγχάνεται η «απελευθέρωση» των γυναικών από τη μη ηθελημένη διάθεση του σώματός τους στην μητρότητα, «με τη νομιμοποίηση των μεθόδων αντισύλληψης κατά τη δεκαετία του '70» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 20). Με αυτόν τον τρόπο, το πρώτο κύμα του φεμινιστικού κινήματος ολοκληρώνει τις ενέργειες περί χειραφέτησης και αποδέσμευσης των γυναικών από τα στερεότυπα που ταλάνιζαν έως τότε τις κοινωνίες.

Τα βασικά θέματα που έθιξε το πρώτο κύμα φεμινισμού και με τα οποία ασχολήθηκε διεξοδικά αφορούσαν κυρίως τις ανισότητες μεταξύ ανδρών και γυναικών στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, όπως επίσης και το ατομικό δικαίωμα στην εκούσια αυτοδιάθεση ή μη του σώματός τους στην μητρότητα. Όσον αφορά τις ανισότητες μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου στον δημόσιο χώρο, τα μέλη του κύματος αυτού διεκδίκησαν την ισόνομη και ισότιμη «πρόσβαση των γυναικών σε δημόσια αξιώματα» και θέσεις ισχύος που μέχρι τότε θεωρούνταν αυστηρά ανδροκρατούμενες και απαγορευμένες για τις γυναίκες (Ρεθυμιωτάκη 2015, 20). Ομοίως, οι ανισότητες στον ιδιωτικό χώρο αφορούσαν την προσωπική και οικογενειακή ζωή των γυναικών. Οι υποστηρίκτριες του πρώτου φεμινιστικού κύματος δίνουν έμφαση στις επιβλητικές και εξουσιαστικές σχέσεις εντός του οικογενειακού χώρου, όπου η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως κατώτερη κοινωνικά υποταγμένη στις διαταγές του άνδρα. Ο απώτερος στόχος είναι οι εξουσιαστικές αυτές σχέσεις να καταργηθούν και τη θέση τους να λάβει μια δίκαιη οικογένεια, στην οποία «τα δύο φύλα εγκατεστημένα πλέον στον αστερισμό της ισότητας, να επανακαθορίσουν το περιεχόμενο της μεταξύ τους σχέσης» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 20). Οι φεμινίστριες που εκπροσωπούν το πρώτο ρεύμα κινούνται με γνώμονα τον νόμο ως «εργαλείο» πραγματικής κοινωνικής αλλαγής. Αυτό σημαίνει ότι η διάσταση των δύο φύλων είναι μεν υπαρκτή, όμως οφείλεται κυρίως σε βιολογικά/ανατομικά χαρακτηριστικά, τα οποία σε καμία περίπτωση δεν πρέπει να υποβιβάζουν την κοινωνική θέση των γυναικών και το αυθαίρετο δικαίωμά τους στην ισότητα. Στηριζόμενοι στη φράση της Mary Wollstonecraft (1772), μιας εκ των βασικών υποστηρικτών του φεμινισμού του 19ου αι., οι όποιες διαφορές των δύο φύλων

«στον πνευματικό ή υλικό τομέα οφείλονται στο μη ισότιμο θεσμοθετημένο καθεστώς» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 21). Για αυτό το λόγο, τα μέλη του πρώτου φεμινιστικού κύματος υποστήριζαν την ολοκληρωτική ισότητα των δύο φύλων, δηλαδή, ίσα δικαιώματα και ίσες εξουσίες σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης ζωής. Γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι παρά όλα τα όποια κενά που ίσως εντοπίζονται στην αντίληψη και στις ενέργειες του πρώτου κύματος του φεμινισμού περί της ισότητας των δύο φύλων, αξίζει να λάβουμε υπόψη ότι η δράση των εκπροσώπων του ήταν ιδιαίτερος σημαντική, καθώς αποκτήθηκαν ισχυρά δικαιώματα για τις γυναίκες. Βεβαίως, η ανισότητα των δύο φύλων, καθώς και η παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελούν μια σκληρή πραγματικότητα που βιώνουν πολλές γυναίκες τόσο στις αναπτυγμένες χώρες, όσο και σε εκείνες του τρίτου κόσμου (Μάνεσης, 1980). Έτσι, ο αγώνας των φεμινιστικών κινήματων παραμένει ενεργός και στις σύγχρονες κοινωνίες ως αναγκαίοτητα.

ii) Δεύτερο κύμα φεμινισμού

Ο φεμινισμός της διαφοράς

Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα, ο φεμινισμός της διαφοράς (1960-1980) ερχόμενο σε αντίθεση με το πρώτο κύμα επικεντρώνεται στην ανάδειξη της διαφορετικότητας ως θετικό χαρακτηριστικό για τη συγκρότηση και λειτουργία μιας «υγιούς» κοινωνίας. Όπως προαναφέρθηκε, «ενώ το ισονομιστικό κύμα επεδίωκε να ελαχιστοποιήσει την έννοια της διαφοράς» ανάμεσα στις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσουν τα δύο φύλα, προωθώντας την πλήρη ισότητα ανάμεσά τους, το θεωρητικό περιβάλλον του δεύτερου φεμινιστικού κύματος θα αναδείξει και θα αξιοδοτήσει θετικά τη διαφορά, ενώ θα ασκηθεί κριτική σε κάθε προσπάθεια ελαχιστοποίησής της (Ρεθυμιωτάκη 2015, 44). Η διαφορά αποκτά θετικό πρόσημο υπό την έννοια ότι τίθεται στο επίκεντρο της προσοχής, για αυτό και το δεύτερο φεμινιστικό κύμα διακλαδώνεται σε δύο βασικές κατευθύνσεις, «τον ριζοσπαστικό φεμινισμό της διαφοράς και τον πολιτισμικό φεμινισμό της διαφοράς» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 44). Οι συγκεκριμένες κατευθύνσεις προϋποθέτουν την εστίαση της προσοχής στη διαφορά και πως αυτή δύναται να αξιοποιηθεί καλύτερα, υπονοώντας ότι μέχρι τότε οι γυναίκες αντιμετωπιζόνταν με άνισο και διαφορετικό τρόπο έναντι των ανδρών. Μέσω του συγκεκριμένου φεμινιστικού κύματος δηλαδή, η διαφορετικότητα αυτή αποκτά βάρος και ιδιαίτερη σημασία, προωθώντας τα ίσα δικαιώματα μεταξύ των δύο φύλων. Η προώθηση ίσων δικαιωμάτων μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου αποτελεί έναν από τους κύριους στόχους της δεύτερης μορφής φεμινισμού, τον οποίο μπορούμε εύλογα να χαρακτηρίσουμε και ως «φεμινισμό των Δικαιωμάτων» (Μωυσίδου, 2019, 15). Σύμφωνα με την Μωυσίδου (2019,16) και την έρευνα που διεξήγαγε σχετικά με τον φεμινισμό, «ο Φεμινισμός του δεύτερου κύματος αποκλίνει σε δύο ξεχωριστά ιδεολογικά κινήματα, τον φεμινισμό των ίσων δικαιωμάτων και τον ριζοσπαστικό φεμινισμό». Το πρώτο είδος φεμινισμού θέτει το ζήτημα της ισότητας των γυναικών σε ποικίλους τομείς της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, στην εργασία και στο δικαίωμα

της αυτοδιάθεσης του γυναικείου σώματος στοχεύοντας στη διεκδίκηση των δικαιωμάτων των γυναικών στους προαναφερθέντες τομείς. Το δεύτερο είδος, ο ριζοσπαστικός φεμινισμός ταυτίζεται σημασιολογικά με το είδος του πολιτισμικού φεμινισμού, τον οποίο ήδη αναφέραμε στη συγκεκριμένη ενότητα και ο οποίος σχετίζεται με τη ριζική αλλαγή των πατριαρχικών κοινωνιών, στις οποίες ο ρόλος της γυναίκας ήταν υποβαθμισμένος (Μωυσίδου, 2019). Ο ριζοσπαστικός ή πολιτισμικός φεμινισμός προϋπέθετε επίσης, την ανάδειξη και ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών που προέρχονταν από μειονοτικές ομάδες, οι οποίες, «ενώ ήταν ενεργές στα φεμινιστικά δρώμενα, εξακολουθούσαν να υπό-εκπροσωπούνται» (Μωυσίδου 2019,16). Στο πλαίσιο του ριζοσπαστικού φεμινισμού, κρίνεται αναγκαίο να διευκρινιστεί το ζήτημα της πολιτικοποίησης της σεξουαλικότητας, το οποίο αποτέλεσε κύρια επιδίωξη του δεύτερου φεμινιστικού κύματος. Ο ριζοσπαστικός φεμινισμός αναδεικνύει το ζεύγος «σεξουαλικότητα - βία», ως αντικείμενο παρατήρησης στη σφαίρα του ιδιωτικού χώρου και των προσωπικών σχέσεων που διαμορφώνονται ανάμεσα στα δύο φύλα (Ρεθυμιωτάκη 2015). Η ανισότητα ανάμεσα στο ανδρικό και το γυναικείο φύλο υπογραμμίζεται και στις διαπροσωπικές σχέσεις των ζευγαριών. Αυτό σημαίνει πως η ανισότητα μεταξύ των φύλων είναι αποτέλεσμα «ενός ωμού γεγονότος εξουσιαστικής βίας» των ανδρών έναντι των γυναικών (Ρεθυμιωτάκη 2015, 49). Πρόκειται λοιπόν, για θέμα επιβολής του άνδρα προς τη γυναίκα και τελικά, «πράξη υποταγής και κυριαρχίας του ανδρικού πάνω στο γυναικείο φύλο» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 49). Η κυριαρχία σεξιστικών στερεοτύπων συνιστά ένα σύστημα «εκμετάλλευσης του ενός φύλου προς το άλλο» διαπερνώντας όλες τις μορφές των κοινωνικών σχέσεων. (Ρεθυμιωτάκη 2015, 51). Ως απόρροια των προαναφερθέντων κοινωνικών προβλημάτων, τα μέλη του δεύτερου φεμινιστικού κύματος αγωνίζονται προασπίζοντας τα ίσα δικαιώματα των γυναικών τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο χώρο. Τουτέστιν, η γυναικεία συνείδηση και αφύπνιση είναι αναγκαίο να αναπτυχθεί με γνώμονα την κοινωνική, πολιτική και σεξιστική καταπίεση που υφίστανται άβουλα οι γυναίκες και «έχουν άκριτα φυσικοποιήσει» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 51).

iii) Τρίτο φεμινιστικό κύμα

Ο μετά – δομιστικός ή μετά – μοντέρνος φεμινισμός

Ο μετά-δομιστικός ή μετα-μοντέρνος φεμινισμός εμφανίστηκε τη δεκαετία του 1990, «στον απόηχο της ανανέωσης της θεωρητικής κριτικής σκέψης από τις συμβολές των M. Foucault, J. Deleuze & F. Guattari, J. Derrida, η οποία έγινε γνωστή στα αμερικανικά ακαδημαϊκά πράγματα ως Γαλλικές Σπουδές (French Studies)» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 18). Τα συγγραφικά έργα Αναταραχές Φύλου και Σώματα με Σημασία αποτελούν εφαλτήριο στη δημιουργία των βασικών αρχών του τρίτου φεμινιστικού κύματος, καθώς προωθούν την «αναθεώρηση θεμελιωδών ουσιοκρατικών παραδοχών της φεμινιστικής σκέψης» σχετικά με «το σώμα, την σεξουαλικότητα και την έμφυλη διαφορά» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 120). Η Αμερικανίδα φιλόσοφος και φεμινίστρια Butler

προσπάθησε να αναδείξει το ζήτημα της κατάταξης του ανθρώπινου είδους σε δύο βιολογικά φύλα, το ανδρικό και το γυναικείο, (Ρεθυμιωτάκη 2015) καταδεικνύοντας την έννοια της ταυτότητας ως αποτέλεσμα επιβολής κοινωνικών στερεοτύπων. Η Butler προχωρά σε μια σημαντική ανατροπή που αφορά τη σχέση ανάμεσα στο βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, η οποία σύμφωνα με την άποψή της δεν είναι υπαρκτή. Η ίδια απορρίπτει τη διάκριση των δύο φύλων, υποστηρίζοντας ότι το βιολογικό φύλο δεν αποτελεί μια «προ-γλωσσική, προ-δεδομένη, βιολογική οντότητα», αλλά μια κατασκευασμένη διά του λόγου κατηγορία, όπως και το κοινωνικό φύλο. Έτσι, η διάκριση μεταξύ βιολογικού και κοινωνικού φύλου τελικά αίρεται (Ρεθυμιωτάκη 2015, 120-121). Είναι αντιληπτό ότι οι μεταμοντέρνες εκπρόσωποι του φεμινισμού αποδέχονται ότι οι αντιλήψεις που ισχύουν για τον διαχωρισμό και το ρόλο των δύο φύλων, όπως και για την ισότητα αποτελούν «κοινωνικά παράγωγα», ως δημιουργήματα των πατριαρχικών κοινωνιών (Τσαούση-Χατζή 1998,110). Η μεταμοντέρνα σύλληψη του φεμινισμού προσπερνά τις έννοιες που αποτυπώνουν την ουσία των όρων «γυναίκα» ή «άντρας», αποδεικνύοντας έτσι, πως οι τίτλοι δε συνδέονται με το αληθινό νόημα των πραγμάτων. Έτσι, οι μεταμοντέρνες φεμινίστριες προσπερνώντας την έννοια «γυναίκα» εστιάζονται «στις συγκεκριμένες πραγματικές καταστάσεις που βιώνουν οι γυναίκες», δηλαδή στην ουσία των πραγμάτων και όχι στο φαίνοσθε, το οποίο αποτελεί προϊόν κοινωνικών συμβάσεων (Τσαούση-Χατζή 1998, 110). Σημαντικά επιτεύγματα του τρίτου φεμινιστικού κύματος αποτελεί η ριζοσπαστική θεώρηση της σεξουαλικότητας, σύμφωνα με την οποία καταργείται «η δίπολη ανάγνωση της σεξουαλικότητας, από τη μία ως κυριαρχίας και από την άλλη ως χειραφέτησης» (Rubin, 1984 Ρεθυμιωτάκη 2015, 125), σε συνδυασμό με την μετατόπιση του ενδιαφέροντος από τις ταξικές αναλύσεις στις «αποκλεισμένες μειονοτικές φιγούρες» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 125). Πρόκειται δηλαδή, για περιθωριοποιημένα κοινωνικά άτομα, όπως πνευματικά ή σωματικά ασθενείς, φυλακισμένους, για τα οποία η αριστερή διανόηση και τα μέλη του τρίτου φεμινιστικού κύματος εξαγγέλλουν έναν αγώνα κατά των ρατσιστικών κι κοινωνικών διακρίσεων και κατ' επέκταση του «κοινωνικού αποκλεισμού» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 125). Εννοώντας τις βασικές αρχές που διέπουν το τρίτο κύμα φεμινισμού, είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ότι αυτές διαμορφώνονται βάσει του κύριου αιτήματός του για πολιτικοποίηση της «σεξουαλικής σφαίρας». Σύμφωνα με το συγκεκριμένο αίτημα, η σεξουαλικότητα αποδεσμεύεται από τη φυσική/βιολογική ροή των πραγμάτων συνιστώντας «μια κοινωνική κατασκευή», την οποία διαμορφώνει ένα σύνολο κανόνων που προηγούνται της φύσης (Ρεθυμιωτάκη 2015, 126). Με αυτόν τον τρόπο, η ύπαρξη του βιολογικού φύλου υποτάσσεται στο κοινωνικό φύλο, το οποίο συνδέεται άμεσα με την ανθρώπινη σεξουαλικότητα. Έτσι, η σεξουαλικότητα απελευθερώνεται «από τη βιολογική υπόσταση/τον φυσικό προορισμό της σωματικότητας του κάθε ατόμου» (Ρεθυμιωτάκη 2015, 127).

iv) Οι σημαντικότεροι «σταθμοί» του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα.

Στον ελληνικό χώρο, τα πρώτα «σπέρματα» του φεμινισμού κάνουν την εμφάνισή τους ήδη, ανεπίσημα, από το 1887, όπου γίνεται σαφές πως στην ελληνική κοινωνία έχει αναδυθεί μία νέα συμπαγής ομάδα, οι γυναίκες, οι οποίες επιθυμούν «να υπερβούν τα στενά όρια της ιδιωτικής ζωής και να γίνουν ορατές στον δημόσιο βίο» μέσω των ιδεών τους και των κοινών στόχων τους για επιβολή της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα και «την έμπρακτη αλληλεγγύη τους προς τις γυναίκες των λαϊκών στρωμάτων» (Σαλίμπα 2019). Επίσημα, ο «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας» και η ίδρυσή του το 1920 σηματοδοτεί τη συγκρότηση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα (Αθανασιάδης 2007, 15). Ο «Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας» διαμορφώνει και προωθεί ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για τη δράση των γυναικών στο δημόσιο χώρο συμπεριλαμβανομένου και του ζητήματος της εργασιακής απασχόλησής τους (Αθανασιάδης 2007).

Αρχικά, οι πρώτες εκδηλώσεις του φεμινισμού κρίνονται αρκετά «σιωπηλές», καθώς πίσω από την καθολική ισότητα των γυναικών τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον δημόσιο χώρο κρύβονται οι πηγές «της παράδοσης, της φιλανθρωπίας και του εθνικισμού» (Αθανασιάδης 2007, 15-16). Η γυναίκα δηλαδή, χρειαζόταν να μορφωθεί, ώστε να είναι σε θέση να ανταπεξέλθει επαρκώς στα συζυγικά και οικογενειακά της καθήκοντα, ανατρέφοντας «τον ικανό στρατιώτη που θα αγωνιστεί για την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας» (Αθανασιάδης 2007, 16). Για αυτούς τους λόγους, όπως προαναφέρθηκε, οι πρώτες γυναικείες διεργασίες δε μπορούν να χαρακτηριστούν ξεκάθαρα φεμινιστικές, μπορούν όμως να θεωρηθούν ως η αρχή για τη γέννηση του φεμινισμού του μεσοπολέμου, ο οποίος αποτελεί την απόλυτη εκδήλωση του φεμινιστικού κινήματος στην Ελλάδα μέσω υποστήριξης της γυναικείας εξόδου στο δημόσιο χώρο συμμετέχοντας στην κοινωνική και πολιτική δράση υπό το πρίσμα του φιλελευθερισμού σχετικά με τα δικαιώματα των γυναικών (Αθανασιάδης 2007).

Συγκεκριμένα, από το 1890 ιδρύονται σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας τα «Κυριακά Σχολεία», με στόχο τη μόρφωση των εργαζόμενων κοριτσιών που δεν είχαν τη δυνατότητα να φοιτούν στα σχολεία. Ενώ, από το 1896 πραγματοποιείται η ίδρυση «Επαγγελματικών και Οικοκυρικών Σχολών» μέσω των οποίων πραγματοποιούνταν η σύνδεση της τεχνικής εκπαίδευσης με τον βιοπορισμό (Σαλίμπα 2019). Οι βασικές όμως μεταρρυθμίσεις στο χώρο της εκπαίδευσης και της εργασίας θεσπίζονται το 1909 από την πλευρά της κυβέρνησης των Φιλελευθέρων. Σύμφωνα με αυτές, η νυχτερινή εργασία και η συμμετοχή των γυναικών σε ανθυγιεινά επαγγέλματα απαγορεύεται με τη θέσπιση νόμου, ενώ λαμβάνονται και τα πρώτα μέτρα για την προστασία της γυναίκας μετά τον τοκετό. Στον τομέα της εκπαίδευσης, η παρουσία και φοίτηση των γυναικών ολοένα και αυξάνεται, γεγονός το οποίο οφείλεται και στις ενέργειες του κράτους με την ίδρυση σχολείων και Γυμνασίων θηλέων (Σαλίμπα 2019).

Το μεγαλύτερο όμως κατόρθωμα για τις γυναίκες επιτυγχάνεται μέσω των δράσεων του «Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας» με στόχο τη διεκδίκηση ψήφου στις εκλογές. Το 1930, παραχωρείται στις γυναίκες από την πολιτεία το δικαίωμα άσκησης της πολιτικής εξουσίας με την ψήφο στις δημοτικές εκλογές (Σαλίμπα 2019). Βεβαίως, η πλήρης άσκηση των εκλογικών δικαιωμάτων για το γυναικείο φύλο πραγματοποιείται στις 7 Ιουνίου του 1952 και ένα χρόνο αργότερα, εκλέγεται και η πρώτη γυναίκα ως Ελληνίδα βουλευτής, η Ελένη Σκούρα (Σαλίμπα 2019).

Μετά τη μεταπολίτευση, ποικίλες γυναικείες οργανώσεις προχωρούν στην ίδρυση ενός νέου ριζοσπαστικού κινήματος που ονομάζεται «νεοφεμινισμός», μέσω του οποίου τίθενται επί τάπητος θέματα που αφορούν την ανισότητα ανάμεσα στα δύο φύλα στον ιδιωτικό βίο και την καταπίεση που δέχονται οι γυναίκες, όπως η ενδοοικογενειακή βία, οι περιορισμοί που αφορούν το συνδυασμό εργασίας και οικογένειας, η σεξουαλικότητα και η απαγόρευση των εκτρώσεων (Σαλίμπα 2019). Ως απόρροια όλων των προηγούμενων διεκδικήσεων του φεμινιστικού κινήματος για την ισότητα και τα δικαιώματα των γυναικών στην Ελλάδα, το Σύνταγμα του 1975 θέτει «το θεμέλιο της ισότητας των δύο φύλων», σύμφωνα με το οποίο: «Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις» (Σαλίμπα 2019). Ανακεφαλαιώνοντας, το κίνημα του φεμινισμού αποτελεί το σημαντικότερο ίσως, βήμα για την διεκδίκηση της ισονομίας και της ισότητας μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου σε διεθνές επίπεδο. Τα τρία κύματα του φεμινισμού αποτελώντας τις βασικές εκφράσεις του φεμινιστικού κινήματος διαμόρφωσαν και θέσπισαν σημαντικές αρχές που διέπουν τον φεμινισμό σε πολλές χώρες ανά τον κόσμο.

Σήμερα, θεωρείται από πολλούς, ότι η ισότητα των φύλων έχει επιτευχθεί και ο φεμινισμός είναι ένα ξεπερασμένο κίνημα. Όμως, η νομοθετική κατοχύρωση της ισότητας των φύλων δεν σημαίνει απαραίτητα ότι διασφαλίζεται στην πράξη, έτσι, παραβιάζεται όταν οι συνθήκες το απαιτούν. Αν εξετάσουμε το παράδειγμα της Ελλάδας στην φάση της δημοσιονομικής κρίσης αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη, θα διαπιστώσουμε ότι θεσμικά κατοχυρωμένα κεκτημένα έχουν υποχωρήσει. Οι έμφυλες ανισότητες, οι διακρίσεις στο χώρο εργασίας, οι άνισες ευκαιρίες, η μη πρόσβαση, οι αποκλεισμοί και η αποστέρηση υλικών και πνευματικών πόρων, αποτελούν δεδομένα της πραγματικότητας του σήμερα. Οι γυναίκες μπορεί να έχουν πρόσβαση στα ανώτερα επίπεδα εκπαίδευσης αλλά εξακολουθούν να καταλαμβάνουν τις πιο κακοπληρωμένες, επισφαλείς και με μικρότερη αναγνώριση θέσεις εργασίας και να αμείβονται με χαμηλότερους μισθούς από άνδρες που κάνουν την ίδια δουλειά. Η Γυάλινη Οροφή εξακολουθεί να υφίσταται με τις γυναίκες συγκεντρωμένες σε κλάδους και επαγγέλματα χωρίς δυνατότητες εξέλιξης και οι γυναίκες είναι αυτές που αντιμετωπίζουν πολλαπλά προβλήματα στην ένταξη τους στην αγορά εργασίας. Συχνά, είναι οι γυναίκες που απολύονται πρώτες ή αναγκάζονται να εργάζονται χωρίς εργασιακά δικαιώματα, έχοντας χαμηλή διαπραγματευτική δύναμη λόγω του χαμηλού βαθμού συνδικαλισμού τους. Οι γυναίκες είναι αυτές που εργάζονται διπλά, στην εργασία και στο σπίτι και επωμίζονται όλη τη σφαίρα της αναπαραγωγής του καπιταλιστικού συστήματος,

παρέχοντας υπηρεσίες φροντίδας και καλύπτοντας τα τεράστια κενά του κοινωνικού κράτους.

Η αυξανόμενη έμφυλη βία που αποτελεί κεντρικό ζήτημα της φεμινιστικής ατζέντας, εξακολουθεί να καταδεικνύει την συνεχιζόμενη κυριαρχία των ανδρών πάνω στις γυναίκες. Όλη αυτή η πραγματικότητα καθιστά τον φεμινισμό ως το πιο δημοκρατικό και ταυτόχρονα ριζοσπαστικό κίνημα παγκοσμίως, το οποίο αγωνίστηκε και εξακολουθεί να αγωνίζεται για τη διεκδίκηση του αυτονόητου: το ανθρώπινο δικαίωμα της γυναίκας στην ισότιμη συμμετοχή στον ιδιωτικό και στο δημόσιο χώρο. Παρά τις προκαταλήψεις, τα κοινωνικά στερεότυπα και τις ανισότητες που εξακολουθούν να υφίστανται στις σύγχρονες κοινωνίες, ο αγώνας του φεμινισμού δε σταματά ποτέ, αποτελώντας μια ατέρμονη προσπάθεια συνεχόμενων διεκδικήσεων για όλες τις γυναίκες. Τέλος θα ήθελα να παραθέσω μια φράση της Αμερικανίδας κοινωνιολόγου Cheris Kramarae (1986) αναφορικά με τον φεμινισμό, «Φεμινισμός είναι η ριζοσπαστική αντίληψη ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι». Στην συνέχεια, και καθώς το κίνημα του φεμινισμού συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό για την ισότητα των γυναικών και πάλεψε για τα δικαιώματα και τις ελευθερίες του, είναι σημαντικό να αναφέρουμε το εξής. Η φεμινιστική θεωρία και η ανάδυση των ανδρικών σπουδών στη θεωρία των φύλων όπως επίσης και η κριτική θεωρία της οργάνωσης και της διοίκησης αποδομούν την ανδροκρατική έννοια της ηγεσίας στη θεωρία και στη πράξη. Η φεμινιστική οργανωτική θεωρία έχει επισημάνει τη σύνδεση ανάμεσα στον ανδρισμό και στον ορθολογισμό καθώς έδειξε πως η έννοια του όρου ορθολογισμός αλλά και του διαφωτισμού με τον Descartes και τον Καντ έως τον Μαρη Βέμπερ διαπερνά τους λόγους περί οργανισμού και διαμορφώνει τις πρακτικές διοίκησης ως γένος αρσενικού παρόλο που παρουσιάζεται ως έμφυλα ουδέτερη.

Μέχρι και σήμερα μετά παρά του μεγάλους αγώνες που έχουν δοθεί για να υπάρξει η ισότητα μεταξύ του ανδρικού και του γυναικείου φύλου παρατηρούνται ακόμα έμφυλες διαφορές και στερεότυπα τα οποία νομίζουμε πως έχουν εξαλειφθεί αλλά εξακολουθούν να υπάρχουν σε πολλές πτυχές της καθημερινής μας ζωής. Στο σημείο αυτό είναι άξιο σημασίας να αναφερθούμε σε ορισμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις που σχετίζονται με το φύλο. Καταρχήν, μπορεί να είμαστε οι ίδιοι μάρτυρες μια τέτοιας συμπεριφοράς ή ακόμα και εμείς οι ίδιοι να έχουμε πει έστω και μια φορά τις παρακάτω εκφράσεις: «Οι γυναίκες από την ημέρα της γέννησης τους έχουν προκαθοριστεί ώστε να γίνουν μητέρες, αυτός είναι και ο βασικός του ρόλος στην κοινωνία», «Το φυσιολογικό για μια γυναίκα είναι να ασχολείται με το σπίτι της, την ανατροφή των παιδιών της και με την οικογένεια της», «Οι γυναίκες από την φύση τους είναι πιο αδύναμες από τους άνδρες πιο συναισθηματικές, και χρειάζονται την προστασία ενός άνδρα», αντίστοιχα και για τους άνδρες η κοινωνία και οι άνθρωποι που είναι μέρος αυτής συχνά υποστηρίζουν, «Οι άνδρες πρέπει να υπερασπίζονται τις γυναίκες τους και την οικογένεια τους», «Οι άνδρες είναι οι κουβαλητές του σπιτιού και είναι υπεύθυνοι να εκπροσωπούν την οικογένεια τους δημοσίως, όπως και να ασχολούνται με τα κοινά και την πολιτική», «Οι άνδρες είναι πιο δυνατοί και σκέφτονται πιο λογικά από τις γυναίκες», όπως και την πιο γνωστή σε όλους μας φράση «Οι άνδρες δεν κλαίνε». Αυτές ήταν μερικές μόνο

από τις φράσεις που έχουμε ακούσει κάποιον να την λέει σε έναν άνδρα ή σε μια γυναίκα αντίστοιχα. Το ζητούμενο όμως είναι πως οι αποδέκτες τους τις περισσότερες φορές δεν αποκρούουν τις λανθασμένες αυτές εκφράσεις παρά μόνο τις υπομένουν. Οι περισσότερες από αυτές υποτιμούν σε μεγάλο βαθμό το γυναικείο φύλο, και ενισχύουν την ανδρική κυριαρχία.

ν) **Σύντομη ανακεφαλαίωση στο κίνημα του «Φεμινισμού»**

Όσο εξακολουθούν να υπάρχουν τέτοιου είδους απόψεις δεν θα επέλθει ποτέ η ισότητα αλλά και η ουσιαστική αναγνώριση του γυναικείου φύλου. Τις περισσότερες φορές μάλιστα, οι συγκεκριμένες εκφράσεις έχουν κατασκευαστεί από τους ίδιους τους άνδρες γιατί με αυτό τον τρόπο τονώνεται ο ανδρισμός και η αρρενωπότητα τους. Μέσα σε αυτές τις εκφράσεις οι γυναίκες θεωρούνται ως οι μητέρες, οι αδύναμες, ενώ οι άνδρες ως οι δυνατοί, εκπρόσωποι της οικογένειας και που συμμετέχουν στα κοινά. Άλλωστε η κουλτούρα της Δύσης είναι εκείνη που ταυτίζει τις γυναίκες με το συναίσθημα, και με τον «μαλακό» και ήρεμο χαρακτήρα. Σε αυτό το σημείο γίνεται φανερά αντιληπτό πως ερχόμαστε αντιμέτωποι με τις διακρίσεις που υφίσταται η γυναίκα από τον άνδρα. Αξίζει εδώ να κάνουμε μια μικρή νύξη που να αφορά τον όρο διάκριση. Με τον όρο «διακρίσεις» εννοούμε την εφαρμογή ενός διαχωρισμού, μια διαφοροποίησης μιας ειδοποιού διαφοράς. Ο όρος διάκριση έχει αρνητικό πρόσημο και τον συναντούμε συχνά σε πολλούς τομείς της ζωής μας (Maruani 2006, 117). Οι διακρίσεις μπορεί να έχουν πολλές μορφές, όπως με βάση το φύλο, την εθνικότητα, την οικονομική θέση κ.α. Δυστυχώς έως και σήμερα εξακολουθούν να υφίστανται διακρίσεις όλων των ειδών αλλά το ευχάριστο είναι πως εξαλείφονται έως ένα βαθμό και επέρχεται ισότητα. Οι φυλετικές διακρίσεις κάνουν την εμφάνιση της σε ανεξαιρέτως όλες τις Ευρωπαϊκές και μη χώρες. Τα δύο φύλα (ανδρικό - γυναικείο) λόγω των έμφυλων χαρακτηριστικών που παρουσιάζουν διακρίνονται και διαφοροποιούνται με βάση το φύλο τους και επηρεάζουν τους έμφυλους ρόλους. Για παράδειγμα, οι άνδρες διακρίνονται από ανεξαρτησία, ανταγωνισμό, φιλοδοξίες, τόλμη κλπ. ενώ οι γυναίκες από αφοσίωση, στοργή, φροντίδα, ευαισθησία κλπ. Το γεγονός αυτό έχει ως συνέπεια να γίνονται θύματα διακρίσεων με βάση τα έμφυλα χαρακτηριστικά που τα απαρτίζουν.

Σύμφωνα με την μελέτη *Shostask to 1981*, «τα δύο φύλα κατέχουν ισότιμο ρόλο μεταξύ τους» (Δαράκη 2007,23).

Η μελέτη έχει ως κεντρικό σημείο έρευνας τους Kug, έναν λαό που κατοικεί κυρίως στη δυτική άκρη της ερήμου Καλαχάρι. Οι Kug θέσπισαν έναν πολιτισμό που είναι ίσος τόσο για τους άνδρες όσο και για τις γυναίκες, που και οι δύο μοιράζονται τους ίδιους ρόλους. Τόσο λοιπόν οι άνδρες όσο και οι γυναίκες είναι υπεύθυνοι και έχουν ίση ευθύνη στη φροντίδα των παιδιών τους όπως επίσης, όποιες αποφάσεις σχετίζονται με τον λαό, λαμβάνονται εξίσου ισότιμα και από τους άνδρες και από τις γυναίκες (Δαράκη 2007, 23). Από την συγκεκριμένη μελέτη του Shostask οδηγούμαστε στο συμπέρασμα

πως οι ίσες ευκαιρίες και τα ίσα δικαιώματα των γυναικών και των ανδρών μπορούν να γίνουν πράξη αρκεί οι εκάστοτε κοινωνία να αναγνωρίσει την θέση και τον ρόλο που πρέπει να έχουν μέσα σε αυτή. Στη συνέχεια, χρειάζεται να γίνει μια μικρή αναφορά στο «πρότυπο οικογένειας» όπως το ονομάζει η Joine Lewis. Σύμφωνα με αυτό, ο άνδρας εμφανίζεται ως ο «κουβαλητής» και η γυναίκα ως η «νοικοκυρά» (Στρατηγάκη 2006, 40). Όταν λοιπόν η γυναίκα βρίσκεται μέσα στον γάμο «χάνει» το δικαίωμα της στην εργασία και οι αρμοδιότητες της περιορίζονται αποκλειστικά και μόνο στην οικογένεια και στην φροντίδα του νοικοκυριού της. Στο συγκεκριμένο αυτό πλαίσιο που εντάσσεται η γυναίκα, είναι δύσκολο το να μπορέσει να εργαστεί αφού πρέπει πρώτα απ' όλα να καλύψει τις παραπάνω ανάγκες που δημιουργούνται. Η κοινωνία σε αυτό το σημείο διαχωρίζει δύο σφαίρες την δημοσία και την ιδιωτική. Η «δημόσια σφαίρα» περιλαμβάνει τους άνδρες «πολίτες» που συμμετέχουν στην πολιτική και τα κοινωνικά ζητήματα και από την άλλη πλευρά βρίσκεται η «ιδιωτική σφαίρα», που περιλαμβάνει την οικογένεια όπου σε αυτή βρίσκονται οι γυναίκες οι οποίες θεωρούνται οι κατάλληλες για τους ρόλους της συζύγου και της μητέρας αλλά ταυτόχρονα αποκλείονται από τους «πολίτες». Οι περισσότερες γυναίκες είναι συνδεδεμένες αποκλειστικά με την ανατροφή των παιδιών τους, τις υποχρεώσεις του νοικοκυριού τους, γεγονός που αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα στην μετέπειτα πορεία της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας (Στρατηγάκη 2006, 43).

8. Ο προσδιορισμός του φύλου στον κλάδο την εθνομουσικολογίας: «Γιατί αργήσαμε τόσο;»⁴

Στις προηγούμενες ενότητες μελετήσαμε διεξοδικά το φύλο μέσω της κοινωνικής και βιολογικής του υπόστασης καθώς και την μεγάλη προσπάθεια του φεμινιστικού κινήματος που εξακολουθεί ακόμα και τις μέρες μας να εδραιώσει τα δικαιώματα του γυναικείου φύλου. Πέρα λοιπόν, από τις κοινωνικές επιστήμες που ασχολήθηκαν με την μελέτη του φύλου, η μουσική και ειδικότερα ο κλάδος της εθνομουσικολογίας και της ανθρωπολογίας της μουσικής έθεσε το ζήτημα του φύλου στη μουσική. Προτού αναφερθούμε ειδικότερα σε αυτό, πρώτα πρέπει να ορίσουμε τους όρους εθνομουσικολογία και ανθρωπολογία. Ο εθνομουσικολόγος Alan Merriam όρισε την εθνομουσικολογία ως την μελέτη «της μουσικής μέσα στον πολιτισμό», καθώς υποστήριξε πως εθνομουσικολογία είναι μάλλον «η μελέτη της μουσικής ως πολιτισμού» (Nettl 2016, 281). Επίσης, ως «εθνομουσικολογία» ορίζουμε την επιστήμη που ασχολείται και μελετά την μουσική των διαφόρων λαών και πιο συγκεκριμένα, τις μουσικές αντιλήψεις και πρακτικές από συγκεκριμένες πολιτισμικές ή κοινωνικές ομάδες σε παγκόσμιο και ιστορικό επίπεδο (Κάβουρας 2011, 8). Επομένως, η εθνομουσικολογία είναι η επιστήμη που μελετά την μουσική σε σχέση με τον άνθρωπο,

---

⁴ Ο εθνομουσικολόγος Bruno Nettl αναφέρει στο βιβλίο του «Εθνομουσικολογία: Τριάντα ένα ζητήματα, έννοιες και προβληματισμοί», 505-509, πως οι ερευνητές της εθνομουσικολογίας, ασχολήθηκαν επί της ουσίας με το ρόλο και τον προσδιορισμό του φύλου στην επιστήμη τους ύστερα από μεγάλο διάστημα.

δηλαδή μελετά τους ανθρώπους που δημιουργούν μουσική ή που «βιώνουν» την ίδια τη μουσική. Σύμφωνα με τον Κάβουρα:

...βασικό γνώρισμα της επιστήμης αυτής είναι ότι εξετάζει τη μουσική ως αυτόνομο φαινόμενο αλλά σε συνάρτηση με τον πολιτισμό και την κοινωνία (Κάβουρας 2011, 8).

Ο κλάδος της εθνομουσικολογίας δεν καθιερώθηκε από τα πρώτα χρόνια της εμφάνισης του καθώς χρειάστηκαν αρκετές δεκαετίες μέχρι να ονομαστεί με τον όρο που γνωρίζουμε σήμερα. Η εθνομουσικολογική έρευνα ξεκίνησε να υπάρχει από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα με αρχές 19^{ου}, όμως κατά τα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα ο κλάδος της εθνομουσικολογίας γίνεται πλέον αυτόνομος με συστηματική θεωρητική και μεθοδολογική ταυτότητα (Κοζιού 2011, 26). Το 1950 ο Ολλανδός μουσικολόγος Jarrp Kunst ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «εθνομουσικολογία» και ο ίδιος επικράτησε έναντι του όρου «συγκριτική μουσικολογία», το γεγονός αυτό αποτέλεσε καθοριστικό ρόλο για στην ιστορική εξέλιξη του κλάδου της εθνομουσικολογίας. Στον κλάδο της εθνομουσικολογίας έχουν υπάρξει τα τελευταία εκατό περίπου χρόνια σημαντικές αλλαγές που σχετίζονται με την κατανόηση και την συνεισφορά του φύλου στη μουσική των διαφόρων πολιτισμών.

Πρώτη αλλαγή σύμφωνα με τους εθνομουσικολόγους που βοήθησε ουσιαστικά στο πώς να εξηγήσουν τους διάφορους μουσικούς πολιτισμούς ήταν το να κατανοήσουν την έννοια του φύλου ως συντελεστής της προσωπικής ταυτότητας και της σχέσης ανάμεσα στα δύο φύλα μέσα στην κοινωνία (Nettl 2016, 505). Η δεύτερη αλλαγή που συνδέεται στενά με την πρώτη αποτέλεσε η κατανόηση στο ότι όλες οι ανθρώπινες σχέσεις και η ανάπτυξη της μουσικής που σχετίζεται τόσο με ομάδες ανθρώπων όσο και με την ίδια την κοινωνία γίνονται κατανοητές ως «σχέσεις ισχύος». Οι αλλαγές αυτές ωστόσο καθώς χρειάζεται να τις ορίσουμε χρονικά εμφανίζονται στην επιστήμη της εθνομουσικολογίας και τα θέματα αυτά παίρνουν μεγάλες διαστάσεις κατά την περίοδο 1970-1980. Κατά την ίδια περίοδο, από πολλούς εθνομουσικολόγους αναγνωρίζεται ως οικουμενικό γνώρισμα η ανισότητα που υπήρξε ανάμεσα σε γυναίκες και άνδρες στη μουσική όπως και η έντονη ανδρική κυριαρχία μέσα σε αυτή. Παλαιότερα επικρατούσε η άποψη, ίσως λόγω της άγνοιας, πως οι άνδρες ήταν αυτοί που αποτελούσαν ένα μεγάλο μέρος της μουσικής ή πως η μουσική ήταν ουδέτερη όσο αναφορά το φύλο (Nettl 2016, 506). Παρόλα αυτά όμως η άποψη αυτή άρχισε σιγά-σιγά να αλλάζει και οι εθνομουσικολόγοι συνέλεξαν περισσότερες πληροφορίες που αφορούσαν τις επιδόσεις των γυναικών στη μουσική. Σύμφωνα με την Koskoff (1987):

Η διάκριση μεταξύ γένους και φύλου όπου το ένα συναντά το βιολογικό «δεδομένο» ενώ το άλλο κοινωνικά κατασκευασμένους και αναπαραγόμενους διακανονισμούς μεταξύ ανδρών και γυναικών βασιζόμενος σε ιδεολογίες του συγκεκριμένου πολιτισμού, περί φύλου.

Ο ρόλος που κατείχαν οι γυναίκες από τους άνδρες τόσο στην εκτέλεση μουσικών οργάνων όσο και στη διδασκαλία διέφερε σημαντικά, και ήταν υποδεέστερος.

Το 1975 οι εθνομουσικολόγοι έβλεπαν πως στις περισσότερες κοινωνίες αυτοί που ήταν μουσικά ενεργοί ήταν οι άνδρες παρά οι γυναίκες. Το γεγονός αυτό ήταν αρκετά δύσκολο στο να μελετηθεί από τους ερευνητές και να δώσει απάντηση στο ερώτημα «Γιατί συμβαίνει». Πολλοί εθνομουσικολόγοι εικάζουν πως αυτό συνέβαινε γιατί οι άνδρες ήταν εκείνοι που ζούσαν πιο πολύ στον έξω κόσμο και φυσικά συναναστρέφονταν με άλλους ανθρώπους στο δημόσιο βίο ενώ ο ρόλος της γυναίκας περιοριζόταν κατά βάση στο σπίτι και στη φροντίδα και τις ανάγκες της οικογένειας και όχι στη διασκέδαση και πόσο μάλλον στη μουσική (Κοζιού 2011, 17). Στο ζήτημα των έμφυλων αυτών διαφορών που σχετίζονται με την μουσική έχουν πραγματοποιηθεί ορισμένες μελέτες όπως των Bowers και Tick το 1986, που εμπεριέχει δεκαπέντε δοκίμια περί γυναικών συνθετριών και εκτελεστριών και περί θεσμών των γυναικών, όπως και μια άλλη μελέτη της Koskoff (1987), με δεκαπέντε δοκίμια πάνω σε όλα τα είδη μουσικής σε ολόκληρο τον κόσμο, μας βοηθούν να κατανοήσουμε πως οι γυναίκες ήταν αυτές που κρατούσαν την παράδοση και τον ρόλο τους στα μοιρολόγια, τις έμφυλες σχέσεις και την συμμετοχή τους στην μουσική. Οι εθνομουσικολόγοι αλλά και ιστορικοί της εποχής αγνοούν την συμμετοχή των γυναικών στη μουσική και το ότι οι γυναίκες έχουν δημιουργήσει ένα μεγάλο μέρος αυτής (Nettl 2016, 515). Αυτή η άποψη στηρίζεται σε πολλούς λόγους, όπως στον μη ξεκάθαρο ρόλο των γυναικών στην ιστορία. Ακόμη, και τα τελευταία χρόνια οι εθνομουσικολόγοι δεν έδιναν την απαραίτητη σημασία ή βαρύτητα στις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα στην μουσική. Όμως πάρα το γεγονός αυτό που ερευνητές έχουν φτάσει στο σημείο να κατανοούν τις επιδόσεις των γυναικών στη μουσική, και το πώς αυτές παίζουν μεγάλο ρόλο στο πεδίο της εθνομουσικολογίας. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, ένας από τους λόγους που δεν συναντάμε τόσο συχνά γυναίκες στη μουσική ήταν η ανδρική κυριαρχία. Ένας άλλος λόγος σύμφωνα με την εθνομουσικολογική βιβλιογραφία είναι οι διάφορες σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών στη μουσική ανά τον κόσμο, ορισμένες από αυτές δείχνουν κάποιες τελείως διαφορετικές σχέσεις των φύλων ενώ κάποιες άλλες αντανakλούν την κουλτούρα των γυναικών στη μουσική ως ένα είδος «προέκτασης» εκείνης των ανδρών (Nettl 2016, 507). Σύμφωνα με τον Nettl σε διάφορες κοινωνίες η συμμετοχή των ανδρών και των γυναικών στον μουσικό βίο είναι άνιση. Επιπλέον, οι γυναίκες κατά βάση τραγουδούσαν και έπαιζαν είτε πιάνο είτε βιολί όπως και οι άνδρες, ενώ ποτέ δεν θα συναντούσαμε μια γυναίκα να παίζει κάποιο πνευστό μουσικό όργανο. Τα χάλκινα πνευστά παίζονταν κατεξοχήν από άνδρες όπως επίσης σπούδαζαν σύνθεση. Εάν κάποια γυναίκα ασχολούταν σε επίπεδο σπουδών με την σύνθεση δημιουργούνταν έντονη καχυποψία από τους γύρω της. Ακόμη και κατά τον 20^ο αιώνα που επήλθαν πολλές αλλαγές που σχετίζονται με τα δύο φύλα, οι διαφορές μεταξύ τους ήταν πολύ εμφανής. Πάλι σύμφωνα με τα λεγόμενα του Nettl ένας εθνομουσικολόγος από έναν διαφορετικό πλανήτη μπορεί να πιστευει πως «η μουσική «φτιάχνεται» από τους άνδρες αλλά όμως «διδάσκεται» από τις γυναίκες (Nettl 2016, 509).

9. Η θέση και ο ρόλος του γυναικείου φύλου στην ευρύτερη μουσική κοινότητα, συνδυαστικές και κριτικές απόψεις μουσικών ερευνητών

Οι ιστορικές έρευνες για τις γυναίκες στη μουσική επικεντρώνονται παραδοσιακά σε αφηγήσεις εξαιρετικών γυναικών ως ερμηνευτές και συνθέτες. Συνδέονται με τη μεγάλη βιβλιογραφία για τη μουσική ως παραδοσιακό συστατικό της κοινωνικοποίησης και της εκπαίδευσης των γυναικών. Ως σύγχρονη κατηγορία έρευνας, η μελέτη των γυναικών στη μουσική σχετίζεται άμεσα με την ιστορία των γυναικών, η οποία είναι μια από τις πολλές επιστημονικές ερευνητικές περιοχές που συνδέονται με τη συστηματική μελέτη του φύλου. Σε αυτό το πλαίσιο, το φύλο αντιμετωπίζεται ως μια κοινωνικά κατασκευασμένη έννοια που βασίζεται στις αντιληπτές διαφορές μεταξύ των φύλων και ως πρωταρχικός τρόπος σηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας. Αυτό το άρθρο εστιάζει στη συλλογική εμπειρία των γυναικών μέσα στις δυτικές και μη μουσικές παραδόσεις. Για λεπτομέρειες σχετικά με τη ζωή και το έργο γυναικών μουσικών, δείτε τα άρθρα για μεμονωμένες γυναίκες (Solie 2001).⁵

Η δυτική κλασική μουσική είναι μια τέχνη που έχει ξεδιπλωθεί μέσα στις ιεραρχίες των φύλων που σηματοδοτούν τον πολιτισμό μας ως σύνολο. Στην κοινωνική δομή της πατριαρχίας στηρίζεται η υπόθεση της γυναίκας μουσικού ως κατηγορία από μόνη της. Η κατηγορία έχει χρησιμεύσει ως ένας τρόπος για να υποτιμήσουμε τις γυναίκες και να τις εκτιμήσουμε και να αναδείξουμε τα επιτεύγματά τους. Το όφελος από την εστίαση στο φύλο ως την κύρια ιστορική μεταβλητή είναι η παραγωγή μιας ιστορίας όπου ελάχιστα υπήρχε πριν. Ο κίνδυνος είναι ότι τα επιτεύγματα των γυναικών συγκρίνονται κυρίως με εκείνα άλλων γυναικών και διαχωρίζονται αδικαιολόγητα από τις κυρίαρχες αφηγήσεις (Trick, Ericson και Koskoff 2001).⁶ Η κατηγορία των γυναικών στη μουσική έχει προέλευση τόσο στη γυναικεία ιστορία όσο και στη δυτική μουσική. W.C. Printz's *Historische Beschreibung der edelen Sing- und Kling-Kunst* (1690, η πρώτη μεγάλη γερμανική ιστορία της μουσικής, χρησιμοποιεί δύο ουσιαστικά συνώνυμους όρους για τις γυναίκες – «Frauenmusicantinnen» και «Weiber Musicantinnen» – για να καταγράψει στοιχεία από την αρχαιότητα και την Old Testament (Sappho, Corinna, Lamia, Miriam). Αυτά τα παραδείγματα χρησίμευσαν ως πηγές νομιμότητας για τη δημιουργικότητα των γυναικών για αιώνες. Τα ονόματά τους εμφανίζονται όχι μόνο σε

---

⁵ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Feminism». Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Grove Music Online.

<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041237?rskey=Mx12G8&result=4>

⁶ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Woman in Music» Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Grove Music Online. [Women in music | Grove Music \(oxfordmusiconline.com\)](https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041237?rskey=Mx12G8&result=4)

μουσικά λεξικά, αλλά και στη γενικότερη λογοτεχνία που είναι γνωστή στην ιστορία των γυναικών ως παράδοση «καταλόγου» – τα πολλά βιβλία, δοκίμια και πραγματείες από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, όπου οι συγγραφείς έχουν γράψει συλλογικά για αξιόλογες (και διαβόητες) γυναίκες, για να εκφράσουν γενικευμένες απόψεις για το γυναικείο φύλο (Trick, Ericson και Koskoff 2001).

Η μουσικολογική υποτροφία μεταξύ 1900 και 1940 έδωσε μια σημαντική νέα έμφαση σε μια συλλογική προσέγγιση της ιστορίας των γυναικών. Δύο πρωτοπόρες γενιές γυναικών μουσικολόγων, ανάμεσά τους η Marie Bobillier, η Yvonne Rokseth και η Kathi Meyer, εκπόνησαν μελέτες για γυναικεία μουσικά ιδρύματα όπως το μοναστήρι και η γυναικεία χορωδία, συγκεντρώνοντας στοιχεία από τη λογοτεχνία και την εικονογραφία για να υποστηρίξουν την κοινωνική ζωτικότητα των ρόλων των γυναικών. Επηρεασμένη από το έργο του Meyer, η Sophie Drinker (1948) επέκτεινε την έρευνά της πέρα από ένα συγκεκριμένο ίδρυμα ή εποχή, πρωτοστατώντας έτσι στην ιστοριογραφία της γυναίκας και της μουσικής ως θέμα από μόνο του (Trick, Ericson και Koskoff 2001). Ωστόσο, οι επιπτώσεις ενός τέτοιου έργου είχαν μικρό αντίκτυπο στην επικρατούσα μουσικολογία μέχρι τα τέλη του αιώνα.

Στη δεκαετία του 1970 η αναβίωση του φεμινισμού προκάλεσε μια έκρηξη δραστηριότητας στη ρεβιζιονιστική ιστορία και έναν νέο κλάδο που αρχικά ονομάστηκε «γυναικείες σπουδές». Εδώ, μεγάλο μέρος της νέας υποτροφίας έχει προωθηθεί από γυναίκες ιστορικούς, οι οποίες μετά το 1970 έλαβαν επαγγελματική εκπαίδευση στη μουσικολογία σε μεγαλύτερους αριθμούς από ποτέ στις ΗΠΑ. Μέχρι το 1980 άρχισαν να διδάσκονται ακαδημαϊκά μαθήματα «γυναίκες στη μουσική» στα αμερικανικά πανεπιστήμια. Η μετέπειτα εξάπλωσή τους στις ΗΠΑ και τις ευρωπαϊκές χώρες, εκτός από το γενικό ενδιαφέρον, δημιούργησε ζήτηση για παρτιτούρες και ηχογραφήσεις (Trick, Ericson και Koskoff 2001).⁷ Στη δεκαετία του 1970, ορισμένες δισκογραφικές εταιρείες, όπως η Leonarda (που ιδρύθηκε από τη Marnie Hall, 1977), άρχισαν να ειδικεύονται σε ιστορικά και σύγχρονα έργα γυναικών. Η Furore Verlag, που ιδρύθηκε το 1986, ήταν ο πρώτος εκδοτικός οίκος που επικεντρώθηκε στην εκτύπωση μουσικής και βιβλίων για γυναίκες συνθέτες. Στη δεκαετία του 1980 μερικές εξαιρετικές ηχογραφήσεις αυτού του νέου ρεπερτορίου, που πρωτοστάτησαν εξαιρετικοί σολίστ και σύνολα συνηγόρων, μεταφέρθηκαν στο mainstream: η επιτυχία του γκρουπ Sequentia (που ιδρύθηκε από τους Benjamin Bagby και Barbara Thornton), γνωστά ιδιαίτερα για τις ηχογραφήσεις μουσικής από τους Η Χίλντεγκαρντ του Μπίνγκεν, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Μέχρι το 1990 η ιστορία των γυναικών στη μουσική είχε αναπτυχθεί σε τρεις αλληλένδετες κατηγορίες, ρεπερτόριο, κοινωνική διαδικασία και ιδεολογία. Όσον αφορά το βασικό εγχείρημα της διερεύνησης ενός παραμελημένου ρεπερτορίου, πολλές μουσικές από γυναίκες συνθέτες δεν έχουν ανασκαφεί ακόμη (Trick, Ericson και Koskoff 2001). Το περιεκτικό λεξικό *New Grove of Women Composers* (1994) περιέχει πάνω από 900 λήμματα. Μια δεύτερη ερευνητική τροχιά

⁷ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Woman in Music». Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Groove Music Online.
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000052554?rskey=M7khKj&result=84>

έχει επικεντρωθεί στην κοινωνική διαδικασία, δηλαδή στον αντίκτυπο του φύλου στους διαφορετικούς τρόπους μετάδοσης της μουσικής μέσω ενός πολιτισμού.

Αυτή η έρευνα εστιάζει στην αποκατάσταση της ιστορικής «πρακτορείας» στις γυναίκες και στη διερεύνηση του βαθμού πρόσβασής τους σε εξελιγμένους τρόπους πολιτιστικής παραγωγής, ιδίως εντός των αυτονομιστικών θεσμών. Ένα παράδειγμα είναι η τρέχουσα έκρηξη στην έρευνα για τα μοναστήρια. Άλλοι μελετητές έχουν συνθέσει διεπιστημονικά στοιχεία από διάφορους τομείς, όπως η αρχαιολογία, η εικονογραφία και οι λογοτεχνικές πηγές, για να ανασυνθέσουν άγραφες παραδόσεις και πρακτικές όπου οι γυναίκες έπαιξαν σημαντικό ρόλο (Kallberg 2001).⁸ Κατά συνέπεια, τέτοιες μέθοδοι μετριάζουν την αποκλειστικότητα της ανάλυσης και της θεωρίας στυλ που βασίζεται σε σημειώσεις. Ακόμη και τώρα, ωστόσο, η ιστορία της μουσικής ως επίτευγμα για τις προνομιούχες (δηλαδή τις υψηλού μορφωτικού επιπέδου, μεσαίας ή ανώτερης τάξης) γυναίκα δεν έχει ακόμη περιγραφεί διεξοδικά. Εδώ αντιμετωπίζει κανείς την ιδεολογία σε κάθε στροφή, δηλαδή την προδιαγεγραμμένη βιβλιογραφία της μουσικής κοινωνικοποίησης, της εκπαίδευσης, της αισθητικής και της θεωρίας. Όλα αυτά επηρεάζονται από τη δυαδικότητα του φύλου και την κοινωνική κατασκευή του «αρσενικού» και «θηλυκού». Σε αυτόν τον τομέα οι Rieger (1981), Citron (1993) και Solie (1993) έχουν κάνει πρωτοποριακές συνεισφορές (Kallberg 2001). Η ιδεολογία συνδέει την ιστορία των γυναικών με την ιστορία της σεξουαλικής διαφοράς, ερευνητικούς τομείς που επικαλύπτονται αλλά δεν είναι πανομοιότυποι. Εδώ ο McClary (1990) έχει πρωτοστατήσει. Η διαδικασία ενσωμάτωσης της γυναικείας ιστορίας στα κυρίαρχα αφηγηματικά κείμενα, και στη μεθοδολογία της ίδιας της ιστοριογραφίας, παραμένει μια βαθιά σημαντική πρόκληση. Ωστόσο, η μελέτη του φύλου στη μουσική από διάφορες οπτικές γωνίες και μέσα από ποικίλες προσεγγίσεις είναι πλέον ευρέως αποδεκτή.

Οι διακρίσεις φύλου υπάρχουν σε όλα τα μουσικά είδη στη Μέση Ανατολή και ο αντίκτυπος του φύλου στη μουσική ταυτότητα είναι συχνά αρκετά ακραίος, αν και πολλά είδη είναι κοινά και μερικές φορές επίσης περιβάλλοντα παραστάσεων, ειδικά χορευτικά τραγούδια. Η σημασία του φύλου προκύπτει από τους τρόπους με τους οποίους συμβάλλει στις βασικές μεταφυσικές έννοιες του τι είναι μουσική και από τις συνδέσεις του φύλου με τις συνθήκες που καθορίζουν την επιδοκιμασία της μουσικής (Trick, Ericson και Koskoff 2001). Τα όρια μεταξύ ιερών και κοσμικών πρακτικών μπορεί επίσης να σηματοδοτούν διακρίσεις φύλου. Η κοινωνική αποδοχή της μουσικής στη δημόσια σφαίρα μπορεί να εξαρτάται από την ορατότητα ή την αορατότητα ορισμένων πτυχών του φύλου. Η ενόργανη μουσική περιέχει έντονες διακρίσεις φύλου και η εμφάνιση της λαϊκής μουσικής του 20ού αιώνα συχνά παραλληλίστηκε με τον μετασχηματισμό της στάσης του κοινού απέναντι στο φύλο ως συστατικό της κοινωνικής δομής. Για να κατανοήσουμε την κατασκευή της μουσικής ταυτότητας στη Μέση Ανατολή, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τους τρόπους με τους οποίους η

---

⁸ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Gender and Music». Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Groove Music Online.
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

μουσική – όλες οι μουσικές της περιοχής – αντιπροσωπεύει το νόημα και την παρουσία του φύλου στην κοινωνία. Ιστορικά, οι μουσικές της Μέσης Ανατολής έχουν αναπαρασταθεί ως ανδροκρατούμενες πρακτικές. Εν μέρει, αυτό είναι κατανοητό λόγω της δημόσιας φύσης πολλών τομέων της ανδρικής μουσικής δημιουργίας, με άλλα λόγια της ορατότητας της μουσικής με την οποία συνδέονται παραδοσιακά οι άνδρες. Η δημόσια απαγγελία του Κορανίου ή η κλήση για προσευχή πέντε φορές την ημέρα από τον μουεζίνη, για παράδειγμα, παρέχει στους άνδρες θρησκευτικούς επαγγελματίες δημόσιο ρόλο. Καμία μορφή θρησκευτικής-μουσικής πρακτικής, ωστόσο, δεν περιορίζεται ειδικά στους άνδρες, τουλάχιστον σύμφωνα με τις θρησκευτικές αρχές και μόνο (Kallberg 2001)⁹. Όσο περισσότερες τέτοιες πρακτικές εισχωρούν στη δημόσια σφαίρα, όμως, τόσο πιο δύσκολο γίνεται για τις γυναίκες να συμμετέχουν επαγγελματικά σε αυτές. Στις θρησκείες της Μέσης Ανατολής, επομένως, η δημόσια μουσική στηρίζεται συχνά σε ειδικούς της μουσικής, ακόμη και σε ένα μουσικό «ιερατείο», στο οποίο οι γυναίκες σπάνια έχουν πρόσβαση. Η εξειδίκευση και ο επαγγελματισμός δεν είναι λιγότερο εμφανείς στις κλασικές και λαϊκές μουσικές, οι οποίες λαμβάνουν χώρα και σε ένα είδος δημόσιας σφαίρας.

Στον 21ο αιώνα υπάρχουν ορισμένα είδη μουσικών οργάνων που παίζονται σχεδόν αποκλειστικά από άνδρες, όπως αυτά των κλασικών συνόλων της Μέσης Ανατολής. Ενώ οι άνδρες κυριαρχούν σε πολλά είδη λαϊκής και επαγγελματικής λαϊκής μουσικής, οι γυναίκες έχουν κάνει σημαντικές εισβολές σε αυτούς τους τομείς (Kalberg 2001). Οι τομείς της γυναικείας μουσικής είναι γενικά πιο ιδιωτικοί και μπορεί να περιορίζονται κάπως στο σπίτι, την οικογένεια ή μια πιο περιορισμένη κοινότητα. Σε αυτούς τους τομείς, ωστόσο, συμβαίνουν τελετουργίες και τελετουργίες μετάβασης, που συχνά απαιτούν από τις γυναίκες μουσικές μια εκτενή γνώση των παραδοσιακών ρεπερτορίων. Σε όλη τη Μέση Ανατολή, η γυναικεία μουσική διαχέεται στο δημόσιο χώρο εργασίας, ειδικά στις αγροτικές και χωριάτικες κοινωνίες. Οι μουσικές που συνδέονται με γεωργικές πρακτικές, για παράδειγμα, μπορεί να αποτελούν τομέα της γυναικείας μουσικής. Πολλά ρεπερτόρια γυναικών αποκαλύπτουν μακριές ιστορίες εθνοτικών και θρησκευτικών ανταλλαγών. Τα τραγούδια των γυναικών στην Υεμενιτική ή Ιρακινोεβραϊκή κουλτούρα, για παράδειγμα, μπορεί κάλλιστα να περιέχουν κείμενα στα εβραϊκά, αραβικά και αρκετές τοπικές ιουδαϊοαραβικές διαλέκτους, τα οποία μαζί δείχνουν ότι τέτοια τραγούδια δεν είναι τοπικά και περιορίζονται καθόλου στην εβραϊκή κοινότητα. Οι διακρίσεις μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού τομέα της γυναικείας μουσικής έχουν θρησκευτική προέλευση, και επομένως δεν είναι ασυνήθιστο να θεωρούνται οι γυναίκες που εμφανίζουν δημόσια ως ηθικά ύποπτες ή να χαρακτηρίζονται οι γυναίκες ερμηνεύτριες ως πολιτιστικά «άλλες» (Kallberg 2001).

Η πολιτισμική, κοινωνική ή/και ιστορική ερμηνεία της βιολογικής και φυσιολογικής κατηγορίας του φύλου. Σχεδόν κάθε εμπειρία της μουσικής, συμπεριλαμβανομένης της δημιουργίας, της απόδοσης και της αντίληψής της, μπορεί να ενσωματώνει υποθέσεις

---

⁹ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Gender and Music». Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Groove Music Online.
<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

σχετικά με το φύλο και η ίδια η μουσική μπορεί να παράγει ιδεολογίες φύλου. Η αποκάλυψη της λειτουργίας του φύλου ακόμη και στα πιο «απόλυτα» μουσικά πλαίσια έχει αναδειχθεί έτσι ως βασικό καθήκον της κριτικής εξερεύνησης της μουσικής (Kallberg 2001). Το βιολογικό φύλο, όπως και το κοινωνικό φύλο, συχνά θεωρείται ότι είναι μια κατηγορία που μπορεί να αναχθεί σε μια απλή δυαδική διαίρεση, ο «άνδρας» και η «γυναίκα» του φύλου μεταφράζονται σε «αρσενικό» και «θηλυκό» του φύλου. Αλλά η πρόσφατη σκέψη, που υποστηρίζεται από τα συστήματα φύλου που χρησιμοποιούνται σε διαφορετικούς χρόνους και πολιτισμούς, έχει θέσει υπό αμφισβήτηση αυτόν τον θεμελιώδη διμορφισμό. Αυτό υποδηλώνει, στους επικριτές των ιδεολογικών πτυχών των σύγχρονων συστημάτων φύλου, ιστορικών και διαπολιτισμικών μοντέλων που υπονομεύουν τους αντιληπτούς περιορισμούς στην ταυτότητα που υπονοούνται στις σύγχρονες κατηγορίες αρσενικών και θηλυκών.

Οι μελετητές αμφισβήτησαν επίσης την αλυσίδα συλλογισμών που θα μπορούσε να οδηγήσει στην υπόθεση ότι οι βιολογικές κατηγορίες του φύλου «μεταφράζονται» σε πολιτισμικές κατηγορίες φύλου. Αυτό υπερβαίνει την κοινή λογική παρατήρηση ότι οι άνδρες και οι γυναίκες μπορούν εξίσου να ασπαστούν τις «γυναικείες» και τις «αρσενικές» συνήθειες. Οι επικριτές αμφιβάλλουν ολοένα και περισσότερο ότι οι έννοιες του φύλου προέρχονται από κάθε είδους βασικές αρχές, υποστηρίζοντας αντ' αυτού ότι το φύλο δηλώνει στον πολιτισμό μέσω «επιτελεστικών» (Judith Butler) ή «αναπαραστατικών» (Teresa de Lauretis) πρακτικών που παράγουν έμφυλες ταυτότητες μέσω της επίμονης επανάληψής τους. Αυτό δεν τον καθιστά λιγότερο πραγματικό ή συγκεκριμένο από ό,τι αν ο όρος βασιζόταν σε έναν ουσιαστικό, σταθερό ορισμό. Αντίθετα, ένα επιτελεστικό ή αναπαραστατικό μοντέλο εφιστά την προσοχή στο φύλο ως μαθημένο φαινόμενο. Αυτό το μοντέλο αρχίζει να εξηγεί γιατί οι έννοιες του φύλου αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου και παίρνουν διαφορετικές μορφές σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια (Kallberg 2001). Το φύλο είναι ένα σχεσιακό φαινόμενο. Για κάθε ιστορική στιγμή, οι όροι μέσα σε ένα σύστημα φύλου μετρώνται ο ένας έναντι του άλλου με διάφορους, μερικές φορές αντιφατικούς τρόπους, επιτρέποντας την ανάλυση τόσο μεμονωμένων όσο και μεγαλύτερων πολιτισμικών προτύπων επικύρωσης, περιθωριοποίησης και απόρριψης. Ορισμένες τάσεις επαναλαμβάνονται, ιδίως η επαναλαμβανόμενη υποτίμηση, σε ένα ευρύ φάσμα χρονικών και κοινωνικών, πολιτιστικών παραγωγών και εκφωνήσεων που θεωρούνται «γυναικεία». Αν και αυτό έχει συνήθως οδηγήσει σε υποτίμηση της εργασίας των γυναικών, θα ήταν υπεραπλούστευση να καταρρεύσει το «θηλυκό» στην κατηγορία «γυναίκα», καθώς και οι άντρες έχουν χαρακτηριστεί ως «θηλυκό» στις εκφράσεις τους (Kallberg 2001). Πράγματι, από την εποχή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη, ολόκληρη η κατηγορία της «μουσικής», που μετριέται σε τομείς όπως η επιστήμη και ο στρατός, θεωρούνταν συνήθως ως ένα γυναικείο βασίλειο της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Οι κριτικοί, ιδιαίτερα οι φεμινίστριες κριτικοί, έχουν μελετήσει τις ιεραρχικές επιπτώσεις του φύλου, όχι μόνο για να αποκαλύψουν τις αναφορές του αποκλεισμού σε έμφυλη βάση, αλλά και για να ανακαλύψουν πού τα άτομα έχουν ξεφύγει από τον έλεγχο της κυρίαρχης, συνήθως πατριαρχικής παράδοσης. Η διερεύνηση ανησυχιών που

σχετίζονται με το φύλο επιτρέπει νέες κριτικές προοπτικές για τη μουσική, αυτές που συμπληρώνουν τις παραδοσιακές επίσημες, κρίσιμες πηγές, ιστορικές και βιογραφικές προσεγγίσεις, ακόμη και αν μπορούν να συμμετάσχουν ή ακόμη και να ενισχύσουν αυτούς τους παραδοσιακούς τρόπους έρευνας (Kallberg 2001). Η πρόιμη έρευνα για τις επιπτώσεις του φύλου στη μουσική προέκυψε κυρίως από τις προσπάθειες φεμινιστών μελετητών που ασχολήθηκαν με τη μελέτη της ζωής και των έργων περιθωριοποιημένων γυναικών συνθετών από περασμένες εποχές. Η αποκάλυψη ξεχασμένων βιογραφικών αφηγήσεων και συναρπαστικών συνθέσεων οδήγησαν τους κριτικούς να αναλογιστούν τους κοινωνικούς περιορισμούς που αρχικά συσκότιζαν αυτούς τους συγκεκριμένους συνθέτες και τα έργα τους. Από τέτοιους προβληματισμούς ακολούθησαν έρευνες σχετικά με τη φύση της μουσικής εκπαίδευσης με βάση το φύλο, τα διάφορα εμπόδια, συμπεριλαμβανομένων των γονικών, θεσμικών και οικονομικών, που μέχρι και τον 20ο αιώνα εμπόδιζαν την πρόσβαση των γυναικών στα είδη των εκπαιδευτικών πόρων που συνήθως παραχωρούνται στους άνδρες και στους ρόλους, του φύλου τόσο στη συγκρότηση των βασικών μουσικών ρεπερτορίων όσο και στις αντιλήψεις του μουσικού ταλέντου και της δημιουργικότητας (Kallberg 2001).

Αυτό που άλλαξε ουσιαστικά τη σκέψη για τη μουσική είναι οι μελέτες στις οποίες οι ίδιοι οι ήχοι – εξεταζόμενοι τόσο από την οπτική γωνία του συνθέτη που τους δημιουργεί όσο και από τον ακροατή ή τον ερμηνευτή που τους ερμηνεύει – έχουν τεθεί υπό έλεγχο από την άποψη του φύλου. Οι περισσότερες τέτοιες έρευνες θίγουν το θέμα του φύλου μέσω κάποιου είδους σημασιολογικού περιεχομένου που συνδέεται ή ερμηνεύεται στο μουσικό έργο (Kallberg 2001). Οι λέξεις των γραπτών έργων παρέχουν την πιο προφανή πηγή επειδή μπορεί να εισάγουν ιδέες για το φύλο που ο κριτικός ή ο ιστορικός μπορεί να «διαβάσει ξανά» στη μουσική. Δεν αποτελεί έκπληξη, λοιπόν, ότι η πιο κριτική έρευνα για το φύλο στη μουσική επικεντρώνεται σε γραπτά ρεπερτόρια, ειδικά στην όπερα και το τραγούδι από τον 17ο αιώνα έως σήμερα, με ένα μικρότερο αλλά σημαντικό σύνολο εργασιών σε παλαιότερα ρεπερτόρια με γραπτό κείμενο. Ένα σημαντικό επίτευγμα της κριτικής του φύλου στη μουσική είναι η απόδειξη ότι η μουσική τέτοιων έργων όπως το *Frauenliebe und -leben* του Schumann ή το *Carmen* του Bizet, τόσο όπως φιλοτεχνήθηκε από τους συνθέτες τους και τραγουδήθηκε και παίχτηκε από τους ερμηνευτές τους, συμβάλλει με πολυπλοκότητα και δύναμη στη σημασία του το φύλο στον πολιτισμό γράφεται μεγάλο. Για την οργανική μουσική, η αναζήτηση σημασιολογικού περιεχομένου μπορεί να είναι πιο δύσκολη (Kallberg 2001).¹⁰ Πολλοί κριτικοί στρέφονται σε αποσπάσματα όπου οι σχολιαστές έχουν επικαλεστεί κάποιου είδους έμφυλη γλώσσα και στη συνέχεια προεκτείνουν αυτούς τους έμφυλους όρους σε μια ανάλυση της τυπικής και τεχνικής δομής συγκεκριμένων έργων. Για παράδειγμα, αρκετοί θεωρητικοί, από τον 19ο αιώνα και μετά, έχουν περιγράψει τη σχέση μεταξύ του πρώτου και του δεύτερου θεματικού υλικού σε μορφές

---

¹⁰ Ο συγγραφέας αντλεί πληροφορίες από το άρθρο «Gender and Music». Το άρθρο είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα Groove Music Online.

<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

σονάτας με όρους που επικαλούνται το φύλο ο Marx και Vincent d'Indy απεικόνισαν μια αντίθεση θεματικού «αρσενικού» και «θηλυκού» χαρακτήρα. Ο Schoenberg ερμήνευσε το τονικό κλειδί του πρώτου θέματος ως «πατριαρχικό άρχοντα». Κρίνοντας ότι τέτοιες διατυπώσεις αντανάκλουν γενικά τις πεποιθήσεις των εποχών από τις οποίες προέκυψαν, οι κριτικοί τις χρησιμοποίησαν για να ενημερώσουν κατά τα άλλα παραδοσιακές επίσημες αναλύσεις που στη συνέχεια αποκαλύπτουν τη διαλεκτική του φύλου στην εργασία, ιδίως τη συμφωνική κίνηση από συνθέτες όπως ο Μπετόβεν, ο Σούμπερτ, ο Μπραμς και ο Τσαϊκόφσκι (Kalberg 2001). Όταν τέτοιες προσεγγίσεις φροντίζουν να στηρίζουν την προέκταση του φύλου στις επίσημες κατασκευές σε στερεά δίκτυα ιστορικού πλαισίου, μπορούν να ρίξουν σημαντικό φως στον τρόπο με τον οποίο ο «καθαρός» ήχος μπορεί να γίνει έμφυλος. Παραμένει, ωστόσο, ο κίνδυνος ότι το φιλτράρισμα του φύλου μέσα από τα φορμαλιστικά λεξιλόγια της σύγχρονης μουσικής ανάλυσης θα μπορούσε να διαιωνίσει αναχρονιστικές ερμηνείες για εποχές στις οποίες οι ανησυχίες για τη φόρμα παρέμειναν δευτερεύουσες σε σχέση με άλλα είδη μουσικής ενασχόλησης. Αναγνωρίζοντας αυτόν τον κίνδυνο, ορισμένοι κριτικοί προτιμούν να αναζητούν έννοιες με βάση το φύλο στην ενόργανη μουσική δημιουργώντας μουσικές κατηγορίες που στο παρελθόν είχαν ένα ευρύτερο νόμισμα στην κοινωνία γενικότερα (Kalberg 2001). Σημαντικές γνώσεις προέκυψαν από τη διερεύνηση εννοιών όπως «χαρακτήρας» (η μεταγενέστερη αντίληψη του Διαφωτισμού ότι η μουσική θα μπορούσε να περιλαμβάνει ανθρώπινα χαρακτηριστικά) και το είδος (όταν ερμηνεύεται σωστά ως επικοινωνιακό και όχι ταξινομικό φαινόμενο), μουσικές κατηγορίες που ορίζονται από μια σύγκλιση μουσικής και κοινωνικής σκέψης.

Η μελέτη του είδους, μια έννοια με ευρεία χρονολογική συνάφεια, μπορεί να είναι ιδιαίτερα επικερδής για τους μαθητές του φύλου. Στοιχεία της αξίας του έχουν αρχίσει να προκύπτουν από την έρευνα για την ενόργανη μουσική από το πρώτο μισό του 19ου αιώνα.¹¹ Μαθαίνοντας, για παράδειγμα, ότι το κοινό του νυχτερινού ήταν κατά κύριο λόγο γυναικείο μπορεί να βοηθήσει στην εξήγηση των ειδών αποφάσεων που έπαιρναν οι συνθέτες όταν έγραφαν τέτοια έργα: όταν ο Σοπέν επέλεξε να συμπεριλάβει έντονα αντίθετα, ταραγμένα μεσαία τμήματα σε μερικά από τα νυχτερινά του, μπορεί να θέλησαν να απομακρύνουν το είδος από την αποκλειστικά γυναικεία σφαίρα. Μπορεί επίσης να βοηθήσει να ληφθούν υπόψη οι αντιδράσεις των ακροατών όταν ακούνε νυχτερινά: η ερμηνεία του ως «θηλυκού» συνέβαλε στην αισθητική υποτίμηση του είδους τον 19ο αιώνα. Παρόμοια είδη στοιχείων βοηθούν στον εντοπισμό μιας σειράς πιθανών συσχετίσεων με το φύλο σε αυτήν την περίοδο.¹² Ως εκ τούτου, το κομμάτι μάχης έχει υποστηριχθεί ως επιτομή της «ανδρικής» μουσικής, η συμφωνία ως συγχώνευση γυναικείας και αρσενικής μουσικής και η «μουσική νεράιδων» ως επίκληση της ασάφειας του φύλου.

---

¹² Kallberg Jeffrey, «Gender and Music». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021 <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

Η ιδέα ότι ο λόγος για τη μουσική μπορεί να περιέχει ενδείξεις για έννοιες με βάση το φύλο έχει επίσης απήχηση για τους σημερινούς μουσικούς πολιτισμούς. Οι εορτασμοί και οι συγκρούσεις σχετικά με το φύλο διαπερνούν κάθε είδους μουσική, από τη δημοφιλή (Madonna) έως τη συμφωνική ορχήστρα (με χαρακτηριστικό την απροθυμία ορισμένων ορχηστρών να δεχθούν γυναίκες μέλη) (Kallberg 2001).¹³ Η υποτροφία για αυτούς τους σύγχρονους συνθέτες, ερμηνευτές και ιδρύματα τείνει να ακολουθεί τις παραμέτρους που περιγράφονται παραπάνω για τη μουσική και τους μουσικούς του παρελθόντος. Οι έρευνες που διερευνούν τη φύση ορισμένων από τους επιστημονικούς κλάδους που είναι αφιερωμένοι στη μουσική προσφέρουν μια κάπως διαφορετική άποψη για τη σύγχρονη ενασχόληση με το φύλο και τη μουσική. Η μελέτη της θεωρίας της μουσικής, για παράδειγμα, έχει επικριθεί για τον «ανδρικό» προσανατολισμό του επιστημονικού της λόγου, την τάση να προτιμάται ένας επιστημονικός τόνος αντικειμενικότητας έναντι αυτού που διερευνά την παθιασμένα βιωματική φύση της μουσικής (Kalberg 2001).¹⁴ Αντίθετα, και με λιγότερο συγκρουσιακό στόχο, οι εθνομουσικολόγοι έχουν παρομοιαστεί με γυναικείες μαίες, φιγούρες που φέρνουν παραδόσεις και πεποιθήσεις από την περιφέρεια της επίγνωσης στο επίκεντρο της προσοχής. Ενώ και τα δύο είδη μελέτης προέρχονται σε κάποιο βαθμό από τα δημογραφικά στοιχεία των αντίστοιχων επαγγελματιών (περισσότεροι άνδρες από ό,τι γυναίκες είναι θεωρητικοί της μουσικής, περισσότερες γυναίκες από άντρες είναι εθνομουσικολόγοι), και τα δύο διαχωρίζουν σωστά το υποτιθέμενο φύλο του λόγου από τα φύλα των πραγματικών συγγραφέων (Kallberg 2001). Στην πραγματικότητα, τέτοιες έρευνες επιστρέφουν σε ένα βασικό σύνολο ανησυχιών: πώς η μουσική και ο λόγος για τη μουσική σημαίνουν το φύλο, ακόμη και όταν το υποτιθέμενο υποκείμενο μπορεί να κρύψει τη σχέση του με το θέμα.

---

¹³ **Kalberg Jeffrey**, «Gender and Music». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021 <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

¹⁴ **Kalberg Jeffrey**, «Gender and Music». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021 <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

10. Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική

Σύντομη ιστορική ανασκόπηση/ η συμβολή στην μουσική εκπαίδευση [παράθεση απόψεων]

Στον Ελλαδικό χώρο, ο κλάδος της παραδοσιακής-δημοτικής μουσικής θεωρείται από πολλούς έως και σήμερα κυρίως ανδροκρατούμενος, ειδικά όσο αναφορά την εκτέλεση κάποιου παραδοσιακού οργάνου. Το γεγονός αυτό μπορεί να οφείλεται στον ανδροκρατούμενο χαρακτήρα τόσο της κοινωνίας μας όσο και των εκάστοτε κοινωνικών επιστημών. Η γυναίκα στον χώρο της δημοτικής μουσικής συναντάται κατά κύριο λόγο στο τραγούδι. Σε αντίθεση με τα παλαιότερα χρόνια, όλο και περισσότερες γυναίκες εντάσσονται στη διδασκαλία παραδοσιακών μουσικών οργάνων τα τελευταία χρόνια, που παλαιότερα ήταν εξ ολοκλήρου αρμοδιότητα των ανδρών (Βερβέρης 2018, 110). Σύμφωνα με την Green (1997, 15) :

..η μουσική πράξη έχει έμφυλα χαρακτηριστικά που ορίζουν και διαχωρίζουν τους κοινωνικούς ρόλους ανδρών και γυναικών και παράλληλα συνδιαμορφώνουν κοινωνικές αναπαραστάσεις, στερεότυπα και πρακτικές.

Επιπλέον, η ίδια αναδεικνύει την «μουσική πατριαρχία» δηλαδή τα έμφυλα χαρακτηριστικά της μουσικής σε δυτικές και μη λόγιες μουσικές παραδόσεις. Όπως επίσης και η κοινωνική κατασκευή της θηλυκότητας που επιβεβαιώνεται με το τραγούδι, ορισμένες φορές επιβεβαιώνεται ή εμποδίζεται με την οργανοπαιξία και αποκλείεται με τον αυτοσχεδιασμό και την σύνθεση (Βερβέρης 2018, 117). Συγκεκριμένα στο κομμάτι της οργανοπαιξίας όταν αυτό λαμβάνει χώρο σε δημόσια προβολή θεωρείται εξ ολοκλήρου αρμοδιότητα του άνδρα.

Η ένταξη των γυναικών στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής και συγκεκριμένα της οργανοπαιξίας, προήλθε σε μεγάλο βαθμό από τα Μουσικά Σχολεία που ιδρύθηκαν στον Ελλαδικό χώρο. Τα Μουσικά Σχολεία με την σειρά τους καθιέρωσαν ως υποχρεωτικό μάθημα την εκμάθηση ενός παραδοσιακού μουσικού οργάνου. Το γεγονός αυτό μετατοπίζει και ανατρέπει τον έμφυλο χαρακτήρα της οργανοπαιξίας. Η συγκεκριμένη πρωτοπορία είχε ως αποτέλεσμα, την εκμάθηση ενός παραδοσιακού οργάνου, φυλετικά ανεξάρτητο από την μέχρι τότε καθαρά μουσική κυριαρχία των ανδρών στο παραδοσιακό όργανο, και τις γυναίκες στο τραγούδι (Χατζηπέτρου 2016, 554).

Έπειτα είναι σημαντικό να αναφέρουμε τα πέντε χαρακτηριστικά διαδικασιών μάθησης που σύμφωνα με την Green εντάσσονται στα σχολικά πλαίσια για την εκμάθηση της μουσικής και είναι τα εξής : α) η επιλογή του είδους της μουσικής β) η αναπαραγωγή μουσικών κομματιών με το αυτί γ) η μάθηση σε ομάδες δ) με το ότι η γνώση και οι δεξιότητες αφομοιώνονται με γρήγορους ρυθμούς με βάση μια πραγματική μουσική και ε) ότι ο συνδυασμός ακρόασης, εκτέλεσης, αυτοσχεδιασμού και σύνθεσης επιτρέπει την προσωπική δημιουργικότητα (Χατζηπέτρου 2016, 556). Στα παραδοσιακά μουσικά

όργανα οι προτιμήσεις των ανδρών και των γυναικών αλλάζουν και οι γυναίκες διαμορφώνουν ένα μικρό ποσοστό. Με γνώμονα τα στοιχεία από το Υπουργείο Παιδείας, σε όργανα όπως σαντούρι, κανονάκι, νέι κ.α ο γυναικείο πληθυσμός αποτελεί το 58% ενώ σε όργανα όπως το παραδοσιακό βιολί ή το κλαρίνο το ποσοστό αυτό ανέρχεται στο 23% περίπου (Χατζηπέτρου 2016, 557).

Ο τομέας της εκπαίδευσης αποτελεί βασικό πυλώνα για την διαμόρφωση της προσωπικότητας του ανθρώπου. Μέσα από το εκπαιδευτικό σύστημα και τις επιρροές που ασκεί σε μεγάλο βαθμό στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά μαζί με την παράλληλη συμβολή του οικογενειακού περιβάλλοντος και τον εξωτερικών παραγόντων, διαμορφώνεται ο χαρακτήρας του κάθε ανθρώπου. Η ένταξη της μουσικής στο εκπαιδευτικό σύστημα επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τα προσωπικά χαρακτηριστικά που συναντιούνται στον άνθρωπο και τον καθιστούν μοναδικό (Σταύρου 2004, 18).

Από την εποχή των Αρχαίων Ελλήνων υπήρξε η θεωρία πως η μουσική αποτελούσε σημαντικό παράγοντα στην ανάπτυξη και στην εξέλιξη του ανθρώπου. Η μουσική είχε την δυνατότητα να επηρεάσει σε μεγάλο βαθμό την ψυχοσύνθεση και προσωπικότητα των ανθρώπων, γεγονός που πιστοποιείται από πολλούς ερευνητές. Από την εποχή του Ομήρου ακόμα το δημοτικό τραγούδι, κατείχε ηγετικό ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των νέων (Λεούση 2003, 10).

Στους προϊστορικούς χρόνους, όταν ο άνθρωπος έκανε την εμφάνιση του στη γη, συνδέθηκε σχεδόν αμέσως με τον ήχο και τον ρυθμό. Πολλοί αρχαιολόγοι είχαν βρει ευρήματα που αποδείκνυαν πως ακόμα και στους πρωτόγονους ανθρώπους είχε «γεννηθεί» το αίσθημα της μουσικής. Αυτό, προήλθε πρώτο από τις κραυγές, μετά από τον έναρθρο λόγο ακόμα και από το «τραγούδι» που χρησίμευε στο κάλεσμα των πνευμάτων (Λεούση 2003, 12).

Τα πρώτα ευρήματα που φανερώνουν την ύπαρξη μουσικής και μουσικών οργάνων έχουν τις ρίζες τους στην εποχή του Homo Sapiens γύρω στα 40.000 π.Χ. Στην κατηγορία των μουσικών οργάνων βρίσκεται ένα είδος αυλού φτιαγμένο από κόκκαλο που αποτελείται από τρύπες ίδιου μεγέθους αλλά και ίσης απόστασης μεταξύ τους. Το συγκεκριμένο θεωρείται από τα πρώτα μουσικά όργανα που ανακαλύφθηκε από τους αρχαιολόγους μέχρι και σήμερα (Λεούση 2003, 11). Βρέθηκαν ακόμη και άλλα είδη μουσικών οργάνων μέσα σε σπηλιές. Φημολογείται πως οι προϊστορικού άνθρωποι όταν μαζευόντουσαν στις σπηλιές τους κάποιος που θεωρούνταν ο «μουσικός» έπαιζε στον αυλό μια μελωδία και ένας άλλος κρατούσε τον ρυθμό είτε με τα χέρια του χτυπώντας παλαμάκια είτε έκανε κάτι αντίστοιχο με δύο πέτρες (Λεούση 2003, 13). Όπως αναφέρει η Λεούση για τον ρυθμό (Λεούση 2003, 13),

Η μουσική ξεκίνησε με κτύπους, οι οποίοι αποτελούσαν τον ρυθμό. Ο ρυθμός, με την κρούση δύο αντικειμένων είναι η αρχή της μουσικής και της επικοινωνίας ανάμεσα στους ανθρώπους. Ο ρυθμός στις κινήσεις του σώματος με ή χωρίς μουσική υπόκρουση. Ο ρυθμός των κρούστων. Ο ρυθμός

που υπάρχει μέσα στο σώμα με τους κτύπους της καρδιάς. Πάντα ο ρυθμός. Εν αρχή είναι ο ρυθμός.

11. Η παραδοσιακή μουσική στον Ελλαδικό χώρο

Λαμβάνοντας υπόψη όσα έχουν ειπωθεί παραπάνω, όπως επίσης και το γεγονός ότι ο βασικό προβληματισμός της παρούσας ερευνητικής εργασίας έγκειται στην παραδοσιακή μουσική του τόπου μας, πρέπει να αναφερθούμε και να αναλύσουμε την έννοια της παραδοσιακής μουσικής και πως αυτή ξεκίνησε.

Σύμφωνα με τον Σταύρου (2003, 22) ο όρος «παραδοσιακή μουσική» που χρησιμοποιούμε μέχρι και σήμερα αναφέρεται στο είδος της μουσικής που μεταδίδεται αλλά και συντηρείται μέσω του προφορικού λόγου. Ο όρος folk music δηλαδή δημοτική μουσική αναφέρεται στην παραδοσιακή μουσική (traditional music) ή μουσική της προφορικής παράδοσης (music in the oral tradition) όπως επισημαίνει η Campbell (1991, 112). Η παραδοσιακή μουσική είναι η μουσική εκείνη που χρησιμοποιείται από μια κοινωνική ομάδα ή από έναν λαό για τις ποικίλες κοινωνικές εκδηλώσεις. Για αυτό το λόγο η παραδοσιακή μουσική αποκτά κοινωνική υπόσταση και διαφέρει από άλλες μορφές μουσικής.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να παραθέσουμε την ετυμολογική προέλευση της. Η παραδοσιακή μουσική προέρχεται από την παράδοση και το ρήμα παραδίδω. Παραδίδω σημαίνει έχω κάτι στην κατοχή μου και το δίνω σε κάποιον άλλο. Άρα παράδοση είναι το πέρασμα μιας παλαιάς κατάστασης σε μια καινούργια. Επομένως, το επίθετο παραδοσιακός/ή έχει τις ρίζες του από την παράδοση, δηλαδή είναι το μέρος του χθες που συνεχίζει να υπάρχει έως και σήμερα (Δραγούμης 2003, 15).

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η παραδοσιακή μουσική πλαισιώνει τις διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις. Για παράδειγμα, ένα χαρμόσυνο γεγονός (π.χ. ο γάμος) θα πλαισιωθεί από δημοτικά τραγούδια, συρτά, τσάμικα κ.α. ενώ, σε ένα λυπηρό γεγονός θα υπάρξουν για παράδειγμα τα μοιρολόγια. Έτσι λοιπόν, φτάνουμε στο συμπέρασμα ότι ανάλογα με την κάθε περίπτωση υπάρχουν και αντίστοιχα κομμάτια της παραδοσιακής μας μουσικής που ταιριάζουν.

Την Ελληνική Μουσική Παράδοση συνθέτουν η βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική, η λαϊκή μουσική με το δημοτικό τραγούδι και η νεότερη αστικολαϊκή μουσική όπως είναι το ρεμπέτικο, η επτανησιακή μουσική όπως αναφέρει ο Λιάβας (1998). Η Ελληνική παραδοσιακή μουσική σχετίζεται με την Αρχαία Ελλάδα αναφορικά με το μουσικό της σύστημα, την βυζαντινή μουσική και τη μουσική των ανατολικών λαών. Η βυζαντινή μουσική στήριξε το μουσικό της σύστημα όπως τους τρόπους και τα γένη που υπάρχουν στην Αρχαία Ελλάδα με αποτέλεσμα να γεννηθεί το σημερινό δημοτικό τραγούδι (Μαυροειδής 1992, 10).

Η ελληνική παραδοσιακή μουσική απαρτίζεται από δύο μέρη: α) το δημοτικό τραγούδι και β) την βυζαντινή μουσική, τη μουσική της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η δημοτική μουσική συναντάται είτε ως φωνητική με ή χωρίς την συνοδεία παραδοσιακών οργάνων είτε ως καθαρά φωνητική, ανάλογα με το τι χρειάζεται το εκάστοτε κομμάτι.

Η βυζαντινή μουσική από την άλλη μεριά είναι καθαρά φωνητική. Και τα δύο αυτά μουσικά είδη παρουσιάζουν πολλές ομοιότητες. Είναι δύο διαφορετικές όψεις του ίδιου μουσικού σχήματος. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη αλλά και στην διατήρηση της κατέχει τόσο η προφορική όσο και η γραπτή παράδοση. Τον 19^ο αιώνα πολλά παραδοσιακά τραγούδια ξεκίνησαν να κυκλοφορούν σε έντυπη μορφή και με αυτό τον τρόπο η δημοτική μουσική εκφράστηκε και μέσω του γραπτού λόγου (Σταύρου 2003, 23).

Η ελληνική παραδοσιακή μουσική απαρτίζεται από κάποια χαρακτηριστικά που την διαχωρίζουν από τα υπόλοιπα είδη μουσικής. Πρώτον, αποτελεί ενιαίο σύνολο της μουσικής ποίησης και του χορού, επίσης μέσω της μουσικής αυτής δύνεται η δυνατότητα στον λαό να εκφράσει τις καθημερινές του ανάγκες. Επιπλέον, οι διάφορες εκτελέσεις παραδοσιακών τραγουδιών από τους καλλιτέχνες συμβάλουν στην εξέλιξη της, αλλά και για να μπορέσει κάποιος να συμμετάσχει στις εκδηλώσεις αυτές χρειάζεται να γνωρίζει τα δημοτικά τραγούδια και την σημασία τους και τέλος σημαντικό κομμάτι για την αναδημιουργία της παραδοσιακής μουσικής είναι ο αυτοσχεδιασμός που λαμβάνει χώρο από τον εκάστοτε μουσικό (Σταύρου 2003, 23).

Για την παραδοσιακή μουσική (folk music) ο Bella Bartok αναφέρει ότι «είναι μια κοινωνική και όχι ατομική πράξη», αλλά και ότι δημιουργός των δημοτικών τραγουδιών είναι η μορφωτική δύναμη της παραδοσιακής μουσικής και οι αλλαγές που έχει επιφέρει στο υλικό της. Αυτός είναι και ο λόγος σύμφωνα με τον ίδιο που υπάρχουν διαφορετικές παραλλαγές τις ίδιας μελωδίας γεγονός που αποτελεί αναμφισβήτητο κριτήριο γνησιότητας για μια δημοτική μελωδία. Το δημοτικό τραγούδι παρόλα αυτά συναντάει διαφόρων ειδών αλλαγές αλλά ταυτοχρόνως διατηρεί ορισμένα χαρακτηριστικά που είναι μοναδικά για την κάθε κοινωνία (Σταύρου 2003, 27).

12. Η δημοτική μουσική / Το δημοτικό τραγούδι

Ο όρος δημοτική μουσική αναφέρεται στη μουσική του λαού, την μουσική δηλαδή που δημιουργείται από τον λαό με σκοπό να εξυπηρετήσει κοινωνικές, υλικές και πνευματικές του ανάγκες. Σύμφωνα με τον Γεωργιάδη το 1997, ο όρος «δημοτικά τραγούδια» δόθηκε έτσι ώστε να αποδοθεί η έννοια των όρων «λαϊκά τραγούδια» ή «τραγούδια του λαού» κατά τον 19^ο αιώνα που ήταν μέρος συλλογών ελληνικών παραδοσιακών τραγουδιών. (Σταύρου 2003, 27). Στην Ελλάδα, συχνά επικρατεί μια σύγχυση που σχετίζεται με το τι είναι «λαϊκό», τι «παραδοσιακό» και τι «δημοτικό» τραγούδι. Το δημοτικό με το παραδοσιακό τραγούδι συχνά θεωρείται πως ανήκει στην ίδια κατηγορία από ότι το λαϊκό.¹⁵ Η λαϊκή μουσική είναι συνυφασμένη με το ύφος που αυτή διαθέτει και όχι με το πώς αυτή δημιουργήθηκε. Η παραδοσιακή μουσική επίσης με τον τρόπο που αυτή παρουσιάζεται από τα μέσα (π.χ. ραδιόφωνο, τηλεόραση, δίσκοι κ.λπ.), και όχι με την προφορική παράδοση που είναι ο κύριος τρόπος μετάδοσης της, δίνει κάποια από τα χαρακτηριστικά της στην λαϊκή μουσική.

Σημαντικό κομμάτι για το πώς κατάφερε να παραμείνει η παραδοσιακή μουσική στην Ελλάδα αποτέλεσε το γεγονός της καταγραφής και στη συνέχεια της αρχειοθέτησης της. Τον 20^ο αιώνα αυτοί που είχαν την δυνατότητα να καταγράψουν την παραδοσιακή μουσική ήταν οι λαογράφοι, όπου και μπόρεσαν τα τραγούδια να ταξινομηθούν στις διάφορες συλλογές. Με το πέρασμα του χρόνου μέσω καταγραφής των δημοτικών τραγουδιών υπήρξε το μαγνητόφωνο.

Έτσι οι ερευνητές απέκτησαν την δυνατότητα να καταγράφουν ευκολότερα τα δημοτικά τραγούδια και την μελωδία τους και να προβούν στη δημιουργία των πρώτων ηχογραφημένων συλλογών (Σταύρου 2003, 28-29).¹⁶

Στο σημείο αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας διπλωματικής εργασίας ολοκληρώθηκε. Παρακάτω ακολουθεί το δεύτερο μέρος της εργασίας με κεντρικό θέμα ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική, όπου και περιλαμβάνει την επιτόπια έρευνα που διεξήχθη στην διάρκεια της διερεύνησης σε ζητήματα φύλου.

---

¹⁵ Βλέπε στο Σταύρου Ιωάννης, ‘‘Η Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Ιστορική Ανασκόπηση- Σημερινή Πραγματικότητα’’. Δ.Δ. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2004. Ανακτήθηκε από <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/15685>

¹⁶ Βλέπε στο Σταύρου Ιωάννης, Η Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Ιστορική Ανασκόπηση- Σημερινή Πραγματικότητα’’. Δ.Δ. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, 2004. Ανακτήθηκε από <https://phdtheses.ekt.gr/eadd/handle/10442/15685>

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΕΡΕΥΝΑ

1. Συμμετέχοντες

Στην επιτόπια έρευνα που διεξήχθη για την διπλωματική εργασία συμμετείχαν συνολικά δέκα άτομα, όπου οι εννέα από αυτούς ήταν γυναίκες και ο ένας άνδρας.

Όλες/οι οι συμμετέχουσες/όντες που έλαβαν μέρος στην επιτόπια έρευνα έχουν δώσει την συγκατάθεση τους προκειμένου να χρησιμοποιηθούν τα λεγόμενα τους για τους σκοπούς της παρούσας ερευνητικής διπλωματικής εργασίας.

Αναλυτικά έλαβαν μέρος μουσικοί :

1. *Πελαγία Γιαχούδη* (ούτι)
2. *Ελευθερίου Σοφία:* (μπεντίρ, πιάνο)
3. *Ζαχαριάδου Αναστασία :* (κανονάκι, φλάουτο)
4. *Κουτσοκόστα Μαρία. :* (παραδοσιακό κλαρίνο)
5. *Κυπριανού Μαρία:* (παραδοσιακό κλαρίνο)
6. *Μπατσίλα Ειρήνη:* (λαούτο)
7. *Μπογιτζή Κατερίνα:* (μπουζούκι)
8. *Ντίνας Άρης:* (λαούτο, ταμπουράς, κιθάρα, τραγούδι)
9. *Τσαντσάνη Σαλονικιά:* (λύρα)
10. *Φελλά Κωνσταντίνα:* (τραγούδι, λαϊκή κιθάρα)

2. Καταγραφή απόψεων

Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας, με κύριο αντικείμενο μελέτης ζητήματα φύλου στο χώρο της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής, διεξήχθη η παρακάτω έρευνα που συνολικά αποτελείται από ένα δείγμα δέκα ατόμων, οι οποίοι δραστηριοποιούνται επαγγελματικά στον κλάδο της παραδοσιακής μουσικής. Οι συνεντευξιαζόμενοι απάντησαν σε εννέα (9) ερωτήσεις,¹⁷ όπου εκφράζουν αυθόρμητα και ελεύθερα τις προσωπικές τους απόψεις, χωρίς να υπάρχει κανενός είδους προσωπική παρέμβαση και καθοδήγηση στις εκάστοτε απαντήσεις τους. Επιπλέον, μέσα από την διεξαγωγή της παρούσας ποιοτικής έρευνας θα δημιουργηθούν εύλογα ερωτήματα και συνάμα συμπεράσματα καθώς υπάρχουν διαφορετικές απόψεις που θα αναλυθούν στη συνέχεια και θα προκύψουν ορισμένα προσωπικά συμπεράσματα. Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως το ερωτηματολόγιο έχει δημιουργηθεί ως επί το πλείστον με γνώμονα το θεωρητικό μέρος της διπλωματικής εργασίας. Στη συνέχεια της παρούσας έρευνας, θα γίνει η παράθεση των απόψεων, των εννέα συνεντευξιαζόμενων που συμμετείχαν στο ερευνητικό κομμάτι της διπλωματικής εργασίας και όπου τα λεγόμενα τους μας βοήθησαν να αφουγκραστούμε και δυστυχώς να συνειδητοποιήσουμε πόση προσπάθεια χρειάζεται ακόμη για να επέλθει η ίση αντιμετώπιση του γυναικείου φύλου στον κλάδο της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής.

Αρχικά όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως το ερωτηματολόγιο περιείχε εννέα ερωτήσεις, όπου κάποιες από αυτές έχρηζαν περεταίρω επεξήγηση, κάποιες άλλες όχι. Στην πρώτη ερώτηση που απάντησαν οι συμμετέχοντες, στο αν δηλαδή υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην ελληνική παραδοσιακή μουσική, οι απόψεις συγκλίνουν μεταξύ τους κατά πολύ καθώς οι πρώτες τέσσερις γυναίκες απάντησαν πως ναι φυσικά και υπάρχουν μέχρι και σήμερα, καθώς δεν υφίσταται μέχρι και σήμερα ισότητα μεταξύ των δύο φύλων. Βέβαια, σε αυτό το σημείο η μια γυναίκα αιτιολόγησε την απάντησή της και υποστήριξε πως υπάρχουν έμφυλες σχέσεις καθώς ο χώρος της παραδοσιακής μουσικής παραμένει μέχρι και σήμερα κατά βάση ανδροκρατούμενος (Μπατσίλα 2022).¹⁸ Μια άλλη άποψη που κατατέθηκε ήταν πως υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην παραδοσιακή μουσική καθώς η θέση της γυναίκας είναι περιορισμένη σε σχέση με του άνδρα (Μπογιατζή 2022).¹⁹ Οι δύο από τις γυναίκες μάλιστα συμφώνησαν στο ότι:

...γίνονται αρκετές προσπάθειες να εξαλειφθεί αυτό το φαινόμενο στις μέρες μας (Ζαχαριάδου· Τσαντσάνη 2021).²⁰

Από την άλλη πλευρά, υπήρχε η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή δεν υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην ελληνική παραδοσιακή μουσική καθώς σήμερα οι γυναίκες δραστηριοποιούνται ενεργά στον συγκεκριμένο χώρο και δεν υφίσταται τέτοιου είδους

¹⁷ Βλ. Παράρτημα Α, το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποιήθηκε για την διεξαγωγή της έρευνας.

¹⁸ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

¹⁹ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

²⁰ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021 και συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

ανισότητα (Γιαχουδή 2022).²¹ Συμπληρωματικά, είναι σημαντικό να ανατρέξουμε στο θεωρητικό μέρος της παρούσας μελέτης για να κατανοήσουμε πλήρως τις απαντήσεις που δόθηκαν σχετικά με το κομμάτι των έμφυλων σχέσεων. Οι λεγόμενες έμφυλες σχέσεις σχετίζονται με την κοινωνική θέση του άνδρα και τις γυναίκες στην ιδιωτική και δημόσια ζωή αντίστοιχα αλλά είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με την ισότητα μεταξύ των δύο φύλων (Εθνικός Οργανισμός για τα δικαιώματα της γυναίκας, 2014-2017, 10).

Επιπλέον, σχετικά με το πρώτο ερώτημα που τέθηκε ακολουθούν και οι γνώμες των υπόλοιπων ατόμων που έλαβαν μέρος στην έρευνα. Όπως προσθέτει η κοπέλα που ασχολείται επαγγελματικά με την λαϊκή κιθάρα, και το δημοτικό τραγούδι το φαινόμενο των έμφυλων σχέσεων υπάρχει ακόμη και συνδέεται με το γυναικείο φύλο στην παραδοσιακή μουσική. Δεν το συναντάμε όμως σε τόση μεγάλη κλίμακα όπως συνέβαινε τα προηγούμενα χρόνια, υπογραμμίζοντας σε αυτό το σημείο πως πριν από μερικά χρόνια δεν συναντούσαμε καθόλου την γυναίκα να ασχολείται με την παραδοσιακή μουσική, αλλά αν σε κάποιες περιπτώσεις συνέβαινε αυτό τότε θεωρούνταν από την κοινωνία «ελαφρών ηθών». Επίσης προσθέτει πως οι έμφυλες αυτές σχέσεις εξακολουθούν να υπάρχουν αλλά υποσυνείδητα, και φέρει το εξής παράδειγμα:

...πολλοί έχουν στο μυαλό τους την γυναίκα μουσικό με την ιδιότητα της καθηγήτριας μουσικής παρά με της οργανοπαίκτριας (Φελλά 2022).²² Επιπλέον προσθέτει:

...η άποψη μου τείνει στην θεώρηση πως ακόμη και σήμερα η γυναίκα υποβαθμίζεται ως οργανοπαίκτρια σε σχέση με τον άνδρα (Φελλά 2022).

Οι επόμενες απόψεις στο ερώτημα αυτό προέρχονται από δύο γυναίκες που ασχολούνται επαγγελματικά ως οργανοπαίκτριες του κλαρίνου. Η πρώτη αναφέρει:

Δυστυχώς η απάντησή μου είναι πως ναι, υπάρχουν έντονα στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής οι έμφυλες σχέσεις και συγκεκριμένα στο κομμάτι της οργανοπαιξίας συναντάμε μεγάλη διαφορά ως προς τις γυναίκες οργανοπαίκτριες (Κουτσοκόστα 2022).²³

Την ίδια άποψη ασπάζεται και η δεύτερη γυναίκα, και απαντά πως υπάρχουν τέτοιου είδους σχέσεις παντού και όχι μόνο στην παραδοσιακή μουσική. Σύμφωνα με την προσωπική της γνώμη πολλοί συνάνθρωποι μας κρίνουν με βάση το φύλο και υποτιμούν το γυναικείο φύλο, πόσο μάλλον στην παραδοσιακή μουσική που θεωρείται ένας ανδροκρατούμενος χώρος (Κυπριανού 2022).²⁴ Η επόμενη γυναίκα που εκφράζει την προσωπική της άποψη επί του θέματος είναι επίσης μουσικός και ασχολείται με το δημοτικό τραγούδι. Η ίδια έχει την άποψη πως το φαινόμενο των έμφυλων σχέσεων συναντάτε έντονα στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής, καθώς υπάρχει έντονη

²¹ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

²² Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2021.

²³ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκόστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

²⁴ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

διαφοροποίηση μιας γυναίκας μουσικό από έναν άνδρα. Τέλος, στα πλαίσια αυτού του ερευνητικού μέρους της διπλωματικής εργασίας, θα δούμε και την άποψη σε τέτοιους είδους ζητήματα που αφορούν το φύλο, από έναν άνδρα μουσικό και οργανοπαίκτη της παραδοσιακής μουσικής. Ο ίδιος αναφέρει χαρακτηριστικά:

Στις μέρες μας οι σχέσεις αυτές δεν είναι τόσο αμβλυμένες όσο ήταν στο παρελθόν. Η άνοδος της γυναίκας έχει σημειώσει μεγάλη πρόοδο τα τελευταία χρόνια. Πιστεύω όμως πως εξακολουθούν να υπάρχουν έμφυλες σχέσεις αλλά σε μικρότερο βαθμό σε σχέση με προηγούμενα χρόνια (Ντίνας 2021).²⁵

Συμπληρωματικά στη πρώτη αυτή ερώτηση, θα ήθελα να προσθέσω και την δική μου προσωπική άποψη επί του θέματος. Θεωρώ πως στην σημερινή εποχή που διανύουμε, οι έμφυλες σχέσεις γίνονται ορατές σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας μας, όπως και στη μουσική. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό το φαινόμενο δεν είναι μόνο ένας αλλά πολλοί και διαφορετικοί μεταξύ τους. Πρώτον, οι αντιλήψεις που υπάρχουν από τους προγόνους μας για την θέση των δύο φύλων στην κοινωνία και επί το πλείστον στη μουσική. Προσωπικά συμφωνώ με όλες τις απόψεις των γυναικών που έχουν η γνώμη τους συμβαδίζει με την δική μου καθώς όλοι οι παράγοντες που αναφέρθηκαν, είτε είναι η κοινωνία, είτε ο περιορισμός του γυναικείου φύλου στην παράδοση μας, έχουν συμβάλλει στον να διατηρείται μέχρι και σήμερα οι φυλετικές ανισότητες και ο περιορισμός του γυναικείου φύλου από την παραδοσιακή μουσική.

Συνεχίζοντας στο επόμενο ερώτημα που τέθηκε υπό συζήτηση και απασχόλησε όλους του συμμετέχοντες στην παρούσα έρευνα στο αν το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα και γενικότερα στην εκπαίδευση διατηρούνται οι έμφυλες σχέσεις, οι απαντήσεις ποικίλουν και διαφοροποιούνται μεταξύ τους. Κατά κανόνα εμφανίζεται ομοφωνία από τις πρώτες τέσσερις γυναίκες που αναφέρουν χαρακτηριστικά πως το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλλει στην ισότητα των φύλων και αντιμετωπίζει όλα τα άτομα ανεξαιρέτως φύλου με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναφερθεί η εξής άποψη:

...με την ανάπτυξη των Μουσικών Σχολείων στην Ελλάδα έχει προωθηθεί σε μεγάλο βαθμό η ελληνική παραδοσιακή μουσική και όλοι οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τα παραδοσιακά όργανα (Ζαχαριάδου 2021).²⁶

Επιπλέον, η συγκεκριμένη άποψη στηρίζεται σε μεγάλο μέρος με το θεωρητικό υπόβαθρο που εξηγεί ότι η ένταξη των γυναικών στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής έχει επέλθει σε μεγάλο βαθμό από την ίδρυση των Μουσικών Σχολείων στην Ελλάδα, με αποτέλεσμα την καταπολέμηση των φυλετικών στερεοτύπων και διακρίσεων (Χατζηπέτρου 2016, 554). Κατά γενική ομολογία η εκπαίδευση βοηθά λοιπόν στην καταπολέμηση αυτών των σχέσεων και υποστηρίζει την ισότητα, σύμφωνα με την άποψη της μιας εκ των συμμετεχόντων (Μπατσίλα 2022).²⁷ Παρόλα τα παραπάνω ακούστηκε και η γνώμη της πέμπτης γυναίκας από τους συνολικά δέκα

²⁵ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

²⁶ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021

²⁷ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

συνεντευξιαζόμενους που υποστηρίζει ότι, η εκπαίδευση συμβάλει στην διατήρηση αυτών των σχέσεων αλλά και όχι. Και το επιχείρημα είναι το εξής,

...οι δάσκαλοι αντιμετωπίζουν με διαφορετικό τρόπο τις γυναίκες από τους άνδρες, αλλά συνάμα θεωρεί τις γυναίκες υποδεέστερες από τους άνδρες μαθητές ως προς την ικανότητα εκμάθησης ενός παραδοσιακού οργάνου (Μπογιατζή 2022).²⁸

Επιπλέον, η επόμενη κοπέλα που ασχολείται με την λαϊκή κιθάρα (όπως έχουμε αναφέρει και προηγουμένως) ασπάζεται την άποψη πως ο τομέας της εκπαίδευσης συμβάλλει στην ανισότητα των φύλων, ένα γεγονός που επηρεάζει όλους τους κλάδους και φυσικά και την μουσική.

Όπως είναι γνωστό εξάλλου, το σχολείο αποτελεί μια μικρογαφία της κοινωνίας και πολύ συχνά ερχόμαστε αντιμέτωποι με τον διαχωρισμό που υφίστανται από τους δασκάλους, τα αγόρια από τα κορίτσια αλλά και το αντίστροφο. Επιπλέον, σύμφωνα πάντα με την προσωπική της άποψη, με αυτό τον τρόπο θα εξακολουθούν να υπάρχουν έμφυλες ανισότητες. Από την άλλη πλευρά όμως, σημαντικό ρόλο στην εξομάλυνση αυτού του φαινομένου διαδραματίζουν τα Μουσικά Σχολεία που βοηθούν στο να επέλθει η ισότητα των φύλων (Φελλά 2022).²⁹

Έπειτα, ακολουθεί η προσωπική γνώμη από τις δύο κοπέλες που είναι εκτελέστριες του παραδοσιακού κλαρίνου. Η πρώτη πιστεύει πως μέσα από την εκπαίδευση εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα το φαινόμενο των έμφυλων σχέσεων στη παραδοσιακή μουσική. Παρόλη την ύπαρξη του όμως δεν υφίσταται σε τόσο μεγάλο βαθμό όπως τα προηγούμενα χρόνια, όμως το εκπαιδευτικό σύστημα συμβάλει στις διατήρηση αυτών των σχέσεων στην μουσική και δεν αντιμετωπίζει όλους με τον ίδιο τρόπο (Κουτσοκόστα 2022).³⁰ Σε αντιδιαστολή με την προηγούμενη άποψη, η επόμενη προσθέτει

Η άποψη μου είναι πως το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα εξομαλύνει το φαινόμενο αυτό. Με την ίδρυση των Μουσικών Σχολείων ο χώρος της παραδοσιακής μουσικής εντάσσεται όλο και περισσότερο στις προτιμήσεις των παιδιών και τα δύο φύλα αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο. Αυτό συμβαίνει καθώς οι νέοι έχουν αφήσει πίσω τους στερεότυπα που σχετίζονται με το φύλο (Κυπριανού 2022).³¹

Την συγκεκριμένη άποψη ασπάζονται και οι δύο επόμενοι συμμετέχοντες, συγκεκριμένα η κοπέλα που ασχολείται με το παραδοσιακό τραγούδι αλλά και ο άνδρας που είναι οργανοπαίκτης θεωρούν πως η εκπαίδευση και το εκπαιδευτικό σύστημα γενικότερα βοηθούν στην εξομάλυνση των έμφυλων σχέσεων στην παραδοσιακή μουσική καθώς πραγματοποιούνται προσπάθειες για καθιέρωση της ισότητας μεταξύ

²⁸ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

²⁹ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

³⁰ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκόστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

³¹ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

των δύο φύλων (Ελευθερίου 2022).³² Τέλος, όλες οι βαθμίδες της εκπαίδευσης συμβάλλουν ώστε να δραστηριοποιούνται ενεργά στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής γυναίκες και άνδρες με τον ίδιο τρόπο (Ντίνας 2021).³³

Ανακεφαλαιώνοντας τα όσα ειπώθηκαν προηγουμένως, το εκπαιδευτικό σύστημα υποστηρίζει τον θεσμό της φυλετικής ισότητας και προωθεί τις ίσες ευκαιρίες ανάμεσα στο ανδρικό και το γυναικείο φύλο στο κομμάτι της παραδοσιακής μουσικής. Πέρα από αυτό όμως, προσωπικά ασπάζομαι την άποψη που έχει ειπωθεί προηγουμένως, αλλά επιπλέον θεωρώ πως ακόμη και σήμερα υπάρχουν έμφυλες σχέσεις που οι ρίζες τους πηγάζουν από το εκπαιδευτικό σύστημα. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό το γεγονός κατά την γνώμη μου είναι ένας: εφόσον το εκπαιδευτικό σύστημα στηρίζεται και λαμβάνει επιρροές από την ίδια την κοινωνία (η κοινωνία είναι κατά κύριο λόγο ανδροκρατούμενη), σε μεγάλο βαθμό προωθείτε ως οργανοπαίκτης ενώ η γυναίκα έχει άλλο ρόλο (που θα αναλύσουμε στη συνέχεια) με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται οι φυλετικές ανισότητες στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής).

Προτού περάσουμε στο επόμενο ερώτημα που απάντησαν οι πρώτοι συνεντευξιαζόμενοι της παρούσας έρευνας, είναι άξιο να υπενθυμίσουμε, στηριζόμενοι στο θεωρητικό πλαίσιο τον ρόλο που κατέχουν τα δύο φύλα. Ο ρόλος των δύο φύλων ορίζεται από την θέση που κατέχουν τα δύο φύλα στην κοινωνία από τα χρόνια της αρχαιότητας κιόλας έως και την σημερινή εποχή (Γιώτα 2006, 5-6). Επιπρόσθετα, τα δύο φύλα ανδρικό-γυναικείο ορίζονται από μια ασύμμετρη σχέση που καθιστά το ένα υποδεέστερο του άλλου, που στην προκειμένη περίπτωση είναι το γυναικείο. Με βάση το πλαίσιο αυτό, τέθηκε στους συμμετέχοντες το ερώτημα που σχετίζεται με το ποίος πιστεύουν πως είναι ο ρόλος της γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική σήμερα. Στο δεδομένο ερώτημα, υπήρξαν πολλές διαφορετικές απόψεις από τους ίδιους συμμετέχοντες που έχουμε ήδη αναφέρει. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά:

Ο ρόλος της γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική είναι ενεργός σε σύγκριση με παλαιότερα, ίσως δεν είναι ισότιμος με του άνδρα αλλά πλέον οι γυναίκες δραστηριοποιούνται και ως οργανοπαίκτριες (Γιαχουδή 2022).³⁴

Η δεύτερη γυναίκα είχε μια διαφορετική άποψη και ανέφερε χαρακτηριστικά πως θεωρεί την ερώτηση αυτή αρκετά δύσκολη. Πιο συγκεκριμένα πιστεύει πως η συνεισφορά της γυναίκας είναι σημαντική σε όλους τους τομείς της μουσικής, και ο ρόλος της είναι ίδιος με του άνδρα, ότι δηλαδή συμμετέχει ενεργά ως οργανοπαίκτρια και δραστηριοποιείται όχι μόνο στο τραγούδι όπως την είχαμε συνηθίσει από τα παλαιότερα χρόνια (Τσαντσάνη 2021).³⁵ Ακόμη μια γνώμη σχεδόν παρόμοια με αυτή που ήδη αναφέρθηκε, προέρχεται από την μοναδική γυναίκα που είχα την χαρά να συνομιλήσω μαζί της και ασχολείται επαγγελματικά με το μουζούκι. Η ίδια αναφέρει:

³² Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

³³ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

³⁴ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

³⁵ Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

Η γυναίκα κατέχει μια σημαντική θέση στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής. Δραστηριοποιείται πιο ενεργά στο τραγούδι και όχι τόσο ως οργανοπαίκτρια. Συνάμα η θέση της γίνεται από την ίδια την κοινωνία υποδεέστερη σε σχέση με του άνδρα. Όμως το ενθαρρυντικό στην όλη υπόθεση είναι πως γίνονται συνεχώς αγώνες για την αναγνώριση του γυναικείου φύλου από όλες και για τις ίσες ευκαιρίες του στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής (Μπογιατζή 2022).³⁶

Στον αντίποδα των απόψεων αυτών, βρίσκονται οι δύο γυναίκες που ασχολούνται με το κανονάκι-τραγούδι και το λαούτο. Η πρώτη υποστηρίζει την άποψη πως ο ρόλος της γυναίκας περιορίζονται στο σπίτι κατά βάση πριν από αρκετά χρόνια. Συνάμα, η γυναίκα δεν υπήρχε ως οργανοπαίκτρια του παραδοσιακού οργάνου και ακόμη και σήμερα δεν την βλέπουμε συχνά να είναι εκτελέστρια λόγου χάρη στο κλαρίνο. Ιδιαίτερα σημαντικό όμως είναι το γεγονός πως αυτό έχει αλλάξει αν τα χρόνια και πλέον υπάρχει η ίση μεταχείριση της από όλους. Όπως επίσης ο ρόλος της γυναίκας πλέον είναι ισότιμος με αυτού του άνδρα και έχει τις ίδιες ευκαιρίες με αυτόν (Ζαχαριάδου 2021).³⁷ Επιπλέον, κατατέθηκε και η άποψη που έρχεται σε αντίθεση με όσα έχουν ειπωθεί πως ο ρόλος της γυναίκας ως οργανοπαίκτριας δεν είναι εξίσου σημαντικός όπως του άνδρα. Συγκεκριμένα αναφέρεται πως το γυναικείο φύλο δεν έχει παρουσιάσει ανάπτυξη στο κομμάτι αυτό της παραδοσιακής μουσικής.

Έτσι λοιπόν, η συγκεκριμένη γυναίκα αναφέρει πως η θέση του άνδρα και της γυναίκας ως προς της επιτέλεση παραδοσιακού οργάνου δεν είναι ισότιμη, και συμπληρώνει με το ότι υπάρχουν ακόμη και σήμερα λίγες γυναίκες στον κλάδο (Μπατσίλα 2022).³⁸ Η επόμενη άποψη προέρχεται από την γυναίκα με την λαϊκή κιθάρα-τραγούδι όπου ανέρχεται στο ότι τα τελευταία χρόνια οι γυναίκες έχουν προβάλλει μια πιο δυναμική παρουσία στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής. Η κάθε μια διεκδικεί τον ρόλο της ως οργανοπαίκτρια. Η ίδια γνωρίζει πολλές γυναίκες που ασχολούνται επαγγελματικά με τα παραδοσιακά όργανα. Παρόλα αυτά όμως, ακόμη παρατηρείται πως ο ρόλος της γυναίκας περιορίζεται κατά βάση στο τραγούδι επομένως δεν είναι ισότιμος με του άνδρα. Το θετικό όμως είναι πως δεν σταματούν να γίνονται προσπάθειες από πολλές γυναίκες στον να διεκδικούν την ίδια θέση δίπλα στους άνδρες στα παραδοσιακά όργανα (Φελλά 2022).³⁹

Η επόμενη γυναίκα έχει μια παρόμοια άποψη επί του θέματος. Κατά την γνώμη της, ο ρόλος της γυναίκας σήμερα είναι αρκετά έντονος Έχει εισβάλει δυναμικά στην παραδοσιακή μουσική και ως οργανοπαίκτρια. Γεγονός που την ίδια την χαροποιεί ιδιαίτερος, δηλαδή ότι συναντάμε όλο και περισσότερες γυναίκες ως οργανοπαίκτριες στα παραδοσιακά όργανα. Παρόλα αυτά όμως, ο ρόλος του γυναικείου φύλου δεν είναι ακόμη ισότιμος με του ανδρικού φύλου, και πολλές φορές οι γυναίκες αντιμετωπίζονται

³⁶ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

³⁷ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

³⁸ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

³⁹ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

επικριτικά από ορισμένα άτομα (Κουτσοκόστα 2022).⁴⁰ Η επόμενη, που είναι οργανοπαίκτρια του παραδοσιακού κλαρίνου, αναφέρει συγκεκριμένα:

Από την δική μου οπτική γωνία η γυναίκα έχει παίξει μεγάλο ρόλο στη διατήρηση των παραδόσεων αλλά και των τραγουδιών. Ο ρόλος της περιορίζεται όμως όσο αναφορά τα παραδοσιακά όργανα και σπάνια συναντάμε γυναίκες ως οργανοπαίκτριες. Βέβαια το δεδομένο αυτό έχει αλλάξει τα τελευταία χρόνια και πιστεύω πως πλέον οι γυναίκες αρχίζουν να κάνουν τα πρώτα βήματα στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής, επομένως ο ρόλος τους δεν είναι ισότιμο με ενός άνδρα (Κυπριανού 2022).⁴¹

Επιπλέον, η επόμενη κοπέλα έχει την άποψη πως επίσης ο ρόλος της γυναίκας είναι σπουδαίος στην ελληνική παραδοσιακή μουσική. Χωρίς την γυναίκα δεν θα υπήρχαν πολλές αναγνωρισμένες γυναίκες ως τραγουδίστριες αλλά και ως οργανοπαίκτριες. Βέβαια όπως αναφέρει το γυναικείο φύλο αντιμετωπίζεται με υποτίμηση στον κλάδο αυτό που θεωρείται κατά βάση ανδροκρατούμενος, και οι γυναίκες με την σειρά του φοβούνται να ενταχθούν σε έναν τέτοιο χώρο (Ελευθερίου 2022).⁴² Συμπληρωματικά, η άποψη του αντίθετου φύλου που συμμετείχε στις συνεντεύξεις, είναι η εξής:

Ο ρόλος της γυναίκας είναι πολύ σπουδαίος από τότε που εμφανίστηκε ως τραγουδίστρια στα δημοτικά τραγούδια μέχρι και σήμερα. Η γυναίκα μέσω της ιδιότητας της ως μητέρα διέδωσε πολλά στοιχεία της παραδοσιακής μουσικής. Ο ρόλος της δεν είναι ακόμη ισότιμος με του άνδρα καθώς δεν συναντάμε σε τόσο μεγάλο βαθμό την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια ενός παραδοσιακού οργάνου αλλά σίγουρα όσο αλλάζουν οι εποχές και οι αντιλήψεις των ανθρώπων γύρω μας εντάσσονται όλο και περισσότερες γυναίκες στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής (Ντίνας 2021).⁴³

Οι απόψεις που καταγράφηκαν σε αυτό το ερώτημα όπως φαίνεται ποικίλουν μεταξύ τους. Κατά γενική ομολογία, οι περισσότερες γυναίκες συγκλίνουν στην άποψη ότι ο ρόλος της γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική δεν είναι ισότιμος με του άνδρα, δηλαδή η γυναίκα με την σειρά της δεν κατέχει ίσες ευκαιρίες ως οργανοπαίκτρια σε ένα παραδοσιακό σχήμα. Το ζητούμενο αυτό προκύπτει από τα στερεότυπα που έχουν δημιουργηθεί ανά καιρούς σε σχέση με το γυναικείο φύλο και πως αυτό εμφανίζεται και «πρέπει» να είναι υποδεέστερο του ανδρικού. Σύμφωνα με τη θεωρία που ήδη υπάρχει στην παρούσα εργασία, η Green αναφέρεται στα έμφυλα χαρακτηριστικά της μουσικής πράξης που ορίζουν αλλά και διαμορφώνουν τον κοινωνικό ρόλο τόσο των ανδρών όσο και των γυναικών ενώ παράλληλα διαμορφώνουν κοινωνικές αναπαραστάσεις, στερεότυπα και πρακτικές (Green 1997, 15). Για αυτό τον λόγο, ο κοινωνικός ρόλος την γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική δημιουργεί έμφυλα στερεότυπα. Τέτοιου είδους στερεότυπα λόγου χάρη είναι «η γυναίκα κυρίως τραγουδάει, γιατί να παίζει και

⁴⁰ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκόστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁴¹ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁴² Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁴³ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

κάποιο όργανο;», και πολλές φορές προσβάλουν την προσωπικότητα την γυναίκας και την περιορίζουν σε ένα μόνο κομμάτι της παράδοσης όπως είναι το τραγούδι. Κατά την προσωπική μου άποψη, ο ρόλος της γυναίκας έτσι όπως τον γνωρίζουμε σήμερα έχει μεταβληθεί σε σημαντικό βαθμό. Πιο αναλυτικά, το γυναικείο φύλο συνεχώς δραστηριοποιείται πιο ενεργά με το οργανοπαικτικό κομμάτι και δεν επαναπαύεται στο τραγούδι. Στην σημερινή εποχή όλο ένα και πιο γνωστά γίνονται παραδοσιακά σχήματα που απαρτίζονται εξ ολοκλήρου από γυναίκες, στη φωνή, στα κρουστά, στα έγχορδα, στο κλαρίνο. Ένα από παράδειγμα είναι οι γυναίκες που δέχθηκαν να συμμετέχουν στη επιτόπια έρευνα της διπλωματικής εργασίας, που η κάθε μια ξεχωριστά ασχολείται επαγγελματικά ως οργανοπαίκτρια ή τραγουδίστρια με την παραδοσιακή μουσική.

Με βάση την προηγούμενη ερώτηση, το ενδιαφέρον της συζήτησης μετατοπίζεται στο λόγο που συναντάμε λίγες γυναίκες να παίζουν κάποιο παραδοσιακό όργανο. Σε αυτό το ερώτημα οι πρώτες τέσσερις (από τους συνολικά δέκα) γυναίκες συμφώνησαν και απέδωσαν το φαινόμενο αυτό σε θέμα παλιάς συνήθειας. Μια ερμηνεία είναι ότι είχε δημιουργηθεί ένα κατάλοιπο της εποχής δηλαδή οι άνδρες είχαν ενεργό ρόλο στη δημόσια ζωή ως επί το πλείστον και ευκαιρίες στη μουσική οργανοπαιξία, από τις γυναίκες. Καθώς αυτό δεν έχει ξεπεραστεί μέχρι και σήμερα έχει ως συνέπεια να μην προτιμούν πολλές γυναίκες να ασχοληθούν με κάποιο παραδοσιακό όργανο (Γιαχουδή 2022).⁴⁴ Την ίδια άποψη είχαν και οι άλλες τρεις γυναίκες. Η μια από αυτές αναφέρει όμως ότι:

...δεν απαγορεύει κάποιος στις γυναίκες να ασχοληθούν με κάποιο παραδοσιακό όργανο (Τσαντσάνη 2021).⁴⁵

Μια ακόμη άποψη που συνάδει σε όσα έχουν ειπωθεί είναι πως

Το γεγονός αυτό πηγάζει από το παρελθόν. Είναι μια συνήθεια, το να παίζουν παραδοσιακά όργανα μόνο οι άνδρες. Πιστεύω πως εξαιτίας αυτού, οι γυναίκες δεν είχαν οικειοποιηθεί τα παραδοσιακά όργανα παραδείγματος χάρι το κλαρίνο, το λαούτο. Επίσης θεωρώ πως ένας ακόμη λόγο είναι πως οι γυναίκες δεν είχαν τον απαραίτητο χρόνο να ασχοληθούν με κάποιο όργανο γιατί έπρεπε να φροντίσουν την οικογένεια τους (Μπατσίλα 2022).⁴⁶

Η αντίθετη γνώμη σε αυτό το ερώτημα προέρχεται από την κοπέλα που παίζει μπουζούκι και κάνει αναφορά πως:

Αυτή η ερώτηση σχετίζεται πάλι με την θέση της γυναίκας στη παραδοσιακή μουσική. Εφόσον στο γενικό πλαίσιο δεν είναι ίδια με αυτή του άνδρα πόσο μάλλον στην εκτέλεση παραδοσιακών οργάνων που θεωρείται ανδροκρατούμενη. Βέβαια τα τελευταία χρόνια βλέπουμε πως έχουν γίνει μεγάλες προσπάθειες από

⁴⁴ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁴⁵ Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁴⁶ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

εξ ολοκλήρου γυναικεία παραδοσιακά σχήματα με μεγάλη απήχηση και είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό (Μπογιατζή 2022).⁴⁷

Οι απόψεις που ακούστηκαν συνάδουν με όσα αναφέρει ο Bruno Nettl ότι δηλαδή «οι εθνομουσικολόγοι έβλεπαν πως στις περισσότερες κοινωνίες αυτοί που ήταν μουσικά ενεργοί ήταν οι άνδρες παρά οι γυναίκες. Το γεγονός αυτό ήταν αρκετά δύσκολο στο να μελετηθεί από τους ερευνητές και να δώσει απάντηση στο ερώτημα «Γιατί συμβαίνει». Πολλοί εθνομουσικολόγοι εικάζουν πως αυτό συνέβαινε γιατί οι άνδρες ήταν εκείνοι που ζούσαν πιο πολύ στον έξω κόσμο και φυσικά συναναστρέφονταν με άλλους ανθρώπους στο δημόσιο βίο ενώ ο ρόλος της γυναίκας περιοριζόταν κατά βάση στο σπίτι και στη φροντίδα και τις ανάγκες τις οικογένειας και όχι στη διασκέδαση και πόσο μάλλον στη μουσική» (Nettl 2016, 506-7).

Στη συνέχεια, η άποψη της επόμενης κοπέλας είναι πως αυτό το φαινόμενο όπου δεν συναντάμε πολλές γυναίκες να ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα, είναι κατάλοιπο μιας παλαιότερης εποχής, όπου δεν ήταν αποδεκτό από την κοινωνία μια γυναίκα να ασχολείται με τα παραδοσιακά όργανα. Σε αυτό το σημείο αναφέρει και ένα παράδειγμα:

...ένα κοντινό μου άτομο ήθελε να ξεκινήσει έναν παραδοσιακό όργανο, και όταν συναντήθηκε με τον δάσκαλο, αυτός τι είπε χαρακτηριστικά πως είναι κορίτσι και γιατί να θέλει να μάθει έναν τέτοιο όργανο καλύτερα να ασχοληθεί με το τραγούδι (Φελλά 2022).⁴⁸

Η επόμενη κοπέλα με το κλαρίνο, ασπάζεται την ίδια άποψη πως δηλαδή ο λόγος που οι γυναίκες δεν ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα είναι επίσης κατάλοιπο από παλιά και συμβαίνει γιατί ο άνδρας ασχολούνταν ενεργά με την δημόσια ζωή και του δινόταν η δυνατότητα να μάθει κάποιο παραδοσιακό όργανο. Το γεγονός αυτό όμως, όπως μας λέει η ίδια αρχίζει να αλλάζει στις μέρες μας και πλέον και τα δύο φύλα ασχολούνται ενεργά με την μουσική (Κουτσοκόστα 2022).⁴⁹ Μια άλλη άποψη επί του θέματος είναι πως οι ίδιες οι γυναίκες δεν τολμούν να εισχωρήσουν στον κλάδο της παραδοσιακής μουσικής.

Επιπλέον, πως δεν τους το απαγορεύει κάποιος όπως συνέβαινε ίσως σε παλαιότερες εποχές αλλά όμως εξακολουθεί να υπάρχει το αίσθημα πως η παραδοσιακή μουσική είναι κατά βάση ανδροκρατούμενη και ο ρόλος της γυναίκας είναι περιορισμένος εκεί, ενώ οι ίδιες οι γυναίκες περιορίζονται από μόνες τους (Κυπριανού 2022).⁵⁰ Όπως έχει λεχθεί και προηγουμένως, υπήρχε η αντίληψη πως οι γυναίκες δεν ήταν δυνατό να ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα καθώς ο ρόλος του περιοριζόταν κατά βάση στο σπίτι. Την άποψη αυτή ασπάζεται και η επόμενη κοπέλα καθώς πιστεύει πως έχει τυπωθεί στον μυαλό των ανθρώπων η αντίληψη πως οι άνδρες ασχολούνται με τα

⁴⁷ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁴⁸ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁴⁹ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκόστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁵⁰ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

παραδοσιακά όργανα ενώ οι γυναίκες με άλλα όργανα όπως το πιάνο το βιολί κλπ. (Ελευθερίου 2022).⁵¹ Η τελευταία γνώμη στο ερώτημα αυτό επέρχεται, όπως και προηγουμένως, από τον κ. Ντίνα:

...δεν νομίζω πως απαγόρευε κάποιος στη γυναίκα να ασχοληθεί με τα παραδοσιακά όργανα. Ίσως η ίδια η κοινωνία να το απαγόρευε, ή ακόμα και η γυναίκα, αφού δεν έβλεπε κάποια άλλη στο χώρο αυτό ως οργανοπαίκτρια δεν το τολμούσε. Παλαιότερα θεωρούσαν την γυναίκα που έπαιζε κάποιο όργανο ως κάτι το παράλογο. Ένας ακόμη λόγος είναι πως δύσκολα θα πήγαινε μια γυναίκα κάποτε να κάνει πρόβες με μόνο άνδρες. Βέβαια κάτι τέτοιο στις μέρες μας δεν ισχύει γιατί όλο και περισσότερες γυναίκες εντάσσονται σιγά-σιγά στον χώρο ως οργανοπαίκτριες (Ντίνας 2021).⁵²

Ακολούθως η προσωπική άποψη σε αυτό το ερώτημα είναι η εξής: με βρίσκουν ιδιαίτερα σύμφωνη τα όσα έχουν ειπωθεί για το γυναικείο φύλο. Επειδή παλαιότερα οι γυναίκες δεν ασχολούνταν με τα κοινά δεν ανέπτυξαν ερεθίσματα που θα του «άνοιγαν» τις πόρτες να ασχοληθούν με κάποιο παραδοσιακό όργανο. Δυστυχώς έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε κατά κύριο λόγο μόνο άνδρες σε αυτό το κομμάτι και ως αποτέλεσμα αυτού όταν μια γυναίκα αποφασίζει να μάθει ένα τέτοιο όργανο, θεωρείται από πολλούς κατακριτέο και το άτομο βιώνει μεγάλη υποτίμηση και χλευασμό. Στη συνέχεια θα μας γίνει λόγος συγκεκριμένα για το παραδοσιακό κλαρίνο, ένα όργανο που από ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας μας θεωρείται καθαρά «ανδρική υπόθεση».

Το επόμενο ερώτημα που τέθηκε υπό συζήτηση αφορά αποκλειστικά την ενασχόληση του γυναικείου φύλου με το παραδοσιακό κλαρίνο. Ο προβληματισμός μου σχετικά με το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο είναι «Γιατί συναντάμε λίγες γυναίκες ακόμη και σήμερα να παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο;». Ο λόγος που επιλέχθηκε το εξής ερώτημα, πηγάζει από προσωπικό μου προβληματισμό, καθώς ασχολούμαι με το συγκεκριμένο «ανδροκρατούμενο» όργανο και ακόμη και σήμερα που γίνονται ολοένα και περισσότεροι αγώνες για την ίση αντιμετώπιση και των δύο φύλων, σε αυτό το όργανο συναντάμε ελάχιστες γυναίκες στην Ελλάδα, που συνολικά μετριούνται στα δάχτυλα του ενός χεριού. Οι απόψεις των συμμετεχόντων είναι διαφορετικές μεταξύ τους και η κάθε μια- ο κάθε ένας έχει μια άλλη οπτική πάνω στο ζήτημα.

Η άποψη που κυριαρχεί, από τις πρώτες πέντε κοπέλες είναι κατά βάση η εξής, ότι δηλαδή το κλαρίνο είναι ένα όργανο που συνήθως παίζουν οι άνδρες καθώς η παράδοση ήθελε τον πατέρα να μαθαίνει στο γιό, και οι κλαρινίστες ήταν εξολοκλήρου άνδρες, και όπως επίσης οι άνδρες κατέχουν περισσότερη σωματική δύναμη από τις γυναίκες για αυτό και μπορούν να παίζουν με μεγαλύτερη ευκολία (Γιαχουδή 2022).⁵³ Η επόμενη αναφέρει πως το κλαρίνο ως όργανο το έχουμε συνδυάσει με τον άνδρα, και οργανοπαίκτες του κλαρίνου ήταν οι άνδρες, ενώ τις γυναίκες τις συναντούμε κυρίως ως τραγουδίστριες ή και καθόλου αφού έπρεπε να ασχολούνται κατά κύριο λόγο με την

⁵¹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁵² Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

⁵³ Συνέντευξη με την κ Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

οικογένεια και την ανατροφή των παιδιών. Βέβαια, η ίδια προσθέτει πως για μια γυναίκα ήταν απαγορευμένο να παίζει κλαρίνο, γεγονός που το χαρακτηρίζει ως κατάλοιπο που εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα (Τσαντσάνη 2021).⁵⁴ Συνδυαστικά με αυτή την άποψη, ειπώθηκε επίσης πως υπήρχε η αντίληψη ότι το κλαρίνο ήταν ένα καθαρά ανδρικό όργανο, αλλά δεν ήταν τόσο διαδεδομένο και τις γυναίκες όπως είναι λόγω χάρη το πιάνο (Ζαχαριάδου 2021).⁵⁵ Επιπλέον η κοπέλα που παίζει ούτι ασπάζεται τις απόψεις που έχουν ήδη γίνει γνωστές ότι δηλαδή πρόκειται για συνήθεια η μη ενασχόληση των γυναικών με το παραδοσιακό κλαρίνο και θεωρούσαν εξολοκλήρου ανδρικό γιατί έβλεπαν μόνο άνδρες να παίζουν, γεγονός όμως που όπως λέει η ίδια δεν έγινε εσκεμμένα (Μπατσίλα 2022).⁵⁶ Ως απόρροια παλαιών αντιλήψεων που υπήρχαν, αναφέρει η κοπέλα με το μπουζούκι ήταν και το γεγονός ότι μόνο άνδρας θα έπαιζε παραδοσιακό κλαρίνο. Αυτό ίσως συνέβαινε καθώς οι άνδρες μπορούσαν να φουξήσουν με διαφορετικό τρόπο από τις γυναίκες. Κατά την δική της άποψη δυστυχώς τα περισσότερα όργανα θεωρούνται ανδροκρατούμενα, γεγονός που πρέπει να αλλάξει και να μην φοβούνται οι γυναίκες να ασχολούνται και με όργανα που «δεν γνωρίζουν» (Μπογιατζή 2022).⁵⁷ Στο σημείο αυτό όπως αναφέρει η Μαζαράκη, στα καφέ αμάν οι οργανοπαίκτες ήταν κυρίως άνδρες ενώ η γυναίκες είτε χόρευαν είτε τραγουδούσαν. Τότε ήταν και η πρώτη εμφάνιση της γυναίκας στο χώρο του μουσικού στερεώματος, και ο ρόλος της ήταν πιο πολύ συνοδευτικός καθώς δεν άνηκε ενεργά στην κομπανία με τους υπόλοιπους μουσικούς οργανοπαίκτες (Μαζαράκη 1985, 55). Συμπληρωματικά με αυτό, η άποψη της κοπέλας που παίζει λαϊκή κιθάρα είναι:

Αυτό συμβαίνει καθώς υπάρχει η αντίληψη ότι ορισμένα όργανα είναι μόνο ανδρικά όπως για παράδειγμα το κλαρίνο στην συγκεκριμένη περίπτωση αλλά και όργανα γυναικεία όπως το κανονάκι. Ο λόγος που έχει χαραχτεί μια τέτοια εικόνα στο μυαλό μας είναι καθαρά οπτικός, ότι δηλαδή βλέπουμε πιο πολλούς άνδρες να παίζουν κλαρίνο; άρα το κλαρίνο είναι ένα ανδρικό όργανο και ούτω καθεξής. Πολλές φορές μάλιστα δεν σημαίνει πως όσοι έχουν μια τέτοια αντίληψη στο μυαλό τους την ενστερνίζονται κιόλας, απλώς υπάρχει ως ένα παλιό κατάλοιπο (Φελλά 2022).⁵⁸

Η επόμενη κοπέλα αναφέρει πως ο λόγος που οι γυναίκες δεν ασχολούνται συχνά με τα παραδοσιακά όργανα δεν είναι γνωστός ως προς σε αυτή. Σύμφωνα με όσα όμως παρατηρεί να συμβαίνουν, το κλαρίνο είναι ένα όργανο με έντονο το στοιχείο της έμφυλης διαφοράς. Άρα λοιπόν, αυτή η διαφορά απορρέει από την νοοτροπία που υπήρχε κατά τα προηγούμενα χρόνια, δηλαδή ότι ο άνδρας είχε μόνο την δυνατότητα να μάθει κλαρίνο γεγονός που αποθαρρύνει τις γυναίκες μέχρι και σήμερα από το συγκεκριμένο όργανο (Κουτσοκώστα 2022).⁵⁹

⁵⁴ Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁵⁵ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁵⁶ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁵⁷ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁵⁸ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁵⁹ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκώστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

...η σύνδεση που υπάρχει σε αυτό το όργανο με το ανδρικό στοιχείο ίσως είναι και ο λόγος που οι γυναίκες δεν προτιμούν να παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο.

Αναφέρει χαρακτηριστικά η Κυπριανού που τυγχάνει να είναι η ίδια οργανοπαίκτρια του κλαρίνο. Επιπλέον προσθέτει:

Το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο έχει κατά κάποιο τρόπο φορτωθεί με έντονα στοιχεία αρρενωπότητας, όπως για παράδειγμα ο κλαρινίστας είναι λεβέντης και διάφορα άλλα. Επίσης, εκτός από αυτό, στο παραδοσιακό κλαρίνο υποβόσκει έντονα και το φαλλικό στοιχείο που έχει συνδεθεί άμεσα με το όργανο. Τέλος για εμένα θεωρείται εξαιρετικά αστείο το γεγονός πως ακόμη σε κάποιες επαρχιακές κοινωνίες η γυναίκα δεν έχει την δυνατότητα να εκτίθεται μπροστά σε κοινό και να παίζει κλαρίνο (Κυπριανού 2022).⁶⁰

Επιπλέον, η επόμενη άποψη είναι πως οι γυναίκες δεν προτιμούν να παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο καθώς έστω και υποσυνείδητα το θεωρούν ένα όργανο που προέρχεται κατά βάση από τους άνδρες, γεγονός που μεγάλο μερίδιο ευθύνης έχει η κοινωνία και εξακολουθεί να υπάρχει αυτή η αντίληψη (Ελευθερίου 2022).⁶¹ Τέλος, η τελευταία άποψη που υπάρχει πάνω στο ζήτημα είναι η εξής:

Μέχρι πριν λίγα χρόνια θεωρούνταν εντελών ανδρική υπόθεση γιατί ο άνδρας πρωτοστατούσε, έβγαινε στο καφενείο, έπαιζαν και χόρευαν άνδρες μόνο. Πόσο δύσκολο θα ήταν να βρεθεί μια γυναίκα ανάμεσα σε μια παρέα ανδρών ελαφρώς επηρεασμένων από το οινόπνευμα. Παλαιότερα ήταν δύσκολα τα πράγματα, δεν υπήρχε η μόρφωση, η καλλιέργεια, η κοινωνική κατάσταση που βρίσκεται ο άνθρωπος και δη ο άνδρας. Φαντάσου μια γυναίκα, θα την κοροϊδεύαν πρώτα απ όλα να την δουν με κλαρίνο. Θα ήταν για αυτούς, καλύτερα να βλέπανε ένα εξωγήινο παρά μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο. Σήμερα όμως έχει καταλυθεί και αυτό το στερεότυπο, μπορεί μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο και παίζουν, παίζουν πάρα πολλές κοπέλες κλαρίνο παραδοσιακό. Και πάλι όμως είναι σπάνιο γιατί θέλει μια δύναμη που την έχει ο άνδρας, θέλει ψυχή. Παλιά λέγανε για τα πνευμόνια ότι θέλει πνευμόνι το κλαρίνο, όχι, τρόπο θέλει. Η γυναίκα από την φύση της είναι πιο μαλακή, είναι πιο γλυκιά. Αυτό το όργανο είναι να το πάρει ο άλλος στα χέρια και να ξεσηκώσει το πλήθος. Βέβαια σήμερα υπάρχει μεγάλη άμβλυνση σε όλα, όχι μόνο στα όργανα, στη μουσική. Αλλά το κλαρίνο σου είπα, δεν θα ήταν σαν τον άνδρα δεν θα άντεχε να παίζει νύχτες ολόκληρες είναι απορίας άξιον και για εμένα γιατί και εγώ προβληματίζομαι. Γιατί και η ίδια δεν το επιλέγει; έχει ευθύνη μεγάλη, πρέπει να έχει πολύ τσαμπουκά για να παίζεις κλαρίνο, είναι ίσως και το ρεπερτόριο. Είναι θέμα καθαρά της γυναίκας, η ίδια δεν το αποφασίζει γιατί το θεωρεί και η ίδια πως είναι ένας χώρος ανδροκρατούμενος.

⁶⁰ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁶¹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

Η ίδια φοβάται να μπει πιστεύω εγώ. Όποιος θέλει να το κάνει δεν τον σταματάει τίποτα. (Ντίνας 2021).⁶²

Συνοπτικά με όλα όσα ειπώθηκαν προηγουμένως, γίνεται αντιληπτό πως ειδικά όσο αναφορά το παραδοσιακό κλαρίνο η γυναίκα δεν υπάρχει πουθενά. Υπάρχουν πολλοί παράγοντες που συντελούν στο να συμβαίνει αυτό. Ένας από αυτούς είναι η αντίληψη που υπάρχει από τις παλαιότερες γενιές και δυστυχώς μεταφέρεται και στις επόμενες, πως ο άνδρας θα παίζει κλαρίνο. Φυσικά αυτό συνέβαινε καθώς παλιότερα ήταν δύσκολο για μια γυναίκα να πάει σε κάποιο πρακτικό οργανοπαίχτη και να τις μάθει ο ίδιος κλαρίνο γιατί μπορεί να την χαρακτηρίζαν «ελαφρών ηθών» κτλπ. Επίσης, ως άνθρωποι είμαστε μιμητικά όντα και εφόσον δεν έβλεπαν οι γυναίκες (και δεν βλέπουν) μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο, δύσκολα θα έπαιρναν πρωτοβουλία να ξεκινήσουν ένα τέτοιο όργανο. Επιπλέον, μεγάλο ρόλο στην ενασχόληση με κάποιο παραδοσιακό όργανο έχουν και οι μουσικές προτιμήσεις των ατόμων. Όπως αναφέρεται οι προτιμήσεις των γυναικών σε παραδοσιακά όργανα είναι μικρότερες από αυτές των ανδρών. Οι γυναίκες κλείνουν περισσότερο σε όργανα όπως το κανονάκι το νέι κλπ. Παρά στο κλαρίνο, το παραδοσιακό βιολί κ.α. που το ποσοστό είναι μόλις 23% (Χατζηπέτρου 2016, 557).

Με βάση αυτά τα στοιχεία συνειδητοποιούμε πως οι γυναίκες δεν προτιμούν ένα όργανο όπως είναι το κλαρίνο, καθώς αυτό μπορεί να οφείλεται στην ελλιπή ενημέρωση από το σχολείο και όχι μόνο. Για πολλά χρόνια εξακολουθούν να υπάρχουν στερεότυπα που αφορούν το γυναικείο φύλο. Ένα από αυτά είναι και το ότι οι γυναίκες δεν παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο γιατί «καλό είναι» να ασχολούνται με το πιάνο και όργανα που κάποιοι τα διαχωρίζουν σε ανδρικά και γυναικεία. Προσωπικά αυτή η άποψη με βρίσκει τελείως αντίθετη, και μου προκαλεί το αίσθημα του θυμού καθώς έτσι αποκλείουμε τις γυναίκες από ένα μεγάλο κομμάτι της μουσικής μας παράδοσης. Η ανισότητα αυτή, δηλαδή να μην συναντάμε συχνά μια γυναίκα στο παραδοσιακό κλαρίνο πρέπει να αλλάξει και αυτό θα γίνει με την προϋπόθεση της σωστής ενημέρωσης για το όργανο αυτό και της ίσης αντιμετώπισης σε μια γυναίκα που παίζει παραδοσιακό κλαρίνο αντί του χλευασμού της.

Προηγουμένως διεξήχθη συζήτηση με κύριο αντικείμενο τον λόγο που οι γυναίκες δεν εμφανίζονται τόσο συχνά ως οργανοπαίκτριες σε κάποιο παραδοσιακό όργανο αλλά και συγκεκριμένα στο κλαρίνο, δεν θα μπορούσε να μην ειπωθεί το ερώτημα που αναφέρετε στον λόγο που κυρίως οι γυναίκες ασχολούνται επαγγελματικά με το δημοτικό τραγούδι.

---

⁶² Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

Σε αυτό το σημείο κυριαρχεί πάλι η άποψη πως το γεγονός αυτό πηγάζει από τα παλαιότερα χρόνια γιατί το τραγούδι υπήρχε σε μεγάλο μέρος της καθημερινότητας των γυναικών, όπως για παράδειγμα στην ανατροφή των παιδιών, σαν νανούρισμα, στα χωράφια που πήγαιναν οι γυναίκες και τραγουδούσαν. Με συνέπεια να μετατοπίζεται το ενδιαφέρον τους στο τραγούδι και όχι στην εκμάθηση παραδοσιακών οργάνων (Γιαχουδή 2022).⁶³ Την ίδια άποψη ασπάζεται και η δεύτερη γυναίκα που ασχολείται με την πολιτική λύρα, όπως επίσης και η κοπέλα με το λαούτο θεωρεί πως το γεγονός αυτό οφείλεται σε μια παλαική αντίληψη πως οι άνδρες έπαιζαν κάποιο όργανο και οι γυναίκες μόνο τραγουδούσαν που σύμφωνα με τα λεγόμενα της συνεχίζεται μέχρι και σήμερα (Μπατσίλα 2022).⁶⁴ Δύο διαφορετικές απόψεις που προέκυψαν ήταν πρώτον από την γυναίκα με το κανονάκι που χαρακτηριστικά αναφέρει:

Δεν πιστεύω πως ασχολούνται κατά κύριο λόγο με το τραγούδι αλλά αντίθετα υπάρχει ίσος καταμερισμός και στα όργανα (Ζαχαριάδου 2021).⁶⁵

Η πέμπτη γυναίκα αναφέρει πως ο λόγος που ασχολούνται οι γυναίκες περισσότερο με το τραγούδι πηγάζει και από την γυναικεία φωνή, την έκταση, την χροιά και είναι εύκολο για μια γυναίκα να της διδάξει κάποιος να τραγουδάει γιατί σε ένα όργανο κάποιος μπορεί να της μεταχειριστεί διαφορετικά. Επιπλέον προσθέτει πως για τα μουσικά σχήματα που δημιουργούνται ανά τον καιρό η γυναικεία παρουσία είναι απαραίτητη (Μπογιατζή 2022).⁶⁶ Οι απόψεις αυτές κατοχυρώνονται και από τα λεγόμενα του Βερβέρη που αναφέρει πως στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής συναντάμε την γυναίκα κατά βάση στο τραγούδι (Βερβέρης 2018).

Η επόμενη άποψη προέρχεται κατά σειρά από την κοπέλα που ασχολείται με την λαϊκή κιθάρα αλλά παράλληλα δραστηριοποιείται και στο παραδοσιακό τραγούδι. Η ίδια πιστεύει πως στις μέρες μας οι γυναίκες δεν ασχολούνται μόνο με το τραγούδι όπως συνέβαινε κυρίως παλαιότερα αλλά πλέον όλο και περισσότερες γυναίκες παίζουν κάποιο παραδοσιακό όργανο. Βέβαια προσθέτει πως ο λόγος που κάποιες γυναίκες προτιμούν το τραγούδι είναι γιατί το θεωρούν ως «εύκολη λύση» και δεν θα τους κρίνει κάποιος ή δεν θα το θεωρούν οι υπόλοιποι ως κάτι ξένο. Καθώς έχουμε συνηθίσει πολλές γυναίκες ως τραγουδίστριες (Φελλά 2022).⁶⁷ Στη συνέχεια, πρόκειται να ακουστούν οι απόψεις που προέρχονται από τις δύο γυναίκες που παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο και συμφωνούν στο ότι στο παραδοσιακό τραγούδι δεν υπάρχει τόσο έντονη η γυναικεία παρουσία από ότι στα άλλα όργανα. Αντίθετα πιστεύουν πως στα παραδοσιακά όργανα υπάρχει έντονο το γυναικείο στοιχείο στις μέρες μας. Το μόνο που είναι δυνατό να ωθεί τις γυναίκες στο τραγούδι είναι καθαρά θέμα προτίμησης, ότι

---

⁶³ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁶⁴ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁶⁵ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁶⁶ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁶⁷ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

δηλαδή προτιμούν να ασχοληθούν επαγγελματικά με το τραγούδι παρά με ένα παραδοσιακό όργανο (Κουτσοκώστα 2022· Κυπριανού 2022).⁶⁸

Η επόμενη κοπέλα δίνει την έξυγη απάντηση σε αυτό το ερώτημα, συγκεκριμένα πιστεύει πως ο λόγος που οι γυναίκες ασχολούνται κατά κύριο λόγο με το τραγούδι προέρχεται από την κοινωνία. Η ίδια η κοινωνία ίσως δεν έχει ικανή μια γυναίκα να ασχοληθεί επαγγελματικά με ένα παραδοσιακό όργανο για αυτό και στρέφεται στο τραγούδι. Επίσης, αναφέρει πως το τραγούδι θεωρείται από πολλούς η «εύκολη λύση» όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω (Ελευθερίου 2022).⁶⁹ Επιπλέον, ίδια άποψη εκφέρει και ο άνδρας που συμμετείχε στην ερέυνα και αναφέρει :

Νομίζω πως ήταν επιλογή της ίδιας της γυναίκας να ασχοληθεί με το τραγούδι. Ίσως το θεωρούσε και η ίδια κάτι οικείο στα ακούσματα της καθώς πολλές γυναίκες προτιμούσαν να ασχοληθούν με το παραδοσιακό τραγούδι. Βέβαια, βλέποντας το ζήτημα και από την άλλη οπτική γωνία, παρατηρούμε πως πλέον οι γυναίκες ασχολούνται εξίσου και με τα παραδοσιακά όργανα (Ντίνας 2021).⁷⁰

Η προσωπική μου άποψη στο ζήτημα αυτό έρχεται σε αντίθεση με όσα έχουν ήδη λεχθεί. Από την μια πλευρά είναι εμφανές το γεγονός πως η γυναίκα περισσότερο τραγουδάει σε ένα μουσικό σχήμα παρ' όλα αυτά όμως τα τελευταία χρόνια η ένταξη της και η πρόοδος που έχει κάνει ως οργανοπαίκτρια είναι σημαντική. Πλέον στις μέρες μας, οι περισσότεροι τουλάχιστον από εμάς θα αντικρίσουμε μια γυναίκα να παίζει κάποιο παραδοσιακό όργανο και δεν θα μας φανεί κάτι το ασυνήθιστο ή το ξένο. Φυσικά και ο τομέας του τραγουδιού στηρίζεται σε πολλές γυναίκες αλλά δεν πιστεύω πως δραστηριοποιούνται μόνο εκεί. Οπότε καταλήγω στο συμπέρασμα πως μια γυναίκα δεν ασχολείται αυστηρά και μόνο με το παραδοσιακό τραγούδι, μπορεί αυτό το γεγονός να ήταν πιο έντονο πριν από μερικά χρόνια αλλά πλέον έχει επέλθει ίσος καταμερισμός στον κλάδο της παραδοσιακής μουσικής, ή τουλάχιστον γίνονται προσπάθειες για να συμβεί.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι, εφόσον το αντικείμενο μελέτης της ερευνητικής εργασίας αφορά τα ζητήματα του φύλου, ένα μείζον πρόβλημα που αντιμετωπίζουν όλες οι γυναίκες είναι η αντιμετώπιση που λαμβάνουν από τους γύρω τους. Δεν θα μπορούσε λοιπόν, να λείπει από την προσωπική μου μελέτη και συζήτηση που είχα με τους συμμετέχοντες, το ερώτημα που αφορά στο εάν έχουν βιώσει ο κάθε ένας ξεχωριστά κάποιους είδους υποτίμηση στον επαγγελματικό τους χώρο που να σχετίζεται με το όργανο που παίζουν. Πλέον όπως γίνεται αντιληπτό οι επόμενες δύο ερωτήσεις είναι προσωπικής φύσεως και αποτυπώνουν τα βιώματα που έχει το κάθε άτομο ξεχωριστά. Ξεκινώντας και πάλι από τα πρώτα πέντε άτομα, η κοπέλα που παίζει ούτι αναφέρει:

---

⁶⁸ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκώστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022 και με την κ. Κυπριανού όπου πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁶⁹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁷⁰ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

Δεν έχω βιώσει καμία υποτιμητική στάση από τους γύρω μου στον επαγγελματικό μου χώρο που να σχετίζεται με το ότι παίζει ούτε και όχι για παράδειγμα πιάνο. Ίσα-ίσα λαμβάνω μόνο θετικά σχόλια σχετικά με το μουσικό όργανο που ασχολούμαι (Γιαχουδή 2022).⁷¹

Η επόμενη που παίζει πολιτική λύρα έχει να μοιραστεί μαζί μας μια παρόμοια αντιμετώπιση. Πιο συγκεκριμένα όπως λέει η ίδια δεν έχει υποστεί κάποιο υποτιμητικό σχόλιο από τον περίγυρο της με το όργανο που έχει επιλέξει. Βέβαια η ίδια όσο έπαιζε μαζί με άλλα άτομα και κυρίως άνδρες έκανε κάποιες σκέψεις που τις μοιράστηκε στα πλαίσια της συνέντευξης. Για παράδειγμα: «Πάλι να πάω να παίξω με άνδρες;», «Τι να κάνω τώρα εγώ μια γυναίκα εκεί;», επιπλέον προσθέτει πως αυτού του είδους οι σκέψεις ακόμη την «βασανίζουν» και δεν μπορεί η ίδια να καταλάβει τον λόγο που σκεφτόταν με αυτόν τον τρόπο (Τσαντσάνη 2021).⁷² Με βάση αυτές τις σκέψεις θα ήταν σωστό να αναφέρουμε από πού μπορεί να πηγάζουν τέτοιου είδους ερωτήματα. Ο λόγος σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη είναι τα στερεότυπα που έχουμε δημιουργήσει στο μυαλό μας. Γιατί φαίνεται πως ακόμη και σήμερα υπάρχουν σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι νομίζουμε και μας εμποδίζουν να εκφραστούμε ελεύθερα. Οι σκέψεις αυτές γίνονται ασυνείδητα στο μυαλό μας χωρίς να τις ελέγχουμε και εγκλωβίζουν την κοινωνική μας υπόσταση ως άτομα.

Σε αντιδιαστολή με όσα λέχθηκαν προηγουμένως η επόμενη γυναίκα που ασχολείται ως επαγγελματίας με το κανονάκι δεν έχει βιώσει κάποιο αντίστοιχο υποτιμητικό σχόλιο στον επαγγελματικό της χώρο που να σχετίζεται με το φύλο της (Ζαχαριάδου 2021).⁷³ Όπως επίσης και η επόμενη θεωρεί τον εαυτό της «τυχερό» που δεν έχει ζήσει ποτέ κάποια αντίστοιχη στάση, καθώς καθημερινά πολλές γυναίκες βιώνουν υποτίμηση επειδή τυγχάνουν να είναι οργανοπαίκτριες του παραδοσιακού οργάνου (Μπατσίλα 2022).⁷⁴ Όταν άκουσα από την συγκεκριμένη πως νιώθει τυχερή που δεν έχει υποστεί υποτίμηση τα συναισθήματα μου ήταν ανάμεικτα. Από την μια πλευρά θύμωσα, και αναρωτήθηκα πως είναι δυνατό να θεωρούμαστε τυχερές για κάτι που δεν θα έπρεπε να συμβαίνει εφόσον πλέον «υπάρχει» ισότητα σε όλους τους τομείς και για τα δύο φύλα. Από την άλλη μου φάνηκε αστείο το πώς είναι εφικτό μετά από τόσους αγώνες που έδωσε το φεμινιστικό κίνημα για τα δικαιώματα των γυναικών να εξακολουθούν να υπάρχουν ακόμα άτομα που θεωρούν το γυναικείο φύλο υποδεέστερο του άλλου. Συνεχίζοντας, η κοπέλα που παίζει μπουζούκι προσθέτει:

Πραγματικά δεν ξέρω από πού να αρχίσω! Μου έχει τύχει να ακούσω από έναν άνδρα (σε ένα μαγαζί που δούλευα) το εξής σχόλιο: «Για γυναίκα καλά παίζεις». Μπορώ να σκεφτώ δύο ενδεχόμενα, το πρώτο είναι σαν να μου λέει πως αν ήμουν

⁷¹ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁷² Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁷³ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁷⁴ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

άνδρας και έπαιζα με τον τρόπο που παίζω σήμερα θα είχα κάνει μεγάλη καριέρα. Το δεύτερο είναι σαν να θέλει να με επιβραβεύσει με σκοπό να με ενθαρρύνει καθώς παίζω μέτρια. Ένα δεύτερο και τελευταίο συμβάν ήταν με έναν οργανοποιό που μου κατασκεύασε το μπουζούκι μου! Ενώ μιλούσαμε όλο το προηγούμενο διάστημα και γνώριζε ότι ήμουν γυναίκα όταν πήγα να τον συναντήσω από κοντά μου είπε χαρακτηριστικά: «Α, Γυναίκα είσαι; μην περιμένεις να σε δω όπως θα έβλεπα έναν άνδρα που να παίζει μπουζούκι!!». Όταν τελικά, δοκίμασα το όργανο και με άκουσε πως παίζω προσπάθησε να καλύψει τα προηγούμενα λόγια του. Τα δύο αυτά περιστατικά θα ήθελα να μοιραστώ (Μπογιατζή 2022).⁷⁵

Γίνεται αντιληπτό το ζήτημα πως εξακολουθούν να υπάρχουν άσχημα σχόλια που προσβάλλουν την υπόσταση του γυναικείου φύλου και το υποβιβάζουν. Πολλές φορές και μόνο το γεγονός πως κάποιος σκέφτηκε να εκφράσει ένα τέτοιο σχόλιο δείχνει την αντιμετώπιση που έχουν ορισμένα άτομα για το αντίθετο φύλο. Στη συνέχεια της παρούσας έρευνας θα ακουστούν και οι γνώμες και οι προσωπικές εμπειρίες των υπολοίπων ατόμων που έλαβαν μέρος.

Ακολουθως, η επόμενη κοπέλα απαντά σε αυτό το ερώτημα πως δεν έχει δεχθεί κάποιου είδους υποτίμηση, ή υποτιμητικό σχόλιο από κάποιον αναφορικά με το όργανο που έχει επιλέξει να ασχοληθεί και με το ότι είναι γυναίκα. Η ίδια όμως μοιράζεται πως είχε παρατηρήσει στο παρελθόν πως ορισμένοι όταν την έβλεπαν να παίζει λαϊκή κιθάρα την κοιτούσαν «εντυπωσιασμένοι», με αρνητικό τρόπο βέβαια και τους φαινόταν περίεργο που αντίκριζαν μια γυναίκα να παίζει ένα τέτοιο όργανο (Φελλά 2022).⁷⁶

Έπειτα, η επόμενη κοπέλα που όπως έχουμε αναφέρει και προηγουμένως, παίζει παραδοσιακό κλαρίνο αναφέρει το εξής:

Όχι δεν θα έλεγα ότι έχω βιώσει κάποια υποτίμηση που να σχετίζεται με το φύλο και συνάμα με το όργανο που ασχολούμαι. Αντίθετα, έχω λάβει από τους γύρω μου μεγάλο θαυμασμό και χαρά για το ότι ασχολούμαι επαγγελματικά με το παραδοσιακό κλαρίνο. Το μόνο που θα ήθελα να προσθέσω σε αυτό τα σημείο είναι ένα γεγονός που συνέβη πριν μερικά χρόνια στα πλαίσια μιας εκδήλωσης που συμμετείχα παίζοντας κλαρίνο. Ο τότε δάσκαλος μου είχε πει την φράση: «Μακάρι να ήσουν αγόρι». Σύμφωνα με την προσωπική μου άποψη, θα αποδώσω αυτή την φράση στην νοοτροπία που έχουν οι μεγαλύτεροι σε ηλικία άνθρωποι σε σχέση με το παραδοσιακό όργανο. Πιστεύω πως δεν το είπε με αρνητική έννοια ή για να με υποτιμήσει (Κουτσοκόστα 2022).⁷⁷

Στη συνέχεια η επόμενη κοπέλα που επίσης ασχολείται με το παραδοσιακό κλαρίνο, έχει μοιραστεί ένα σχόλιο που άκουσε από κάποια κυρία όταν έπαιζε κλαρίνο σε έναν

⁷⁵ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁷⁶ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁷⁷ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκόστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

γάμο, Το σχόλιο ήταν το εξής: «Μα καλά κορίτσι και να παίζει κλαρίνο;» «Γιατί δεν βρέθηκε άλλο όργανο να παίζεις;». Σύμφωνα με την ίδια, τα εξής σχόλια αποτελούν σοβαρό είδος διάκρισης προς το γυναικείο φύλο αλλά και υποτίμησης του. Καθώς σαν λαός έχουμε σημειώσει σημαντική πρόοδο σε πολλά κοινωνικά ζητήματα αλλά ακόμα εξακολουθούν να υπάρχουν διακρίσεις και κάποιος να κατακρίνει ανθρώπους καθώς εξακολουθεί να έχει αντιλήψεις που πηγάζουν από το παρελθόν (Κυπριανού 2022).⁷⁸

Η επόμενη απάντηση στο ερώτημα προέρχεται από την κοπέλα που ασχολείται κυρίως με το τραγούδι και αναφέρει:

Έχω βιώσει κάτι παρόμοιο. Αν και δεν μπορώ να πω με σιγουριά ότι σχετίζεται με το φύλο μου. Σε μια προηγούμενη δουλειά μου με κάποιους άνδρες συναδέλφους- οργανοπαίχτες είχε τύχει να πληρωθώ λιγότερα από αυτούς στο τέλος της βραδιάς. Βέβαια, όπως ανέφερα και πριν δεν είμαι σίγουρη αν αυτό το γεγονός σχετίζεται με το ότι είμαι γυναίκα σίγουρα πάντως ένιωσα το αίσθημα της υποτίμησης και της διάκρισης επίσης. Επιπλέον, ένα ακόμα περιστατικό που θυμάμαι ήταν όταν ήμουν πιο μικρή και ο παππούς μου ήταν οργανοπαίχτης στην λύρα. Σαν παιδί άκουγα αυτό το όργανο και μου άρεσε πολύ αλλά ποτέ ο παππούς μου δεν προσφέρθηκε και δεν δέχθηκε να μου μάθει να παίζω γιατί γι αυτόν η λύρα ήταν ένα όργανο που έπαιζαν μόνο οι άνδρες και πως ήταν δυνατό εγώ μια γυναίκα να «ανοίγω τα πόδια μου και να παίζω λύρα». Αυτή η φράση έχει μείνει χαραγμένη στο μυαλό μου και με έκανε για πολλά χρόνια να νιώθω άσχημα (Ελευθερίου 2022).⁷⁹

Τέλος ο τελευταίος συμμετέχων στην έρευνα απαντά σε αυτή την ερώτηση πως δεν έχει υποστεί κάποιου τέτοιου είδους κριτική επειδή είναι άνδρας και δυστυχώς ακόμη και σήμερα οι γυναίκες αποτελούν τους δέκτες τέτοιων σχολίων και συμπεριφορών γεγονός που δείχνει εμφανέστατα έμφυλη διάκριση (Ντίνας 2021).⁸⁰

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να παραθέσω και την δική μου προσωπική εμπειρία σε αυτό το ερώτημα. Αρχικά, δεν κατέχω την επαγγελματική εμπειρία με το όργανο όπως οι συμμετέχοντες στην έρευνα όμως και εγώ η ίδια έχω δεχθεί υποτιμητικά σχόλια που σχετίζονται με το κλαρίνο. Όταν ξεκίνησα τα πρώτα μου μαθήματα πάνω στο όργανο ο φιλικός μου περίγυρος μου είχε κάνει πολλές φορές σχόλια που σχετίζονται με το όργανο και την σύνδεση που υπάρχει με το φαλλικό στοιχείο. Επίσης έχω ακούσει και εγώ η ίδια το σχόλιο «Είσαι κοπέλα τι το θέλεις το κλαρίνο;» ή και «Γιατί ξεκίνησες να παίζεις κλαρίνο αυτό είναι όργανο για τους άνδρες!». Επιπλέον, πολλοί ήταν αυτοί που στο άκουσμα του συγκεκριμένου οργάνου αντιδρούσαν σαν να προέρχεται από άλλο πλανήτη, και τους φαινόταν κάτι το εξωπραγματικό. Βέβαια, για να είμαι απόλυτα αντικειμενική υπήρχε και η μεγάλη μερίδα ανθρώπων που με υποστήριζαν και με

⁷⁸ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁷⁹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁸⁰ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

ενθάρρυναν σε αυτή μου την απόφαση και δεν με κοιτούσαν σαν να είμαι εξωγήινος. Έχοντας λοιπόν υπάρξει και εγώ η ίδια δέκτης τέτοιων σχολίων μπορώ να αφουγκραστώ το πώς ένιωθαν όλες οι κοπέλες που βρέθηκαν στην ίδια θέση με εμένα. Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να προσθέσω πως ο έμφυλος διαχωρισμός που υπάρχει στα παραδοσιακά όργανα είναι ακόμη και σήμερα αισθητός σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ακόμη και αν κάποιοι άνθρωποι που μας περιβάλλουν χαριτολογούν ή αστειεύονται με τέτοιους είδους σχόλια, ενισχύουν τις έμφυλες σχέσεις που υπάρχουν μέχρι και σήμερα στην ελληνική παραδοσιακή μουσική.

Συνεχίζοντας στην όγδοη από τις συνολικά εννέα ερωτήσεις με καθαρά προσωπικό χαρακτήρα, δηλαδή στο πως τα άτομα που συμμετείχαν αποφάσισαν να ασχοληθούν με το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο. Η κοπέλα με το ούτι μας εξιστορεί πως όλα ξεκίνησαν από μια συναυλία που είχε παρακολουθήσει ενώ ήταν ακόμη μαθήτρια. Εκεί λοιπόν άκουσε το ούτι για πρώτη φορά και «μαγεύτηκε» από τον ήχο του. Έτσι λοιπόν πήρε την απόφαση να ξεκινήσει λίγο αργότερα μαθήματα ούτι και συνεχίζει μέχρι και σήμερα ως κύριο όργανο (Γιαχουδή 2022).⁸¹

Η επόμενη γυναίκα μιλάει με τόση αγάπη για την λύρα λέγοντας:

Ξεκίνησα να ασχολούμαι από μικρή με την μουσική. Λόγω καταγωγής από την Θράκη είχα αρκετά ακούσματα από λύρα. Ήταν ένα όργανο που μπορούσα να φανταστώ τον εαυτό μου να παίζει. Έτσι λοιπόν, ξεκίνησα μαθήματα με τον δάσκαλο μου στη λύρα και με το πέρασμα του χρόνου συνειδητοποίησα πόσο μου ταιριάζει και με εκφράζει το συγκεκριμένο όργανο. Για αρκετά χρόνια έπαιζα με τα κορίτσια που έχουμε ένα σχήμα και κάναμε κάποιες εμφανίσεις. Εξάλλου είναι πολύ διαφορετικό να παίζεις μόνο, με το να συνεργάζεσαι με άλλους ανθρώπους (Τσαντσάνη 2021).⁸²

Η τρίτη γυναίκα που εκτός από το κανονάκι ασχολείται και με την επιδιόρθωση πνευστών μουσικών οργάνων. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της πρωτοξεκίνησε να ασχολείται με την μουσική αρχικά με το φλάουτο και οι σπουδές της ήταν κατά βάση στην κλασική μουσική. Στην πορεία όμως βρέθηκε με ανθρώπους με παραδοσιακά ακούσματα και γνώσεις και γνώρισε έναν «καινούργιο κόσμο», αυτόν της παραδοσιακής μουσικής. Έτσι λοιπόν ανακάλυψε και το κανονάκι που κατευθείαν ήταν για την αυτήν ένα όργανο που ήξερε πως θα ασχοληθεί για όλη τη την ζωή (Ζαχαριάδου 2021).⁸³

Οι δυο επόμενες γυναίκες, η μια οργανοπαίκτρια στο λαούτο και η άλλη στο μπουζούκι μοιράζονται επίσης τις προσωπικές τους εμπειρίες. Η πρώτη αναφέρει:

---

⁸¹ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁸² Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁸³ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

Αρχικά ξεκίνησα από μικρή ηλικία, ξεκίνησε με κλασική μουσική. Όταν όμως έφτασα στην εφηβεία, με παρότρυνση ενός συγγενικού μου προσώπου, που ήταν μουσικός, άκουσα το λαούτο, μου άρεσε πολύ ο ήχος του και κάπως έτσι ξεκίνησα να μαθαίνω λαούτο. Αργότερα αυτό εξελίχτηκε και κατάφερα να μπω και στην ειδίκευση του λαούτο στο πανεπιστήμιο (Μπατσίλα 2022).⁸⁴

Τέλος, η δεύτερη από τις δυο εξιστορεί πως επίσης ξεκίνησε από μικρή ηλικία να ασχολείται με την μουσική μετά από παρότρυνση τις οικογένειας της. Στην αρχή μάθαινε κλασική κιθάρα και στην πορεία μέσα από ακούσματα και μουσικά ερεθίσματα που είχε κατέληξε στο είδος που την εκφράζει περισσότερο, λαϊκό-παραδοσιακό-ρεμπέτικο. Έτσι λοιπόν, άρχισε να μαθαίνει μπουζούκι που μέχρι και σήμερα είναι η κύρια καθημερινή της ενασχόληση (Μπογιατζή 2022).⁸⁵

Ακολουθούν οι προσωπικές απόψεις των επόμενων πέντε συμμετεχόντων, με την πρώτη κοπέλα να μοιράζεται μαζί μας τα βήματα της και την ενασχόληση της με την λαϊκή κιθάρα. Η ίδια αναφέρει :

Έχω ξεκινήσει από μικρή ηλικία την ενασχόληση μου με την μουσική λόγω και του επαγγέλματος του πατέρα μου που είναι και ο ίδιος μουσικός. Όπως όλα τα παιδιά ξεκίνησα με πιάνο αλλά τα τελευταία χρόνια από τα σχολικά μου χρόνια ξεκίνησα λαϊκή κιθάρα γιατί είχα ερεθίσματα από τους γονείς μου πάνω σε αυτό το όργανο. Με το δημοτικό τραγούδι ξεκίνησα περίπου από το Γυμνάσιο και το συνεχίζω και επαγγελματικά πλέον με τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο (Φελλά 2022).⁸⁶

Η επόμενη δύο κοπέλες με το παραδοσιακό κλαρίνο μοιράζονται το πώς πήραν την απόφαση να ξεκινήσουν να ασχολούνται με το παραδοσιακό κλαρίνο. Η πρώτη λέει χαρακτηριστικά:

Από μικρή ήθελα να μάθω ένα πνευστό όργανο. Ότι και αν έβλεπα το μετέτρεπα σε πνευστό όργανο. Έτσι λοιπόν οι γονείς μου με οδήγησαν σε αυτό τον κόσμο των πνευστών, με την φλογέρα και έπειτα με δική μου παρότρυνση ξεκίνησα το παραδοσιακό κλαρίνο όπου συνεχίζω μέχρι και σήμερα (Κουτσοκώστα 2022).⁸⁷

Ενώ η επόμενη αφηγείται ότι :

Όλα ξεκίνησαν όταν ήμουν ακόμα στο σχολείο. Είχε τύχει να βρεθώ σε μια εκδήλωση στην Κύπρο και εκεί ήταν η πρώτη φορά που άκουσα το κλαρίνο, άκουσμα που σε εμάς δεν είναι και τόσο συνηθισμένο όπως εδώ. Εξαρχής μαγεύτηκα από το συγκεκριμένο όργανο. Μου έκανε μεγάλη εντύπωση ο ήχος του, αυτή η ζεστασιά, οι δυνατότητες που έχει σαν όργανο και πως μπορείς να το

⁸⁴ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα όπου πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁸⁵ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή όπου πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁸⁶ Συνέντευξη με την κ. Φελλά όπου πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁸⁷ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκώστα όπου πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

χρησιμοποιήσεις. Στην αρχή μάλιστα πίστευα πως αφού μοιάζει, κατά κάποιον τρόπο, με την φλογέρα θα ήταν και εύκολο. Εξάλλου έλεγα «δεν είναι και βιολί απλά το φυσάς». Η άποψη μου όμως άλλαξε όταν άρχισα να ασχολούμαι με αυτό και να πρέπει συνεχώς να βελτιώνω τον ήχο μου. Παρόλα αυτά όμως το κλαρίνο αποτελεί για εμένα ένα μέσο έκφρασης και δημιουργίας (Κυπριανού 2022).⁸⁸

Η επόμενη κοπέλα που είναι και τραγουδίστρια του παραδοσιακού τραγουδιού μοιράζεται το εξής:

Από πολύ μικρή ηλικία άρχισα να ασχολούμαι γενικότερα με τον κλάδο της μουσικής. Με το τραγούδι ξεκίνησα από το δημοτικό. Πάντα ήταν κάτι που το αγαπούσα πολύ και λάτρευα να τραγουδάω! Συγκεκριμένα τώρα με το παραδοσιακό ξεκίνησα αφού μπήκα στο πανεπιστήμιο, και άρχισα να ασχολούμαι και πιο ενεργά με την φωνή μου (Ελευθερίου 2022).⁸⁹

Τέλος σε αυτό το ερώτημα έχει απαντήσει και ο κ. Ντίνας που είναι επαγγελματίας οργανοπαίχτης αλλά και τραγουδιστής και μοιράζεται τα εξής:

Για εμένα η μουσική υπήρχε από μικρό παιδί όταν ήμουν. Στην αρχή οι σπουδές μου ήταν στην Βυζαντινή μουσική όπου αποφοίτησα από τη σχολή και έπειτα συνέχισα να μαθαίνω κιθάρα. Στη συνέχεια άρχισα να ασχολούμαι και με το λαούτο και τον ταμπουρά όπου και πραγματοποίησα μια σειρά μαθημάτων και εδώ και αρκετά χρόνια είμαι καθηγητής σε Μουσικό Σχολείο (Ντίνας 2021).⁹⁰

Φτάνοντας στο τέλος της έρευνας για τα ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική, και αφού έχουμε ακούσει από όλους τους συμμετέχοντες τις προσωπικές τους απόψεις και βιώματα, το ερωτηματολόγιο των συνεντεύξεων κλείνει με την ερώτηση «Για ποιον λόγο πιστεύεται ότι εξακολουθούν να υπάρχουν φυλετικές ανισότητες στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής, και πως, κατά την γνώμη σας, μπορούν να εξαλειφτούν;» Το ερώτημα απαρτίζεται από δύο υπό ερωτήματα συνδεδεμένα μεταξύ τους. Η πρώτη κοπέλα απάντησε πως:

Όσο εξακολουθεί να υπάρχει ανισότητα των φύλων σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας, θα υπάρχει και στην παραδοσιακή μουσική. Εφόσον αναπαράγονται σεξιστικά στερεότυπα και αντιλήψεις θα γίνεται το αντίστοιχο και στην μουσική. Καθώς δεν σκέφτονται όλοι με τον ίδιο τρόπο. Ο τρόπος που μπορεί ένα τέτοιο φαινόμενο να εξαλειφτεί θα μπορούσε ακόμα να είναι και η συγκεκριμένη συζήτηση που έχουμε τώρα σε ένα πιο ανοιχτό πλαίσιο με περισσότερους συμμετέχοντες. Θα ήθελα να επισημάνω σε όλες τις γυναίκες να μην φοβούνται να ασχοληθούν με τα παραδοσιακά όργανα και εύχομαι στο μέλλον να υπάρξει αληθινή ισότητα (Γιαχουδή 2022).⁹¹

⁸⁸ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁸⁹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁹⁰ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνια που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

⁹¹ Συνέντευξη με την κ. Γιαχουδή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

Ακολουθώς η επόμενη γυναίκα απαντά πως υπάρχουν στερεότυπα σε όλους τους τομείς επομένως και στην παραδοσιακή μουσική. Τα στερεότυπα μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και από άνθρωπο σε άνθρωπο. Εάν εμείς οι ίδιοι δεν τα πολεμήσουμε με το να διευρύνουμε τις γνώσεις μας και τις απόψεις μας θα συνεχίσουν να υπάρχουν. Επισημαίνει ότι πρέπει να σεβόμαστε τις ανάγκες και τις επιθυμίες των ανθρώπων γύρω μας και να τους ενθαρρύνουμε (Τσαντσάνη 2021).⁹²

Η επόμενη άποψη είναι πως ο λόγος που εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι και σήμερα φυλετικά στερεότυπα είναι ο φόβος και των δύο φύλων για το καινούργιο όπως για παράδειγμα ένα όργανο που θεωρείται κατά βάση ανδροκρατούμενο να παιχτεί από μια γυναίκα. Υπάρχει λοιπόν σύμφωνα με την άποψη της συγκεκριμένης γυναίκας μια αντίληψη που πηγάζει από παλιά για την μουσική και εμποδίζει την ισότητα, η σωστή ενημέρωση όμως και το να καθοδηγούμε τις γυναίκες να ασχολούνται με την παραδοσιακή μουσική και να μην δειλιάζουν θα βοηθήσει στην καταπολέμηση των στερεοτύπων (Ζαχαριάδου 2021).⁹³

Έπειτα, η επόμενη γυναίκα απαντά πως:

... θα πρέπει να δίνονται περισσότερα ερεθίσματα από μικρή ηλικία αναφορικά με την παραδοσιακή μουσική και τα παραδοσιακά όργανα. Να δίνονται ευκαιρίες σε όλα τα άτομα ανεξαρτήτως φύλου να μαθαίνουν και να ακούνε περισσότερο παραδοσιακά όργανα και παραδοσιακή μουσική. Στο πως μπορεί να γίνει το μόνο που μπορώ να πω είναι να επέλθει η σωστή ενημέρωση των ανθρώπων για όλους τους τομείς που σχετίζονται με το φύλο και να μην μένουμε στάσιμοι όπως κάνουμε σήμερα (Μπατσίλα 2022).⁹⁴

Η πέμπτη κοπέλα απαντά

Αφιερώνουμε ελάχιστο χρόνο σε διεργασίες που αφορούν την φυλετική ισότητα. Παραδείγματος χάρη, η γυναίκα μέχρι και πριν μερικά χρόνια ήταν υπόλογη στον άνδρα της και δεν είχε την δυνατότητα να κάνει καμία ενέργεια χωρίς αυτόν. Επιπλέον τα ΜΜΕ προβάλλουν μια μεγάλη γκάμα σεξιστικών διαφημίσεων που ενισχύουν τα φυλετικά στερεότυπα. Όσο αναφορά το δεύτερο σκέλος της ερώτησης πιστεύω πως εάν τα παραπάνω που προανέφερα μειωθούν μέσω της σωστής μόρφωσης και της συζήτησης θα επέλθει ίση αντιμετώπιση και των δύο φύλων και γενικότερα αλλά και στην παραδοσιακή μουσική (Μπογιατζή 2022).⁹⁵

Στη συνέχεια, η επόμενη κοπέλα απαντά πως οι φυλετικές ανισότητες θα εξακολουθούν να υπάρχουν στη μουσική όσο υπάρχουν και στην κοινωνία. Οι ίδιοι οι άνθρωποι έχουν δημιουργήσει τέτοιες ανισότητες μεταξύ τους από στερεότυπα που υπάρχουν στο μυαλό του κάθε ένα. Ο τρόπος που μπορεί αυτό το φαινόμενο να εκλείψει ή έστω να μειωθεί

⁹² Συνέντευξη με την κ. Τσαντσάνη που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁹³ Συνέντευξη με την κ. Ζαχαριάδου που πραγματοποιήθηκε τον Δεκέμβριο του 2021.

⁹⁴ Συνέντευξη με την κ. Μπατσίλα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁹⁵ Συνέντευξη με την κ. Μπογιατζή που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

σε έναν βαθμό είναι ο διάλογος, η συζήτηση και η σχετική επιμόρφωση σε θέματα φύλου σε όλους τους τομείς (Φελλά 2022).⁹⁶

Την ίδια άποψη σχετικά με το ζήτημα των φυλετικών ανισοτήτων ασπάζονται οι δύο επόμενες κοπέλες που τυγχάνει να παίξουν και το ίδιο παραδοσιακό όργανο και αποφέρουν το γεγονός αυτό, ότι δηλαδή εξακολουθούν να υπάρχουν έμφυλες διαφορές στην παραδοσιακή μουσική στο ότι δεν έγινε προσπάθεια από τους ίδιους του ανθρώπους που περιβάλλουν την κοινωνία να σκεφτούν με διαφορετικό τρόπο. Η πρώτη κοπέλα δίνει και ένα παράδειγμα:

Γιατί να θεωρώ αυτό το όργανο ανδρικό; (Κουτσοκώστα 2022).⁹⁷

Στο δεύτερο υπό ερώτημα η άποψη του συγκλίνει στο ότι για να εξαλειφτεί αυτό θα πρέπει γίνει αγώνας έτσι ώστε να προωθηθεί η ισότητα με κάθε μέσο ενώ η δεύτερη κοπέλα προσθέτει πως χρειάζεται η σχετική επιμόρφωση σε θέματα φύλου (Κουτσοκώστα 2022· Κυπριανού 2022).⁹⁸

Τέλος, οι επόμενες δύο απόψεις των συμμετεχόντων είναι οι εξής:

Η κοπέλα που ασχολείται με το παραδοσιακό τραγούδι υποστηρίζει την άποψη πως όλα ξεκινούν από την κοινωνία και τους ανθρώπους που την απαρτίζουν. Εφόσον δοθεί η ευκαιρία σε όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως φύλου να αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο τότε θα εξαλειφθούν και οι φυλετικές ανισότητες που έχουν δημιουργηθεί. Το γιατί συμβαίνει αυτό πηγάζει καθαρά από τις αντιλήψεις και τις προκαταλήψεις του παρελθόντος που έχει δημιουργήσει η ίδια η κοινωνία και σχετίζονται με το φύλο (Ελευθερίου 2022).⁹⁹

Η τελευταία άποψη διαμορφώνεται ως εξής:

Οι έμφυλες ανισότητες σχετίζονται με την κοινωνία και τα πρότυπα που αυτή προβάλλει συνάμα θα υπάρχουν και στην παραδοσιακή μουσική. Όπως επίσης και η μη ίση αντιμετώπιση των δύο φύλων από την ίδια την κοινωνία σε όλους τους τομείς. Στο δεύτερο ερώτημα δηλαδή στον τρόπο εξάλειψης αυτού του φαινομένου πιστεύω πως είναι η ενημέρωση η σωστή καθοδήγηση των συνανθρώπων μας σε θέματα φύλου, η μόρφωση ακόμα και η δική σου προσωπική προσπάθεια μέσα από την παρούσα εργασία αποτελεί για εμένα έναν τρόπο εξάλειψης των φυλετικών ανισοτήτων στην παραδοσιακή μουσική (Ντίνας 2021).¹⁰⁰

⁹⁶ Συνέντευξη με την κ. Φελλά που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁹⁷ Συνέντευξη με την κ. Κουτσοκώστα που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

⁹⁸ Συνέντευξη με την κ. Κυπριανού που πραγματοποιήθηκε τον Φεβρουάριο του 2022.

⁹⁹ Συνέντευξη με την κ. Ελευθερίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάρτιο του 2022.

¹⁰⁰ Συνέντευξη με τον κ. Ντίνα που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2021.

Συνοπτικά σε συσχέτιση με όσα έχουν λεχθεί προηγουμένως είναι άξιο σημασίας να υπενθυμίσουμε τον ορισμό του όρου έμφυλα στερεότυπα. Η λέξη στερεότυπο αναφέρεται στις αντιλήψεις που έχουμε ως αποτέλεσμα προκαταλήψεων απέναντι σε άτομα, ομάδες και ιδέες. Είναι δηλαδή ένα σύνολο πεποιθήσεων που αφορούν προσωπικά χαρακτηριστικά μίας ομάδας ανθρώπων, τα οποία, ωστόσο, δεν ανταποκρίνονται πάντα στην πραγματικότητα. Σε σχέση με το φύλο, τα στερεότυπα φύλου είναι οι αντιλήψεις που έχουμε και οι στάσεις που υιοθετούμε, αναφορικά με την ταυτότητα των ανδρών και γυναικών (Maruani 2008, 45). Τα στερεότυπα που σχετίζονται με το φύλο δημιουργούν και φυλετικές διακρίσεις, όπως έχει γίνει αντιληπτό και κυρίως στη παραδοσιακή μουσική που θεωρείται ένας ανδροκρατούμενος χώρος. Για αυτό τον λόγο, το τελευταίο ερώτημα της παρούσας συνέντευξης έχει ως στόχο μέσα από τις καταθέσεις των ατόμων που συμμετείχαν να οδηγήσει σε ένα συμπέρασμα, που σχετίζεται με την καθιέρωση της ισότητας και την καταπολέμηση των έμφυλων στερεοτύπων που έχουν δημιουργηθεί στον χώρο της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής.

Φτάνοντας προς το τέλος της παρούσας ερευνητικής εργασίας, προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα που σχετίζονται τόσο με τον θεωρητικό κομμάτι της εργασίας όσο και με τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας, και θα παρουσιαστούν παρακάτω.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ-ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ανακεφαλαιώνοντας το θεωρητικό μέρος αλλά και την έρευνα της παρούσας ερευνητικής διπλωματικής εργασίας προέκυψαν ορισμένα συμπεράσματα τα οποία σχετίζονται με την έμφυλη διάσταση που υπάρχει μέχρι και σήμερα στην ελληνική παραδοσιακή μουσική. Βασικό κίνητρο για την συγγραφή της συγκεκριμένης εργασίας αποτέλεσε ο προσωπικός προβληματισμός μας σχετικά με την θέση της γυναίκας στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής, και ειδικότερα τον ρόλο της ως οργανοπαίκτρια. Μέσω της έρευνας που πραγματοποιήθηκε, φανερώνεται ο λόγος για τον οποίο οι γυναίκες δεν επιλέγουν τα παραδοσιακά όργανα. Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία της έρευνας, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες δεν προχωράνε στην εκμάθηση παραδοσιακών οργάνων επειδή τα όργανα αυτά θεωρούνται ανδροκρατούμενα. Τα παραπάνω δεδομένα επιβεβαιώνουν τις προσωπικές μας προσδοκίες καθώς γίνεται αντιληπτό το φαινόμενο των έμφυλων ανισοτήτων στην παραδοσιακή μουσική.

Η ενότητα αυτή, φέρει τον τίτλο «Συμπεράσματα- συζήτηση», και ο λόγος είναι γιατί στο τέλος κάθε ερευνητικής εργασίας προκύπτουν ορισμένα συμπεράσματα. Την δεδομένη στιγμή, τα συμπεράσματα έχουν σχέση με το φύλο στην παραδοσιακή μουσική και κυρίως με την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών οργάνων. Μπορούν όμως, να χρησιμοποιηθούν ως αντικείμενο συζήτησης και ανταλλαγής απόψεων που μέσω της συζήτησης θα αναδειχθεί το ζήτημα αυτό και θα εξαλειφθούν σιγά-σιγά τα φυλετικά στερεότυπα.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν συνδέονται με το γυναικείο φύλο στη παραδοσιακή μουσική. Αξιοποιώντας τα βιβλιογραφικά δεδομένα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το κάθε φύλο διέπεται από ορισμένα χαρακτηριστικά είτε έμφυτα είτε κοινωνικά κατασκευασμένα. Η κοινωνία αντιμετωπίζει με άνισο τρόπο τα δύο φύλα και η ανισότητα αυτή εμφανίζεται σε όλους του τομείς της καθημερινότητας. Επίσης, η έμφυλη διάκριση συναντάει και στην παραδοσιακή μουσική από την αρχή της ύπαρξης της. Οι λέξεις γυναίκα-άνδρας θεωρούνται κοινωνικά κατασκευασμένες με τέτοιο τρόπο ώστε να υποτιμάτε το γυναικείο φύλο και παρά τις συνεχόμενες προσπάθειες για το αντίθετο, συναντάμε μέχρι και σήμερα στερεότυπα στον κλάδο της παραδοσιακής μουσικής. Επιπλέον, στο θεωρητικό μέρος της εργασίας γίνεται νύξη για την θέση των γυναικών στη μουσική από τον κλάδο της εθνομουσικολογίας, και προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι εθνομουσικολόγοι χαρακτηρίζουν την φυλετική ανισότητα στον κλάδο της μουσικής ως ένα οικουμενικό γνώρισμα και αναγνωρίζουν τον υποδεέστερο ρόλο που κατέχει το γυναικείο φύλο στα παραδοσιακά όργανα.

Με δεδομένα τα στοιχεία της έρευνας, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως ένας από τους λόγους που δεν συναντάμε γυναίκες οργανοπαίκτριες είναι τα στερεότυπα. Ειδικότερα, τα στερεότυπα αυτά πηγάζουν από προκαταλήψεις του παρελθόντος σε σχέση με την παραδοσιακή μουσική. Κανένας δεν απαγορεύει στις γυναίκες να παίζουν κλαρίνο ή παραδοσιακό βιολί ή οποιοδήποτε άλλο παραδοσιακό όργανο, ωστόσο συχνά

μόνες τους δεν το επιλέγουν, καθώς μπορεί οι ίδιες να νιώθουν ανασφάλεια σε έναν χώρο που θεωρείται ανδροκρατούμενος. Σε αυτό το σημείο αξίζει να αναρωτηθούμε, τον τρόπο μέσα από τον οποίο θα ενθαρρύνουμε το γυναικείο φύλο να ασχοληθεί ενεργά με τα παραδοσιακά όργανα με σκοπό να εξαλειφθεί το ζήτημα της φυλετικής ανισότητας στο χώρο της μουσικής.

Συμπληρωματικά, δεν μπορούμε να αγνοήσουμε τον ρόλο που κατέχει το εκπαιδευτικό σύστημα σε ζητήματα ίσης αντιμετώπισης μεταξύ των δύο φύλων. Το εκπαιδευτικό προσωπικό πρέπει να αντιμετωπίζει με τον ίδιο τρόπο και τα δύο φύλα και να παρακινεί τις γυναίκες στην εκμάθηση παραδοσιακών μουσικών οργάνων. Εάν συμβεί αυτό, θα επέλθει ισότητα και οι γυναίκες θα αντιμετωπίζονται ισάξια με τους άνδρες. Ένα ακόμη ζήτημα σχετικά με την διάσταση του φύλου είναι τα απρεπή σχόλια που δέχεται μια γυναίκα στην προσπάθεια της να ενταχθεί στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής. Τέτοιου είδους σχόλια υποτιμούν το γυναικείο φύλο και υποβαθμίζουν τον θεσμό της ισότητας.

Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό το ότι πολλοί συνάνθρωποι μας δεν έχουν αναλογιστεί τον σπουδαίο ρόλο της γυναίκας στη παραδοσιακή μουσική. Έτσι λοιπόν, το ζήτημα που αφορά την γυναίκα ως οργανοπαίκτρια δεν έχει απασχολήσει πολλούς από εμάς. Βέβαια, τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε όλο και μεγαλύτερη αύξηση των γυναικών στον χώρο αλλά και στην συμμετοχή τους στα παραδοσιακά όργανα, ή και σε μουσικά σχήματα, γεγονός που δεν συνέβαινε πριν από μερικά χρόνια, διότι η γυναίκα στρεφόταν περισσότερο στο παραδοσιακό τραγούδι. Επομένως, καταλήγουμε στο συμπέρασμα πως την δεδομένη στιγμή, η γυναίκα δεν κατέχει την ίδια θέση με τον άνδρα στα παραδοσιακά όργανα, αλλά δίνει συνεχόμενους αγώνες για να αναδειχθεί και στον χώρο της οργανοπαιξίας. Το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης σε αυτή την περίπτωση το έχει η ίδια η κοινωνία με τα πρότυπα που αυτή κατασκευάζει ανά τα χρόνια.

Κατά την διάρκεια της έρευνας που πραγματοποιήθηκε στα δημιουργήθηκαν ποικίλα συναισθήματα με όσα εισακούστηκαν από τα άτομα που συμμετείχαν. Ήρθαμε αντιμέτωποι με το συναίσθημα του θύμου ειδικά στις περιπτώσεις περιγραφής των περιστατικών που αφορούσαν απρεπή σχόλια προς τις γυναίκες που συμμετείχαν, αφού ακόμα και εμείς οι ίδιοι έχουμε βρεθεί αντιμέτωποι με τέτοιου είδους υποτιμητικά σχόλια. Σε άλλες περιπτώσεις υπήρξε η απόλυτη ταύτιση αναφορικά με τον λόγο που δεν συναντάμε πολλές γυναίκες να παίζουν παραδοσιακά όργανα. Το πιο έντονο συναίσθημα ήταν αυτό της ικανοποίησης και της αισιοδοξίας για ένα καλύτερο μέλλον που θα εμπεριέχει όλο και πιο πολλές γυναίκες στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής.

Λαμβάνοντας υπόψη ως δεδομένο την εργασία αυτή καταλήξαμε στο γενικό συμπέρασμα πως οι έμφυλες διαστάσεις υπάρχουν στην παράδοση μας μέχρι και σήμερα. Παρόλα αυτά όμως, το αντικείμενο του προβληματισμού μπορεί να αποτελέσει την βάση για περεταίρω εξέλιξη του ζητήματος. Συγκεκριμένα, είναι σημαντικό να παρουσιαστούν ορισμένες προοπτικές εξέλιξης της διπλωματικής εργασίας. Η πρώτη προοπτική του θέματος σχετικά με ζητήματα φύλου στην παραδοσιακή μουσική να μελετηθεί με μεγαλύτερο δείγμα ατόμων που να αντιπροσωπεύει τον γενικότερο

πληθυσμό, με ειδίκευση σε κάποιο παραδοσιακό όργανα που θεωρείται εξολοκλήρου ανδροκρατούμενο (όπως για παράδειγμα το κλαρίνο, ή τα παραδοσιακά κρουστά), ή και στη δημιουργία ενός πρότζεκτ (π.χ. ταινία μικρού μήκους) παιδαγωγικού χαρακτήρα σε σχέση με τα στερεότυπα στην παραδοσιακή μουσική, συνάμα με την ενθάρρυνση των νέων να ασχοληθούν με το είδος της μουσικής αυτής, το οποίο θα έχει την δυνατότητα να προβληθεί σε πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η τελευταία προοπτική εξέλιξης του θέματος της εργασίας παράλληλα φυσικά με τις προηγούμενες, είναι η υλοποίηση μια συγκριτικής μελέτης της παραδοσιακής μουσικής άλλων ευρωπαϊκών χωρών και ο τρόπος αντιμετώπισης του γυναικείου φύλου σε συσχετισμό με την Ελλάδα και την παραδοσιακή της μουσική. Καθώς δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η παραδοσιακή μουσική και η παράδοση γενικότερα είναι αναπόσπαστο κομμάτι του πολιτισμού μας. Αποτελεί το παρελθόν το παρόν και το μέλλον μας.

Συνοψίζοντας, είναι υψίστης σημασίας να αναφέρουμε πως η ενασχόληση με το συγκεκριμένο θέμα της εργασίας, μας έδωσε την ευκαιρία να διευρύνουμε τις γνώσεις μας σε σπουδές που αφορούν το φύλο, να έρθουμε σε επαφή με την παραδοσιακή μουσική της χώρας μας και να μελετήσουμε αυτό το είδος της μουσικής από μια άλλη οπτική γωνία. Επιπλέον, να συναντήσουμε ανθρώπους που μέσα από τις όμορφες συζητήσεις μας σε θέματα που αφορούν την διάσταση του φύλου στην παραδοσιακή μουσική να ανακαλύψουμε, να προβληματιστούμε και να προσπαθήσουμε να δώσουμε απαντήσεις σε προσωπικά ερωτήματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία

Αθανασιάδης, Χάρης. *Ιστορία του Γυναικείου Κινήματος: Οι δύο στιγμές του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος. Στο Μαραγκουδάκη, Εισαγωγή θεμάτων για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία.* 13-23, Ιωάννινα: ΕΠΕΑΕΚ, 2007.

Βερβέρης, Αντώνης. «Εμφυλα στερεότυπα και καταμερισμός στη Μουσική Εκπαίδευση: Η περίπτωση της διδασκαλίας λαϊκών παραδοσιακών οργάνων σε δύο Μουσικά Σχολεία της περιφέρειας». 109-120, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 2018.

Γιώτα, Μαρία. *Απόψεις και αντιλήψεις των νέων για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια και την κοινωνία*, Πτυχιακή Εργασία. Καβάλα: Τ.Ε.Ι. Καβάλας Σχολή Διοίκησης και Οικονομίας, 2009.

Connell, Raewyn. *Το κοινωνικό φύλο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2006.

Δαράκη, Ελένη. *Εκπαιδευτική ηγεσία και φύλο*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο, 2007.

Δραγούμης, Μάρκος. *Η Παραδοσιακή μας Μουσική*. Τόμος Ι, Αθήνα, 2003

Κάβουρας, Παύλος. *«Πρόγραμμα: Μουσικός Πολιτισμός και Εκπαίδευση, Εθνομουσικολογία και Πολιτισμική Ανθρωπολογία: Ζητήματα θεωρίας και μεθοδολογίας*. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2011.

Κοζιού, Σουλτάνα. *Φύλο και δημοτικό τραγούδι. Η συμβολή της γυναίκας στην επιτέλεση της παραδοσιακής μουσικής στην περιοχή της Καρδίτσας: Εθνομουσικολογική έρευνα και πρόταση μιας εκπαιδευτικής εφαρμογής*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Μουσικών Σπουδών, 2011.

Λεούση, Λίντα. *Ιστορία της Ελληνικής Μουσική 2000 π.Χ- 2000 μ.Χ*. Αθήνα: ΑΓΚΥΡΑ, 2003.

Μαζαράκη, Δέσποινα. *Το λαϊκό κλαρίνο στην Ελλάδα: Με είκοσι μουσικά παραδείγματα*. Δεύτερη έκδοση. Αθήνα: Κέδρος, 1985.

Μαλούτα-Παντελίδου Μάρω. *Φεμινιστικό κίνημα, Φεμινιστική θεωρία και ιδιότητα του πολίτη*. Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης. 1996.

Μαυροειδής, Μάριος. *Εισαγωγή στην Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική*. Αθήνα: Ινστιτούτο Έρευνας και Ακ.ουστικής, 1992.

Μπακαλάκη, Αλεξάνδρα. *Ανθρωπολογία Γυναίκες και Φύλο*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994.

Maruani, Margaret. *Γυναίκες Φύλο Κοινωνίες: Τι γνωρίζουμε σήμερα*. Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2006.

Μουσιδίου, Μαρία. *Φεμινισμός-Εξουσία και διεθνές σχέσεις: M. Thatcher και A.Merkel μέσα από μια συγκριτική προσέγγιση*. Δ.Ε. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, 2019.

Nettl, Bruno. *Εθνομουσικολογία: Τριάντα ένα ζητήματα και έννοιες*. Αθήνα: νήσος, 2016.

Πανουσοπούλου, Μαρία. *Έμφυλες σχέσεις και εργασιακός χώρος: «Το παράδειγμα μιας επαρχιακής εφημερίδας»*. Πτυχιακή Εργασία. Πανεπιστήμιο Αιγαίου: Τμήμα Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, 2007.

Ρεθυμνωτάκη, Ελένη, Μαρίνα Μαροπούλου και Χριστίνα Τσακισιράκη. *Φεμινισμός και Δίκαιο*. Αθήνα: ΣΕΑΒ, 2015.

Σάλιμπα, Ζιζή. «Το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα. Η Εφημερίδα των Συντακτών» Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου 2021 από https://www.efsyn.gr/nisides/185652_feministiko-kinima-stin-ellada?

Σταύρου, Ιωάννης. *Η Ελληνική Παραδοσιακή Μουσική στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση: Ιστορική ανασκόπηση- σημερινή πραγματικότητα*. Διδακτορική Διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο: Τμήμα Μουσικών Σπουδών, 2004.

Στρατηγάκη, Μαρία. *Πολιτικές ισότητας των φύλων: Ευρωπαϊκές κατευθύνσεις και εθνικές πρακτικές*. Αθήνα: GUTENBERG, 2008.

Στρατηγάκη, Μαρία. *Το φύλο της Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, 2006.

Τσαρδάκης, Δημήτρης. «Η γυναίκα και το Φεμινιστικό κίνημα».Capital.gr, 2019. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου 2021 από <https://www.capital.gr/me-apopsi/3347783/i-gunaika-kai-to-feministiko-kinima>

Τσαούση- Χατζή, Ασπασία. *Φεμινισμός και Δίκαιο: σύγχρονες τάσεις της Αμερικανικής φεμινιστικής σκέψης*. Επιστήμη και κοινωνία, 1998.

Χατζηπέτρου- Ανδρόνικου, Ρεγγίνα. «Η πρόσβαση των γυναικών στην οργανοπαιξία στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής». 550-559, Πρακτικά 7^{ου} Συνεδρίου της Ελληνικής Ένωσης για την Μουσική Εκπαίδευση. Θεσσαλονίκη: Ε.Ε.Μ.Ε, 2016.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Campbell, Patricia. *Lessons from the World. A Cross-Cultural Guide to Music Teaching and Learning*. New York: Schirmer Books, 1991

Green, Lucy. *Music, gender, education*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Kallberg, Jeffrey. «Gender and Music». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021,

<https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041235?rskey=uc0ccG&result=8>

Solie, Ruth. «Feminism». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021 από <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000041237?rskey=Mx12G8&result=4>

Trick, Judith, Ericson, Margaret, Ellen Koskoff. «Woman in Music». Oxford University Press: Groove Music Online, 2001. Ανακτήθηκε 15 Δεκεμβρίου 2021 από <https://www.oxfordmusiconline.com/grovemusic/view/10.1093/gmo/9781561592630.001.0001/omo-9781561592630-e-0000052554?rskey=M7khKj&result=84>

Ηλεκτρονικές πηγές

Εθνικός Οργανισμός για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Γλωσσάρι Βασικών Εννοιών για την Ένταξη της Διάστασης Φύλου. 8-10, Υπουργείο Δικαιοσύνης και Δημόσια Τάξης, 2014-2017, URL <https://medinstgenderstudies.org/wp-content/uploads/2020/05/FINAL-GLOSSARY.pdf>

Ζαββού, Αλεξάνδρα. Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου Αθηνών, Παρουσίαση μαθήματος PowerPoint. «Εννοιολογήσεις του φύλου». 1-23, Ανακτήθηκε 7 Ιουνίου 2022 από https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%A6%CE%A5%CE%A1%CE%9A293/%CE%96%CE%91%CE%92%CE%92%CE%9F%CE%A5_%CE%9C%CE%91%CE%98%CE%97%CE%9C%CE%91%203%CE%BF_%CE%95%CE%9D%CE%9D%CE%9F%CE%99%CE%9F%CE%9B%CE%9F%CE%93%CE%97%CE%A3%CE%95%CE%99%CE%A3%20%CE%A4%CE%9F%CE%A5%20%CE%A6%CE%A5%CE%9B%CE%9F%CE%A5.pdf

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

- Γιαχουδή Πελαγία. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Μάρτιος 29, 2022.
- Ελευθερίου Σοφία. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Απρίλιος 13, 2022.
- Ζαχαριάδου Αναστασία. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Δεκέμβριος 12, 2021.
- Κουτσοκόστα Μαρία. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Μάρτιος 19, 2022.
- Κυπριανού Μαρία. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Φεβρουάριος 2, 2022.
- Μπατσίλα Ειρήνη. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Μάρτιος 28, 2022.
- Μπογιατζή Κατερίνα. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Μάρτιος 9, 2022.
- Ντίνας Άρης. 2021. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Μάιος 12, 2021.
- Τσαντσάνη Σαλονικιά. 2021. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίκτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Δεκέμβριος 15, 2021.

- Φελλά Κωνσταντίνα. 2022. «Ζητήματα φύλου στην ελληνική παραδοσιακή μουσική: η γυναίκα ως οργανοπαίτρια παραδοσιακών μουσικών οργάνων». Συνέντευξη από Μαρία-Παναγιώτα Καραγεώργου. Φεβρουάριος 26, 2022

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Υπόδειγμα Ερωτηματολογίου

1. Θεωρείτε πως υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην ελληνική παραδοσιακή μουσική;
2. Θεωρείτε πως η εκπαίδευση στην Ελλάδα συμβάλλει στη διατήρηση των σχέσεων αυτών στην παραδοσιακή μουσική ;
3. Ποιος πιστεύεται ότι είναι ο ρόλος την γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική σήμερα;
4. Για ποιον λόγο πιστεύεται πως συναντάμε λίγες μόνο γυναίκες να παίζουν κάποιο παραδοσιακό όργανο;
5. Για ποιον λόγο συναντάμε λίγες γυναίκες στο παραδοσιακό κλαρίνο;
6. Που οφείλεται κατά την γνώμη σας το γεγονός ότι στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής, οι γυναίκες δραστηριοποιούνται κυρίως στο τραγούδι;
7. Έχετε βιώσει ποτέ στον επαγγελματικό σας χώρο κάποιου είδους υποτίμηση που να σχετίζεται με το φύλο σας;
8. Πως αποφασίσατε να ασχοληθείτε με το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο;
9. Για ποιον λόγο πιστεύετε ότι εξακολουθούν να υπάρχουν φυλετικές ανισότητες στο χώρο της παραδοσιακή μουσικής, και πως, κατά την γνώμη σας, μπορούν να εξαλειφτούν;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

Απομαγνητοφώνηση συνεντεύξεων

1) Γιαχουδή Πελαγία

Απαντήσεις

1. «Με βάση τα σημερινά δεδομένα και την ένταξη των γυναικών στην παραδοσιακή μουσική, πιστεύω πως πλέον δεν υπάρχουν έμφυλες σχέσεις στην παραδοσιακή μουσική. Πλέον, οι γυναίκες δραστηριοποιούνται σε μεγάλο βαθμό σε όλους τους κλάδους της μουσικής.»
2. «Η απάντησή μου σε αυτό το ερώτημα είναι πως όχι. Ίσα-ίσα θεωρώ πως το εκπαιδευτικό σύστημα αντιμετωπίζει όλους τους ανθρώπους/μαθητές με τον ίδιο τρόπο, ανεξαρτήτως φύλου.»
3. «Ο ρόλος της γυναίκας πλέον στην ελληνική παραδοσιακή μουσική έχει αλλάξει και είναι πιο ενεργός σε σύγκριση με παλαιότερα. Δεν γνωρίζω βέβαια εάν είναι ίδιος με αυτού του άνδρα αλλά βέβαια οι γυναίκες ασχολούνται όλο και πιο ενεργά με την παράδοση και με τα παραδοσιακά μουσικά όργανα κάτι που δεν συνέβαινε παλιά. Τέλος, όλο αυτό το γεγονός πιστεύω πως είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό για εμάς τις γυναίκες.»
4. «Αυτό οφείλεται κυρίως λόγω συνήθειας που ξεκινάει από παλιά, διότι τότε συνήθως οι άνδρες κατείχαν ενεργό ρόλο στη δημόσια ζωή παρά οι γυναίκες. Ο ρόλος της γυναίκας περιορίζονταν κατά βάση στο σπίτι. Έτσι λοιπόν, μέχρι και σήμερα πιστεύω πως δεν έχουμε ξεπεράσει τα συγκεκριμένα κατάλοιπα που μας έχουν αφήσει οι πρόγονοί μας. Και για αυτό τον λόγο δεν επικρατεί ισότητα μεταξύ των δύο φύλων στο κομμάτι της οργανοπαιξίας»
5. «Για εμένα προσωπικά το κλαρίνο είναι ένα όργανο που σπάνια θα δούμε κάποια γυναίκα να παίζει. Υπάρχουν μεν γυναίκες αλλά είναι πολύ λίγες. Πάλι θεωρώ ότι είναι θέμα συνήθειας όπως είπα και προηγουμένως. Υπήρχε η παράδοση, συγκεκριμένα με το κλαρίνο ότι ο πατέρας θα διδάξει στον γιό και πάει λέγοντας. Όπως επίσης, υπήρχε από πολλούς και εξακολουθεί να υπάρχει, η αντίληψη πως ο άνδρας είναι πιο δυνατός σωματικά για να παίζει κλαρίνο από την γυναίκα. Όλοι αυτοί οι παράγοντες έχουν αποτρέψει δυστυχώς τις γυναίκες από το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο.»

6. «Το γεγονός αυτό προέρχεται πάλι από τα παλαιότερα χρόνια. Καθώς η γυναίκα, όσο αναφορά την μουσική επιτέλεση, κυρίως τραγουδούσε. Το γεγονός αυτό συνέβαινε γιατί το τραγούδι υπήρχε σε μεγάλο μέρος της καθημερινότητας των γυναικών από το νανούρισμα μέχρι και τον θειισμό και κάπως έτσι έμεινε και οι γυναίκες εξακολουθούν να το προτιμούν από το να μάθουν για παράδειγμα ένα παραδοσιακό μουσικό όργανο.»

7. «Είμαι τυχερή σε αυτό το κομμάτι! Καθώς δεν έχω βιώσει κάποια υποτιμητική στάση ή σχόλιο από τον περίγυρο μου. Ίσα-ίσα ε όσους λέω ότι παίζω ούτι οι αντιδράσεις τους είναι μόνο θετικές.»

8. «Όλα ξεκίνησαν από μια συναυλία όταν ήμουν μικρή. Εκεί είδα κάποιον που έπαιζε ούτι για πρώτη φορά και μαγεύτηκα από τον ήχο του οργάνου από την πρώτη στιγμή! Ξεκίνησα να ασχολούμαι λίγο αργότερα και τελικά μπήκα και στην ειδίκευση στο Πανεπιστήμιο όπου εξακολουθώ μέχρι και σήμερα να αφιερώνω πολλές ώρες μελέτης την ημέρα»

9. «Όσο εξακολουθεί να υπάρχει ανισότητα μεταξύ των δύο φύλων σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας θα υπάρχει και στην παραδοσιακή μουσική. Όταν αναπαράγονται συνεχώς σεξιστικά στερεότυπα και αντιλήψεις στην καθημερινή ζωή θα υπάρχουν τα ίδια και στην παραδοσιακή μουσική που ήδη συνέβαινε αυτή η ανισότητα από παλιά όταν εμφανίστηκε το είδος. Θεωρώ πως εξακολουθεί να υπάρχει μέχρι και σήμερα γιατί δεν σκέφτονται όλοι με τον ίδιο τρόπο. Το πώς θα εξαλείφει αυτό..θέλω να δω και εγώ τον τρόπο! Ακόμα και η σημερινή μας συζήτηση εάν γινόταν σε ένα πιο ανοιχτό πλαίσιο, ίσως να υπήρχε κατανόηση του προβλήματος . Τέλος θα ήθελα να προσθέσω , το να μην φοβούνται οι γυναίκες να ασχοληθούν με τα παραδοσιακά όργανα γιατί μπορεί να τους «χαρακτηρίσει» η κοινωνία. Να αφήσουμε επιτέλους πίσω μας αυτά που μας βαραίνουν από το παρελθόν και να κοιτάζουμε μπροστά»

2) Σαλονικιά Γσαντσάνη

Απαντήσεις

1. «Ναι, θεωρώ πως υπάρχουν έμφυλες σχέσεις ακόμα, αν και γίνονται προσπάθειες από την νέα γενιά να εξαλειφθεί αυτό, θεωρώ ότι έχουμε στο μυαλό μας για παράδειγμα κάποια όργανα ως ανδρικά και κάποια ως γυναικεία, παρόλα αυτά υπάρχουν παιδιά που ανήκουν στην νέα γενιά και δεν λογαριάζουν αυτό το πράγμα δηλαδή διαλέγουν ένα όργανο που τους αρέσει.»
2. «Νομίζω ότι είναι κοινωνικό το θέμα και δεν έχει να κάνει με την εκπαίδευση. Είναι καθαρά πως το βλέπουμε εμείς πως έχουν συνδυάσει δηλαδή ένα μουσικό όργανο με το φύλο. Το πώς θα το διδαχθεί όχι δεν νομίζω. Για παράδειγμα στο δημοτικό τραγούδι δεν βλέπαμε μόνο γυναίκες να τραγουδάνε. Σίγουρα επειδή μιλάμε για την ελληνική παραδοσιακή μουσική ανάλογα με το κομμάτι για το οποίο μιλάμε γιατί για παράδειγμα οι γυναίκες κάποτε είχανε ένα μεγάλο κομμάτι του τραγουδιού, στο σπίτι τους , στο χωράφι στην καθημερινότητα. Οι άνδρες όμως ήτανε στην δισκογραφία. Δεν πιστεύω όμως ότι η εκπαίδευση έχει συμβάλει στην διατήρηση αυτή ίσα- ίσα το ανάποδο, θεωρώ ότι όσο πιο πολύ μορφώνονται οι μουσικοί, τόσο πιο πολύ διώχνουν αυτές τις φυλετικές ταυτότητες από πάνω τους, που τους εμποδίζουν να «χωρίσουνε» μουσικά, δηλαδή δεν θεωρώ ότι επειδή είμαι γυναίκα πρέπει να τραγουδάω μόνο στο σπίτι μου νανουρίσματα ας πούμε, πλέον είμαι μορφωμένη , έχω εκπαιδευτεί πάνω σε αυτό και θα κάνω αυτό που με ευχαριστεί.»
3. «Κοίταξε, η γυναίκα όσο αναφορά στη μουσική , παλαιότερα θεωρώ πως οι γυναίκες σε πολλούς τομείς όχι μόνο στη μουσική , συνεισφέρανε πάρα πολύ, σου είπα και πριν από την γυναίκα θα άκουγες το νανούρισμα , από την γυναίκα θα άκουγες το τραγούδι στο χωράφι γενικά από την γυναίκα βγαίνουνε πάρα πολλά τραγούδια. Σήμερα όμως έχει αλλάξει γενικά αυτό, όπως έχει αλλάξει και η θέση μας στην κοινωνία, έχει αλλάξει και το παραδοσιακό τραγούδι , πλέον θα το δεις σε συνθήκες συναυλίας, για παράδειγμα δεν θα κάτσω εγώ πλέον με τις φίλες μου να τραγουδήσουμε στο τραπέζι για να περάσει η ώρα όπως θα κάνανε παλαιά οι γυναίκες, τώρα περιορίζεται σε ένα πλαίσιο συναυλιακό. Αυτός είναι ο λόγος που δεν μπορώ να σου απαντήσω σε αυτή την ερώτηση . Νομίζω ότι ο ρόλος της είναι ο ίδιος με τον ρόλο του άνδρα δηλαδή «παίζουμε μουσική» , δεν θεωρώ δηλαδή ότι έχει να κάνει με άνδρα και γυναίκα. Δεν μπορώ δηλαδή να σκεφτώ ότι προσφέρουμε κάτι διαφορετικό από έναν άνδρα, ή ένας άνδρας προσφέρει περισσότερα από μια γυναίκα θεωρώ ότι είναι το ίδιο, τον ίδιο ρόλο έχουμε στην παραδοσιακή πάντα μουσική!»
4. «Κοίταξε, το κλαρίνο είναι ένα όργανο, όπως και πολλά άλλα, που το έχουμε συνδυάσει με τον άνδρα. Αν το δούμε από τα πολύ παλιά χρόνια, οι οργανοπαίκτες ήταν όλοι άνδρες. Είτε έπαιζαν κλαρίνο ή γκάιντα ή μπουζούκι και οι γυναίκες περιορίζονταν μόνο στο τραγούδι. Η γυναίκα, εκείνα τα χρόνια , έπρεπε να είναι στο σπίτι και να ασχολείται με τις δουλειές του σπιτιού και το μέγλωμα των παιδιών. Οι

άνδρες μπορούσαν να είναι οργανοπαίκτες γιατί η κοινωνία τους έδινε το ελεύθερο να γυρίζουν από χωριά σε χωριά και από πανηγύρια σε πανηγύρια, να είναι κοινωνικοί, να μπαινοβγαίνουν στα καφενεία και να παίζουν την μουσική τους. Όλα αυτά για τις γυναίκες ήταν απαγορευμένα.»

5. «Στην αρχή καθώς φοιτούσε σε μουσικό σχολείο το βασικό μου όργανο ήτανε το ακορντεόν. Στην πορεία μέσα από ακούσματα που είχα λόγω της καταγωγής μου από την Θράκη έτυχε να έχω ένα CD με τέτοιου είδους τραγούδια και για πρώτη φορά ήρθα σε επαφή με το άκουσμα της Θρακιώτικης λύρας. Κατευθείαν αυτός ο ήχος με μάγεψε και αποφάσισα να ξεκινήσω και εγώ η ίδια το συγκεκριμένο μουσικό όργανο. Η αρχή έγινε από το σχολείο μου μετά από μεγάλη προσπάθεια και από εκεί και έπειτα ασχολήθηκα αποκλειστικά με αυτό το όργανο. Όπως επίσης, και ένας άλλος μεγάλος παράγοντας ήταν το γεγονός πως βρέθηκα στο σπίτι από έναν τεχνίτη που κατασκεύαζε λύρες και εκεί κατάλαβα πως αυτό το όργανο ταιριάζει σε εμένα.»

6. «Παλιότερα, θεωρώ ότι είναι λίγο θέμα εποχής, όταν δηλαδή εγώ ξεκίνησα να παίζω λύρα υπήρχε αυτό το φαινόμενο, όλοι λέγανε «Α! το κορίτσι που παίζει λύρα», λες και δεν ήμουν ένα άτομο από μόνο του ήμουν συγκεκριμένα «το κορίτσι που παίζει λύρα» τώρα αρχίζει να εξαλείφεται αυτό, υπάρχει όμως ακόμα και εγώ που το λέω ένα θα δω εσένα να παίζεις κλαρίνο θα πω «Α! ένα κορίτσι παίζει κλαρίνο» και εγώ θα το σκεφτώ δηλαδή, αλλά θεωρώ πως αρχίζει και εγκαταλείπεται λιγάκι σιγά-σιγά.»

7. «Κάτι τέτοιο συμβαίνει για τον λόγο ότι το τραγούδι υπήρχε στην καθημερινότητα των γυναικών, επομένως ήταν πολύ οικείο στις γυναίκες να τραγουδάνε από το να παίζουν κάποιο όργανο. Και μέχρι και σήμερα πιστεύω πως υπάρχει το φαινόμενο αυτό. Οτι δηλαδή οι γυναίκες ασχολούνται πιο ενεργά με το τραγούδι.»

8.«Όλα τα άτομα όταν έμαθαν πως θα ασχοληθώ με την λύρα, με ενθάρρυναν για αυτή μου την απόφαση και πότε δεν είχα υποστεί από κάποιον αρνητική κριτική που σχετιζόταν με το όργανο και το γεγονός ότι είμαι γυναίκα. Βέβαια πιστεύω πως εγώ η ίδια στην πορεία δημιούργησα μόνη μου εμπόδια φυλετικού τύπου αλλά στην αρχή τα σχόλια από τους ανθρώπους γύρω μου ήταν όλα θετικά. Εγώ ήμουν αυτή που έβαζε εμπόδια στο μυαλό μου για κάποιον λόγο που δεν μπορώ ακριβώς να τον εξηγήσω. Όταν βρέθηκα να παίζω μαζί με κάποια άλλα άτομα που κατεξοχήν ήταν άνδρες, ενώ στην αρχή όλα κυλούσαν ομαλά και μου άρεσε η μουσική που παίζαμε μαζί, στην πορεία πολλές φορές έλεγα πως «Πάλι να πάω να παίζω με άνδρες;» «Τι να κάνω εγώ τώρα μια γυναίκα εκεί;» Ήταν ορισμένες σκέψεις που έκανα στο μυαλό μου που μέχρι και σήμερα δεν ξέρω ποιος ήταν ο λόγος. Ίσως το γεγονός ότι μου πέρασε ο

ενθουσιασμός για την Θράκη, αλλά μέχρι και σήμερα το μετανιώνω που σκεφτόμουν με αυτόν τον τρόπο τότε.»

9. «Τα στερεότυπα υπάρχουν σε όλους τους τομείς της ζωής μας ανεξαιρέτως μουσικής. Είναι κατεξοχήν δημιούργημα της κοινωνίας και μας δημιουργούν το αίσθημα της ασφάλειας, να θεωρούμε δηλαδή πως κάτι είναι μόνο ανδρικό ή αντίστοιχα μόνο γυναικείο όπως για παράδειγμα ένα μουσικό όργανο ή ένα επάγγελμα. Επίσης, τα φυλετικά στερεότυπα μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και εάν ο κάθε ένας ξεχωριστά δεν λειτουργήσει με βάση την λογική θα εξακολουθούν να υπάρχουν και να μεταδίδονται από άνθρωπο σε άνθρωπο. Δεν θεωρώ αποκλειστικά πως τα στερεότυπα σχετίζονται μόνο με το γυναικείο φύλο αλλά και με το ανδρικό. Για παράδειγμα στο κομμάτι της μουσικής δεν θα συναντήσουμε εύκολα έναν άνδρα να τραγουδάει ένα νανούρισμα στο παιδί του γιατί η κοινωνία μας έχει κάνει να πιστέψουμε πως το νανούρισμα το λέει μόνο η γυναίκα. Τέλος πιστεύω πως τα στερεότυπα εξακολουθούν να υπάρχουν και θα υπάρξουν σε πολλές γενιές στο μέλλον.»

3) Αναστασία Ζαχαριάδου

Απαντήσεις

1. «Προσωπικά δεν έχω βρεθεί αντιμέτωπη με το να με κρίνουν στην μουσική μου πορεία σχετικά με το φύλο μου. Στη δική μου περίπτωση επειδή εμφανίστηκα στη σκηνή ως οργανοπαίκτης δεν αισθάνθηκα ότι υπήρξε διαφορετική αντιμετώπιση επειδή ήμουν γυναίκα. Βέβαια πιστεύω πως είναι υπαρκτές τέτοιου είδους σχέσεις ανάμεσα στα φύλα αλλά το φαινόμενο αναφορικά με την παραδοσιακή μουσική αρχίζει να εξαλείφεται»
2. «Όχι. Αντίθετα πιστεύω πως με την δημιουργία των Μουσικών Σχολείων και έπειτα έχει προωθηθεί σε μεγάλο βαθμό η παραδοσιακή μουσική και όλο και περισσότερα άτομα έρχονται σε επαφή με το συγκεκριμένο είδος μουσικής. Συναντάμε επίσης και πολλές κοπέλες σε παραδοσιακά μουσικά όργανα όπως για παράδειγμα στα παραδοσιακά κρουστά. Γενικότερα θεωρώ πως και α ίδια τα παιδιά μέσα από τα ερεθίσματα και την παιδεία τους έχουν αφήσει πίσω τους παλαιότερες αντιλήψεις που υπήρχαν όσα αναφορά το φύλο.»
3. «Ο ρόλος της γυναίκας παλαιότερα ήταν εξ ολοκλήρου στο σπίτι και στις υποχρεώσεις αυτού. Ο άνδρας ήταν αυτός που ασχολούνταν με τα κοινά και είχε και την δυνατότητα να μάθει ένα παραδοσιακό όργανο και να παίζει σε πανηγύρια.

Παρόλα αυτά, με τις προσπάθειες που έχουν υπάρξει κατά καιρούς για την ίση μεταχείριση και τα ίσα δικαιώματα των γυναικών, ο ρόλος της γυναίκας κατά την γνώμη μου είναι ισότιμος με αυτόν του άνδρα. Μια γυναίκα μπορεί να συμμετέχει το ίδιο σε εκδηλώσεις, να παίζει τα ίδια όργανα με τον άνδρα και να όλο αυτό πρέπει να αντιμετωπίζεται από τους γύρους της ως κάτι το φυσιολογικό.»

4. «Αυτό συμβαίνει καθώς ο ρόλος της γυναίκας περιορίζονταν κατά βάση στο σπίτι μέχρι πριν αρκετά χρόνια. Συνάμα, η γυναίκα δεν υπήρχε ως οργανοπαίκτρια του παραδοσιακού οργάνου και ακόμη και σήμερα δεν την βλέπουμε συχνά να είναι εκτελέστρια λόγου χάρη στο κλαρίνο. Ιδιαίτερα σημαντικό όμως είναι το γεγονός πως αυτό έχει αλλάξει αν τα χρόνια και πλέον υπάρχει η ίση μεταχείριση της από όλους. Επιπλέον, ο ρόλος της γυναίκας πλέον είναι ισότιμος με αυτού του άνδρα και έχει τις ίδιες ευκαιρίες με αυτόν»
5. «Πιστεύω πως τα στερεότυπα γύρω από το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο δεν αφήνουν πολλές φορές το περιθώριο στις γυναίκες να το επιλέξουν. Πολλές μπορεί να θεωρούν ακόμα πως πρόκειται για ένα καθαρά ανδρικό όργανο, γεγονός που φυσικά δεν ισχύει. Σήμερα υπάρχουν γυναίκες που ασχολούνται επαγγελματικά με το παραδοσιακό κλαρίνο. Ο κύριος λόγος που δεν είναι τόσο διαδεδομένο όπως για παράδειγμα το πιάνο, ίσως οφείλεται και στον περίγυρο ο οποίος αποδοκιμάζει μια τέτοια απόφαση
6. «Δεν πιστεύω πως κάτι τέτοιο ισχύει. Ότι δηλαδή οι γυναίκες ασχολούνται κατά βάση αποκλειστικά με το τραγούδι. Θεωρώ πως υπάρχει εξίσου ίση κατανομή και στα μουσικά όργανα.»
7. «Προσωπικά όχι δεν έχω βιώσει κάτι αντίστοιχο μέχρι και σήμερα στον επαγγελματικό μου χώρο. Ποτέ κανείς δεν μου μίλησε με υποτίμηση επειδή ήμουν γυναίκα.»
8. «Εγώ όταν ξεκίνησα να ασχολούμαι με την μουσική άρχισα να μαθαίνω φλάουτο και οι σπουδές μου ήταν κατά βάση στην κλασική μουσική. Στην πορεία όμως έτυχε να βρεθώ με ανθρώπους που είχαν τέτοια παραδοσιακά ακούσματα και βρέθηκα στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής. Σιγά-σιγά ανακάλυψα το κανονάκι που για εμένα είναι ένα μοναδικό όργανο»
9. «Ο λόγος που εξακολουθούν να υπάρχουν μέχρι και σήμερα φυλετικά στερεότυπα πιστεύω πως είναι ο φόβος και των δύο φύλων για κάτι καινούργιο. Για παράδειγμα να ασχοληθεί μια γυναίκα με το κλαρίνο. Υπάρχει μια αντίληψη που πηγάζει από τον παρελθόν και εμποδίζει την ισότητα. Τα στερεότυπα αυτά μπορούν να εξαλειφθούν με την σωστή ενημέρωση.»

4)Ειρήνη Μπατσίλα

Απαντήσεις

1. «Η απάντηση μου είναι πως ναι, στην παραδοσιακή μουσική υπάρχουν έμφυλες σχέσεις μέχρι και σήμερα, καθώς ο συγκεκριμένο χώρος-κλάδος είναι μέχρι και τώρα που μιλάμε ανδροκρατούμενος, και τα δύο φύλα δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα από όλους που ανήκουν σε αυτό τον κλάδο της μουσικής.»
2. «Σε γενικές γραμμές θεωρώ πως η εκπαίδευση βοηθάει στην καταπολέμηση αυτών των σχέσεων και τουλάχιστον όσο αναφορά το σχολείο που ήμουν εγώ, οι καθηγητές μας έβλεπαν πάντα με τον ίδιο τρόπο τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες. Οπότε η απάντηση μου σε αυτό το ερώτημα είναι πως όχι δεν συμβάλλει το εκπαιδευτικό σύστημα στη διατήρηση των έμφυλων σχέσεων, ίσα-ίσα παλεύει για την ισότητα.»
3. «Πιστεύω πως όσο αναφορά τον ρόλο των γυναικών ως οργανοπαίκτριες έχουμε μείνει αρκετά πίσω, καθώς δεν είναι εξίσου σημαντικός όπως του άνδρα που είναι κατά βάση οργανοπαίκτης στην παραδοσιακή μουσική. Δεν υποτιμώ σε καμία περίπτωση την γυναίκα αλλά πιστεύω πως δεν έχει αναπτυχθεί αρκετά σε αυτό το κομμάτι. Παρατηρώ απλώς πως οι γυναίκες δεν έχουν ισότιμη θέση με τον άνδρα. Τουλάχιστον για εμένα οι γυναίκες είναι πολύ λίγες σε αυτόν τον κλάδο. Σε αυτό το κομμάτι είμαι αρκετά απαισιόδοξη όσο αναφορά τη θέση της γυναίκας αλλά δυστυχώς, οι γυναίκες δεν έχουν φτάσει τουλάχιστον για εμένα σε έναν ισότιμο ρόλο.»
4. « Ίσως αυτό το γεγονός να πηγάζει από το παρελθόν. Το χαρακτηρίζω σαν μια συνήθεια που απλώς συνεχίστηκε από τους άνδρες [το να παίζουν δηλαδή παραδοσιακά όργανα] και απλώς για τις γυναίκες δεν ήταν κάτι οικείο και με την σειρά του δεν το επέλεξαν. Όπως για παράδειγμα με το κλαρίνο ή με το μπουζούκι ή ακόμα και με το λαούτο. Βέβαια στις μέρες μας αυτή η αντίληψη έχει αρχίσει να αλλάζει με τα χρόνια. Ένας δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι η γυναίκα τότε δεν είχε και τον απαραίτητο χρόνο να ασχοληθεί με ένα μουσικό όργανο επειδή η προσοχή της ήταν στραμμένη αλλού. Αυτή τουλάχιστον είναι η άποψη μου πάνω στο συγκεκριμένο ερώτημα.»
5. «Η απάντηση μου εδώ είναι σχεδόν παρόμοια με την προηγούμενη ερώτηση. Οι γυναίκες μέχρι και σήμερα δεν ασχολούνται με το παραδοσιακό κλαρίνο γιατί έτσι είχαν συνηθίσει να συμβαίνει από παλιά. Επειδή ακριβώς δεν έβλεπαν τότε γυναίκα να παίζει παραδοσιακό κλαρίνο πέρασε με τα χρόνια η αντίληψη ότι αυτό το όργανο είναι καθαρά μόνο για άνδρες. Δεν πιστεύω παρόλα αυτά ότι γίνεται εσκεμμένα όλο αυτό.»

6. «Πάλι θα σου πω τα ίδια με την προηγούμενη ερώτηση. Αυτό γίνεται γιατί πιο εύκολα θα έβρισκε μια γυναίκα δουλεία εφόσον τραγουδούσε παρά εάν έπαιζε κάποιο παραδοσιακό όργανο. Σκέφτομαι ακριβώς το ίδιο με τα προηγούμενα. Έχει μείνει δηλαδή μια αντίληψη από παλιά πως οι άνδρες παίζουν όργανα και οι γυναίκες ασχολούνται με το τραγούδι.»
7. «Όχι δεν έχω ζήσει κάτι αντίστοιχο ποτέ. Προσωπικά δεν έχω βιώσει κάποια φυλετική διάκριση στον επαγγελματικό μου χώρο και νιώθω κατά έννοια «τυχερή» σε αυτό το κομμάτι.»
8. «Εγώ αρχικά ξεκίνησα με κλασική μουσική από μικρή ηλικία όταν έφτασα όμως γύρω στην εφηβεία με παρότρυνση ενός συγγενικού μου προσώπου (που τυγχάνει να είναι μουσικός), άκουσα το λαούτο, μου αρέσει πολύ σαν όργανο και ο ήχος που έχει και κάπως έτσι ξεκίνησα την ενασχόληση μου με το λαούτο όπου την συνεχίζω μέχρι και σήμερα.»
9. «Για να απαντήσω πρώτα στο δεύτερο ερώτημα σου, πιστεύω πως θα πρέπει να δίνονται περισσότερα ερεθίσματα από μικρή ηλικία σε όλους όσο αναφορά την παραδοσιακή μουσική και αντίστοιχα τα παραδοσιακά όργανα. Να δίνονται ευκαιρίες σε όλους ανεξαιρέτως φύλου να ασχοληθούν και να μάθουν για τα παραδοσιακά μουσικά όργανα αφήνοντας στην άκρη τα στερεότυπα που έχουν δημιουργηθεί. Και τέλος, για να απαντήσω στο πρώτο ερώτημα σου, θεωρώ πως εξακολουθούν μέχρι και σήμερα να υπάρχουν τέτοιου είδους ανισότητες γιατί εμείς δεν κάνουμε κάτι για να αλλάξει αυτό και έχουμε μείνει στάσιμοι στο παρελθόν.»

5) Κατερίνα Μπογιατζή

Απαντήσεις

1. «Ναι φυσικά και υπάρχουν. Καθώς θεωρώ ότι σε γενικότερο πλαίσιο η θέση της γυναίκας είναι περιορισμένη σε αντίθεση με αυτή του άνδρα στην παραδοσιακή μουσική. Βέβαια, σε σύγκριση με παλαιότερες δεκαετίες, σήμερα βρισκόμαστε φανερά σε ένα καλύτερο σημείο. Παρόλα αυτά εξακολουθούν να υπάρχουν έμφυλες διαφορές.»
2. «Η εκπαίδευση εν μέρει πιστεύω πως ναι συμβάλει σε αυτή την διατήρηση αλλά και όχι. Πρώτον, συμβάλει γιατί ακόμη και σήμερα υπάρχουν παράγοντες που επηρεάζουν την μάθηση και οι δάσκαλοι διαφοροποιούν τους άνδρες από τις

γυναίκες αντί να τους αντιμετωπίζουν ισότιμα. Όσο αναφορά το όχι, θα το αποδώσω στο σημερινό εκπαιδευτικό σύστημα και στον τρόπο που συμπεριφέρονται οι καθηγητές-δάσκαλοι στους άνδρες μαθητές και στις γυναίκες μαθήτριες, ο οποίος είναι φυλετικά άνισος.»

3. «Στην ελληνική παραδοσιακή μουσική σήμερα, η γυναίκα κατέχει μια πολύ σημαντική θέση που φυσικά δεν μπορούμε να αγνοήσουμε και εξακολουθεί να μην είναι ίδια με αυτή του άνδρα. Οι γυναίκες πιο πολύ δραστηριοποιούνται στο τραγούδι και όχι τόσο στην εκτέλεση των παραδοσιακών μουσικών οργάνων. Έτσι λοιπόν, βλέπουμε την πρόοδο του γυναικείου φύλου και τους συνεχείς αγώνες αυτού να αναγνωριστεί από όλους και να κατέχει τις ίδιες ευκαιρίες στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής με τον άνδρα.»
4. «Αυτή η ερώτηση σχετίζεται πάλι με την θέση της γυναίκας στη παραδοσιακή μουσική. Εφόσον στο γενικό πλαίσιο δεν είναι ίδια με αυτή του άνδρα πόσο μάλλον στην εκτέλεση παραδοσιακών οργάνων που θεωρείται ανδροκρατούμενη. Βέβαια τα τελευταία χρόνια βλέπουμε πως έχουν γίνει μεγάλες προσπάθειες από εξ ολοκλήρου γυναικεία παραδοσιακά σχήματα με μεγάλη απήχηση και είναι ιδιαίτερα ενθαρρυντικό.»
5. «Γενικότερα, θεωρώ πως τα περισσότερα παραδοσιακά όργανα είναι ανδροκρατούμενα υπάρχουν όμως και τα «εξολοκλήρου ανδρικά» και το βάζω σε εισαγωγικά γιατί δεν ισχύει κάτι τέτοιο στην εποχή μας. Κάποια από αυτά τα όργανα είναι το κλαρίνο, το μπουζούκι, το νταούλι κλπ. Ενδεχομένως αυτή η άποψη για το κλαρίνο να ισχύει γιατί σωματικά οι άνδρες μπορούν να φυσήξουν με διαφορετικό τρόπο από τις γυναίκες ενώ οι γυναίκες να είναι καλύτερες σε κάποιο άλλο κομμάτι... δεν το γνωρίζω με σιγουριά αυτό! Επιπλέον, σημαντικό ρόλο που μπορεί να απωθήσει μια γυναίκα να ασχοληθεί επαγγελματικά με το κλαρίνο είναι και οι αντιλήψεις που δυστυχώς εξακολουθούν να υπάρχουν πως «δεν είναι κόσμιο μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο», με όποια «εξήγηση» κρύβεται πίσω από αυτή την φράση.»
6. «Κατά τη γνώμη μου ένας από τους λόγους που οι γυναίκες ασχολούνται περισσότερο με το ελληνικό δημοτικό τραγούδι είναι και τα χαρακτηριστικά της γυναικείας φωνής, έκταση-χροιά σε σχέση με την ανδρική. Επίσης ένας ακόμα λόγος είναι και το γεγονός πως το τραγούδι ήταν και «είναι» πιο εύκολο να σου το διδάξει ένας άνδρας δάσκαλος από ότι πχ. το κλαρίνο, το νταούλι. Ένας τελευταίος λόγος είναι το κομμάτι της γυναικείας παρουσίας που προσδίδει και προσελκύει το ενδιαφέρον του κοινού.»
7. « ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΑ ΔΕΝ ΞΕΡΩ ΑΠΟ ΠΟΥ ΝΑ ΑΡΧΙΣΩ! Μου έχει τύχει σε ένα μαγαζί που έπαιζα να ακούσω έναν άνδρα να μου κάνει το εξής σχόλιο: «Για γυναίκα

καλά παίζεις!». Όταν το ακούω στο μυαλό μου υπάρχουν δύο ενδεχόμενα. Πρώτον, ότι παίζω πολύ καλά αλλά είμαι γυναικά... δηλαδή εάν ήμουν άνδρας και έπαιζα με τον ίδιο τρόπο θα μπορούσα να έχω πολλές επαγγελματικές προτάσεις, και δεύτερον, ότι το σχόλιο έκρυβε μια μορφή επιβράβευσης επειδή για τα δικά του ακούσματα ήμουν μέτρια και το είπε για να με ενθαρρύνει με αυτόν τον τρόπο. Συνήθως τέτοιου είδους σχόλια ακούγονται από μεγάλους σε ηλικία ανθρώπους και ευτυχώς όχι από τους νέους. Ένα δεύτερο και τελευταίο συμβάν ήταν με έναν οργανοποιό που μου κατασκεύασε το μπουζούκι μου! Ενώ μιλούσαμε όλο το προηγούμενο διάστημα και γνώριζε ότι ήμουν γυναίκα όταν πήγα να τον συναντήσω από κοντά μου είπε χαρακτηριστικά : «Α! Γυναίκα είσαι; μην περιμένεις να σε δω όπως θα έβλεπα έναν άνδρα που να παίζει μπουζούκι!!». Όταν τελικά, δοκίμασα το όργανο και με άκουσε πως παίζω προσπάθησε να καλύψει τα προηγούμενα λόγια του. Τα δύο αυτά περιστατικά θα ήθελα να μοιραστώ»

8. «Ξεκίνησα από μικρή να ασχολούμαι με την μουσική μετά από παρότρυνση των γονιών μου. Στην αρχή έπαιζα κλασική κιθάρα αλλά στη πορεία μέσα από ερεθίσματα κατέληξε να με εκφράζει η λαϊκή- ρεμπέτικη - παραδοσιακή μουσική και έτσι άρχισα τα μαθήματα στο μπουζούκι που μέχρι και σήμερα θεωρείται η κύρια ενασχόληση μου μέσα την ημέρα.»
9. «Ένας λόγος που συμβαίνουν οι έμφυλες ανισότητες πιστεύω πως είναι ο ελάχιστος χρόνος που έχουμε αφιερώσει στις διεργασίες που γίνονται σε σχέση με την φυλετική ισότητα. Όπως για παράδειγμα, μέχρι πριν μερικά χρόνια η γυναίκα έπρεπε για κάθε κίνηση της να ήταν υπόλογη στον άνδρα όπως ένα μικρό παιδί στον γονέα του. Σημαντικό ρόλο επίσης κατέχουν τα ΜΜΕ με τις σεξιστικές διαφημίσεις που προβάλλουν, το σχολείο, το οικογενειακό περιβάλλον κ.α. Εάν όλες αυτές οι αντιλήψεις που έχουν δημιουργηθεί από τους παραπάνω παράγοντες που ανέφερα μειωθούν από τους ίδιους τους ανθρώπους που απαρτίζουν την κοινωνία μέσω της επιπλέον μόρφωσης και της συζήτησης θα επέλθει και η ισότητα.»

6) Κωνσταντίνα Φελλά

Απαντήσεις

1. «Στις μέρες μας το φαινόμενο των έμφυλων σχέσεων υπάρχει ακόμη όσο αναφορά την γυναίκα στην παραδοσιακή μουσική αλλά δεν το συναντάμε σε τόσο μεγάλο βαθμό όπως τα προηγούμενα χρόνια, όπου σχεδόν ποτέ δεν βλέπαμε την γυναίκα να ασχολείται με την μουσική, και αν ακόμη το έκανε θεωρούνταν από την κοινωνία «ελαφρών ηθών». Σήμερα, όπως ανέφερα και προηγουμένως οι σχέσεις αυτές εξακολουθούν να υπάρχουν αλλά υποσυνείδητα. Για παράδειγμα, πολλοί άνθρωποι έχουν στο μυαλό τους την γυναίκα μουσικό , με την ιδιότητα της καθηγήτριας και όχι τόσο της οργανοπαίκτριας. Γενικά, πιστεύω πως ακόμη υπάρχει σε σχέση με τον άνδρα, η υποτίμηση της γυναίκας στο κομμάτι της οργανοπαιξίας.»

2. «Προσωπικά θεωρώ πως ο τομέας της εκπαίδευσης συμβάλλει στην ανισότητα μεταξύ των φύλων, γεγονός που επηρεάζει όλους τους κλάδους και φυσικά και την μουσική. Εξάλλου είναι γνωστό πως το σχολείο είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας και πολύ συχνά ερχόμαστε αντιμέτωποι με τον διαχωρισμό που υφίστανται από τους δασκάλους τους τα αγόρια από τα κορίτσια και το αντίστροφο. Με αυτό τον τρόπο λοιπόν, οι έμφυλες ανισότητες θα εξακολουθούν να υπάρχουν. Βέβαια σε αυτό το σημείο θα ήθελα να αναφερθώ και τα Μουσικά Σχολεία καθώς μου το ανέφερες. Θεωρώ πως σε ένα μεγάλο βαθμό τα συγκεκριμένα σχολεία βοηθούν στην διασφάλιση της ισότητας μεταξύ των φύλων και δεν υπάρχει από τους καθηγητές κάποιου είδους διάκριση στο φύλο αλλά και στη μουσική κατεύθυνση. Ίσα ίσα, οι καθηγητές ωθούν τους μαθητές στη παραδοσιακή μουσική είτε είναι κορίτσια είτε αγόρια.»
3. «Τα τελευταία χρόνια οι γυναίκες έχουν προβάλει μια πιο δυναμική παρουσία στο χώρο της παραδοσιακής μουσικής, η κάθε μια διεκδικεί την παρουσία της στον χώρο ως οργανοπαίκτρια. Για παράδειγμα σε αυτό το σημείο θα φέρω κάποιες κοπέλες από την σχολή μου που ασχολούνται με τα παραδοσιακά όργανα και επαγγελματικά και αντίστοιχα λαμβάνουν ίδια αντιμετώπιση από τους άνδρες ανεξαρτήτως φύλου. Παρόλα αυτά όμως, ακόμη παρατηρούμε αισθητά πως ο ρόλος της γυναίκας περιορίζεται πιο πολύ στο τραγούδι, αν και θα έπρεπε κατά την γνώμη μου να είναι ίδιος με αυτού του άνδρα. Το θετικό είναι πως δεν σταματούν να γίνονται προσπάθειες από πολλές γυναίκες να διεκδικούν την ίδια θέση δίπλα στους άνδρες στα παραδοσιακά όργανα.»
4. «Κατά την προσωπική μου άποψη, θα χαρακτήριζα αυτό το φαινόμενο ως κατάλοιπο μιας παλαιότερης εποχής που δεν ήταν αποδεκτό από την κοινωνία μια γυναίκα να ασχολείται με τα παραδοσιακά όργανα, αλλά αντίθετα προωθούνταν σε μεγάλο βαθμό στο τραγούδι. Θα σου φέρω και ένα παράδειγμα σε αυτό το σημείο. Γνωρίζω μια τραγουδίστρια, με μεγάλη φήμη και σημαντικά ενεργή στο χώρο του τραγουδιού, που ο δάσκαλος της, σε προσπάθεια της ίδιας να ασχοληθεί με ένα όργανό της απάντησε «Είσαι κορίτσι.. τι το θες το όργανο; μείνε καλύτερα στο τραγούδι». Στηριζόμενη σε αυτό το παράδειγμα, φαίνεται καθαρά πως ακόμα υπάρχει η αίσθηση ότι μια γυναίκα προωθείται σε αυτό γιατί παίζει σημαντικό ρόλο η εικόνα που προβάλλει, άρα εφόσον το τραγούδι στηρίζεται στην εικόνα, η γυναίκα είναι πιο κατάλληλη εκεί.»
5. «Αυτό συμβαίνει γιατί ακόμα υπάρχει η αντίληψη ότι υπάρχουν όργανα που θεωρούνται ανδρικά, όπως είναι το κλαρίνο στη συγκεκριμένη περίπτωση, και όργανα γυναικεία, όπως για παράδειγμα το κανονάκι. Βέβαια θεωρώ πως δεν είναι απαραίτητο όλοι όσοι έχουν αυτή την άποψη την ενστερνίζονται κιόλας. Ίσως μας έχει περάσει αυτή η παλαιά αντίληψη και είναι το πρώτο πράγμα που θα σκεφτούμε βλέποντας μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο, όμως στην ουσία να είμαστε αντίθετοι.»

6. «Στην συγκεκριμένη ερώτηση η άποψη μου είναι η ίδια με τον λόγο που δεν παίζουν οι γυναίκες παραδοσιακά όργανα. Την έχω απαντήσει ήδη.»
7. «Προσωπικά δεν έχω δεχθεί τέτοιου είδους υποτιμητική στάση από κάποιον τουλάχιστον λεκτικά. Έχω όμως παρατηρήσει πως κάποιοι άνθρωποι όταν με βλέπουν να παίζω λαϊκή κιθάρα με κοιτούν εντυπωσιασμένοι, με την αρνητική του σημασία.»
8. «Έχω ξεκινήσει από μικρή ηλικία την ενασχολησή μου με την μουσική λόγω και του επαγγέλματος του πατέρα μου που είναι και ο ίδιος μουσικός. Όπως όλα τα παιδιά ξεκίνησα με πιάνο αλλά τα τελευταία χρόνια από τα σχολικά μου χρόνια ξεκίνησα λαϊκή κιθάρα γιατί είχα ερεθίσματα από τους γονείς μου πάνω σε αυτό το όργανο. Με το δημοτικό τραγούδι ξεκίνησα περίπου από το Γυμνάσιο και το συνεχίζω και επαγγελματικά πλέον με τις σπουδές μου στο Πανεπιστήμιο.»
9. «Οι φυλετικές ανισότητες θα εξακολουθούν να υπάρχουν και στη μουσική όσο θα υπάρχουν ακόμα μέσα στην κοινωνία. Κατά την γνώμη μου ένας τρόπος εξάλειψης των στερεοτύπων και των ανισοτήτων είναι ο διάλογος και η συζήτηση αλλά και η σχετική επιμόρφωση σε θέματα φύλου σε όλους τους τομείς. Μόνο έτσι μπορούμε να οδηγηθούμε στην πλήρη ισότητα και στη μουσική.»

7) Μαρία Κουτσοκώστα

Απαντήσεις

1. «Δυστυχώς η απάντηση μου είναι ναι, υπάρχουν στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής έντονα οι έμφυλες σχέσεις και συγκεκριμένα στα παραδοσιακά όργανα.»
2. «Μέσα από την εκπαίδευση εξακολουθεί ακόμη και σήμερα να υπάρχει το φαινόμενο των έμφυλων σχέσεων στη μουσική. Ευτυχώς δεν είναι τόσο έντονο σε σύγκριση με παλαιότερα. Παρόλα αυτά όμως, κατά την γνώμη μου το εκπαιδευτικό σύστημα (σε μικρότερο βαθμό) θρέφει τις έμφυλες σχέσεις και συμβάλει στην διατήρησή τους.»
3. «Ο ρόλος της γυναίκας σήμερα είναι αρκετά έντονος! Έχει «μπει» δυναμικά στην παραδοσιακή μουσική κυρίως ως οργανοπαίτρια. Αυτό με χαροποιεί ιδιαίτερα! Βέβαια, ο ρόλος του γυναικείου φύλου σε ορισμένα σημεία στον εκάστοτε κλάδο, δεν κατέχει ισότιμη θέση σε σχέση με το ανδρικό φύλο. Πλέον όμως συναντάμε πολλές γυναίκες οργανοπαίτριες, σε όργανα όπως το βιολί, το κανονάκι, τα έγχορδα όργανα ακόμη και στο κλαρίνο!»

4. «Ο λόγος που συμβαίνει αυτό κατά την γνώμη μου είναι ο εξής: Ανεξάρτητα από την χρονική περίοδο που το βλέπουμε το ζήτημα , ο άνδρας ήταν αυτός που θα είχε επαφή με την δημόσια ζωή άρα αυτός θα ήταν «λογικό» να ξεκινούσε να παίζει ένα παραδοσιακό όργανο ενώ η γυναίκα περιορίζονταν στο περιβάλλον του σπιτιού. Με άλλα λόγια, ο άνδρας είχε το «προνόμιο» να μαθαίνει κλαρίνο, βιολί, ούτι και όχι η γυναίκα. Βέβαια, αυτό το γεγονός σήμερα έχει αλλάξει. Πλέον τα δύο φύλα συμμετέχουν και ασχολούνται ενεργά με την μουσική.»
5. «Δεν γνωρίζω ακριβώς τον λόγο που μπορεί να συμβαίνει αυτό για να είμαι ειλικρινής. Από τις γνώσεις που έχω και από το τι παρατηρώ, έχω καταλάβει ότι το κλαρίνο είναι ένα όργανο που έχει σε τόσο έντονο το στοιχείο της έμφυλης διαφοράς. Θεωρώ πως η έμφυλη αυτή διαφορά απορρέει από την νοοτροπία που υπήρξε τα προηγούμενα χρόνια, δηλαδή, ότι ο άνδρας μόνο είχε την δυνατότητα να μάθει κλαρίνο, γεγονός που συναντάμε μέχρι και σήμερα.»
6. «Η αλήθεια είναι πως όσα γνωρίζω δεν έχω παρατηρήσει αυτό που με ρωτάς τώρα, ότι δηλαδή στο τραγούδι υπάρχει τόσα μεγάλη γυναικεία παρουσία ενώ στα όργανα όχι. Αντίθετα πιστεύω πως και στα παραδοσιακά όργανα υπάρχει έντονο το γυναικείο στοιχείο. Μπορώ να το επιφέρω (το ζήτημα με το τραγούδι) μόνο σε θέμα προτίμησης, για παράδειγμα πως κάποιες κοπέλες προτιμούν να ασχοληθούν με το τραγούδι παρά με ένα παραδοσιακό μουσικό όργανο.»
7. «Όχι δεν θα έλεγα ότι έχω βιώσει κάποια υποτίμηση που να σχετίζεται με το φύλο και συνάμα με το όργανο που ασχολούμαι. Αντίθετα, έχω λάβει από τους γύρω μου μεγάλο θαυμασμό και χαρά για το ότι ασχολούμαι επαγγελματικά με το παραδοσιακό κλαρίνο! Το μόνο που θα ήθελα να προσθέσω σε αυτό το σημείο είναι το εξής: Πριν από κάποια χρόνια στα πλαίσια μιας εκδήλωσης μου, παίζοντας κλαρίνο ο τότε δάσκαλος μου είχε πει την φράση: «Μακάρι να ήσουν αγόρι». Προσωπικά όμως καθώς τον γνωρίζω καλά ως άνθρωπο και ξέρω πόσο θαύμαζε τους μαθητές του θεωρώ πως δεν το είπε με αρνητισμό. Θα το αποδώσω αυτό το σχόλιο στην νοοτροπία που έχουν η μεγαλύτεροι σε ηλικία άνθρωποι σε σχέση με το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο.»
8. «Από μικρή ήθελα να μάθω ένα πνευστό όργανο! Ότι και αν έβλεπα το μετέτρεπα σε πνευστό όργανο. Έτσι λοιπόν οι γονείς μου με οδήγησαν σε αυτό τον κόσμο των πνευστών, με την φλογέρα και έπειτα με δική μου παρότρυνση ξεκίνησα το παραδοσιακό κλαρίνο όπου συνεχίζω μέχρι και σήμερα»
9. «Θα αποφέρω το γεγονός ότι, εξακολουθούν να υπάρχουν έμφυλες διαφορές στην παραδοσιακή μουσική στο ότι δεν έγινε προσπάθεια από εμάς να σκεφτούμε διαφορετικά. Για παράδειγμα, «γιατί θεωρείται αυτό το όργανο ανδρικό;». Επίσης, θα ήθελα να προσθέσω πως για να εξαλειφθεί αυτό πρέπει όλοι να προσπαθήσουμε

να μεταφέρουμε στους συνανθρώπους μας την έννοια της ισότητας μεταξύ των δύο φύλων στον χώρο της παραδοσιακής μουσικής.»

8) Μαρία Κυπριανού

Απαντήσεις

1. «Προσωπικά πιστεύω πως ναι, φυσικά και υπάρχουν τέτοιους είδους σχέσεις και όχι μόνο στην παραδοσιακή μουσική. Εγώ προσωπικά έχω ελάχιστη επαγγελματική εμπειρία αλλά σε κάποιους γάμους που είχε τύχει να παίξω πρόσφατα κατάλαβα πως σε κρίνουν οι υπόλοιποι σε σχέση με το φύλο σου. Είτε σε θαυμάζουν και σε επικροτούν για αυτό, υπάρχουν όμως και άλλοι που σε αποδοκιμάζουν και δεν μπορούν να πιστέψουν πως μια γυναίκα μπορεί και παίζει ένα όργανο που δεν το συναντάμε συχνά σε γυναίκες. Άρα καταλήγω στο συμπέρασμα πως ναι! Εξακολουθούν να υφίστανται τέτοιου είδους σχέσεις».
2. «Επειδή δεν προέρχομαι από το συγκεκριμένο εκπαιδευτικό σύστημα αλλά από την Κύπρο δεν ξέρω κατά πόσο η απάντησή μου είναι σωστή. Παρόλα αυτά όμως πιστεύω και από όσα γνωρίζω από γνωστούς μου ότι αντίθετα η μουσική εκπαίδευση στην Ελλάδα εξομαλύνει το φαινόμενο αυτό. Με την ίδρυση των Μουσικών Σχολείων το κομμάτι της παραδοσιακής μουσικής εντάσσεται όλο και περισσότερο και αντιμετωπίζονται με τον ίδιο τρόπο και τα δύο φύλα. Αυτό πιστεύω ότι συμβαίνει γιατί τόσο οι νέοι όσο και το προσωπικό έχει αφήσει πίσω του τα στερεότυπα που αφορούν το φύλο».
3. «Πολύ ωραία ερώτηση! Μας είχαν θέσει μια παρόμοια ερώτηση στις εξετάσεις της σχολής. Με την δική μου οπτική ματιά, η γυναίκα έχει παίξει μεγάλο ρόλο στη διατήρηση πολλών παραδόσεων, αλλά και τραγουδιών. Ειδικά κυρίως σε μικρές κοινωνίες όπως λόγω χάρη στα νησιά που οι άνδρες έλειπαν για καιρό και οι γυναίκες ήταν αυτές που αναλάμβαναν όλες τις υποχρεώσεις και κρατούσαν τις παραδόσεις όπως είναι και η μουσική. Ο ρόλος της γυναίκας στην παραδοσιακή μουσική λοιπόν ήταν και θα είναι σημαντικός καθώς ναι μεν στα παλαιότερα χρόνια κρυβόταν στο παρασκήνιο και μπροστά υπήρξε ο άνδρας. Εδώ και κάποιες δεκαετίες ο ρόλος αυτός έχει μετατοπιστεί στο προσκήνιο και η γυναίκα συμμετέχει στην παραδοσιακή μουσική όπως ακριβώς και ο άνδρας».
4. «Θεωρώ πως οι ίδιες οι γυναίκες δεν τολμούν να εισχωρήσουν σε αυτόν τον κλάδο. Δεν τους το απαγορεύει κάποιος. Ίσως εξακολουθεί να υπάρχει το αίσθημα πως η παραδοσιακή μουσική είναι κατά βάση ανδροκρατούμενη.»

5. «Νομίζω για τον ίδιο λόγο που συμβαίνει με όλα τα υπόλοιπα όργανα. Βέβαια για το κλαρίνο, που χαρακτηρίζεται και το εθνικό όργανο της χώρας μας παρόλο που έχει δυτική προέλευση, φαίνεται παράξενο σε πολλούς να βλέπουν μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι το συγκεκριμένο παραδοσιακό όργανο έχει κατά κάποιο τρόπο «φορτωθεί» με στοιχεία αρρενωπότητας, όπως για παράδειγμα αυτοί που παίζουν κλαρίνο είναι λεβέντες και διάφορα άλλα. Επίσης, εκτός από αυτό στο παραδοσιακό κλαρίνο ως όργανο υποβόσκει και το φαλλικό στοιχείο που συνδέεται έμμεσα με το όργανο. Τέλος, για εμένα θεωρείται εξαιρετικά αστείο το γεγονός πως, σε κάποιες επαρχιακές κοινωνίες η γυναίκα δεν γίνεται να εκτίθεται μπροστά σε κόσμο σε έναν γάμο ή σε ένα γλέντι παίζοντας κλαρίνο, αυτή η άποψη όσο και να μην θέλουμε να το παραδεχτούμε υπάρχει μέχρι και στις μέρες μας».
6. «Δεν θεωρώ πως στο τραγούδι υπάρχει εξ ολοκλήρου μόνο το γυναικείο στοιχείο. Πιστεύω πως οι γυναίκες σιγά-σιγά δραστηριοποιούνται και στο χώρο των παραδοσιακών οργάνων. Ίσως ο λόγος που να προτιμούν κάποιες φορές το τραγούδι να οφείλεται στο γεγονός ότι είναι πιο εύκολο κάποιος να μάθει τραγούδι από το να ξεκινήσει ένα όργανο από την αρχή.»
7. «Όλα ξεκίνησαν όταν ήμουν ακόμα στο σχολείο. Είχε τύχει να βρεθώ σε μια εκδήλωση στην Κύπρο και εκεί ήταν η πρώτη φορά που άκουσα το κλαρίνο, άκουσμα που σε εμάς δεν είναι και τόσο συνηθισμένο όπως εδώ. Εξαρχής μαγεύτηκα από το συγκεκριμένο όργανο. Μου έκανε μεγάλη εντύπωση ο ήχος του, αυτή η ζεστασιά, οι δυνατότητες που έχει σαν όργανο και πως μπορείς να το χρησιμοποιήσεις. Στην αρχή μάλιστα πίστευα πως αφού μοιάζει, κατά κάποιον τρόπο, με την φλογέρα θα ήταν και εύκολο. Εξάλλου έλεγα «δεν είναι και βιολί απλά το φυσάς». Η άποψη μου όμως άλλαξε όταν άρχισα να ασχολούμαι με αυτό και να πρέπει συνεχώς να βελτιώνω τον ήχο μου. Παρόλα αυτά όμως το κλαρίνο αποτελεί για εμένα ένα μέσο έκφρασης και δημιουργίας».
8. «Επειδή δεν παίζω ακόμα επαγγελματικά και εξελίσσομαι το περιβάλλον στο οποίο κινούμαι παικτικά είναι συνήθως πιο οικείο και φιλικό. Εκτός βέβαια από έναν γάμο που είχε τύχει να βρεθώ πρόσφατα και άκουσα να μου λένε χαριτολογώντας φυσικά «Μα καλά κορίτσι και να παίζει κλαρίνο; Γιατί δεν βρέθηκε άλλο όργανο να παίξεις;». Όπως ανέφερα και πριν τέτοιου είδους σχόλια δεν λέγονται ποτέ με επιθετικό τρόπο αλλά κρύβουν ένα είδος διάκρισης προς στις γυναίκες που προτιμούν και παίζουν παραδοσιακό κλαρίνο και συνήθως προέρχονται από ανθρώπους μεγαλύτερης ηλικίας».
9. «Δεν ξέρω εάν μπορώ να το εντοπίσω. Πιστεύω ότι είναι πολλοί παράγοντες και όλο το ζήτημα των στερεοτύπων έχει τις ρίζες του σε παλαιότερες εποχές και ίσως

εξυπηρετεί κάποιους σκοπούς όπως της αναπαραγωγής, της κοινωνικής, θρησκευτικής τάξης των πραγμάτων γιατί όταν για παράδειγμα σε συγκεκριμένες φόρμες τους ανθρώπους μπορείς να τους ελέγχεις και καλύτερα. Αυτό βέβαια που σου λέω μπορεί να είναι και αρκετά υπερβολικό. Πιστεύω ότι αυτό θα συνεχίζει να υπάρχει γιατί εξυπηρετεί κάποιους. Τους λόγους ακριβώς δεν τους γνωρίζω».

9) Σοφία Ελευθερίου

Απαντήσεις

1. «Θα ήθελα να υπάρχει ισότητα μεταξύ των δύο φύλων αλλά δυστυχώς κάτι τέτοιο δεν υφίσταται ακόμη στην παραδοσιακή μουσική. Καθώς υπάρχει ακόμη και σήμερα διαφοροποίηση ως προς τον τρόπο που θα αντιμετωπίσουμε την γυναίκα από τον άνδρα σαν μουσικό και μάλιστα της παραδοσιακής μουσικής.»
2. «Πιστεύω πως όχι η εκπαίδευση και γενικότερα το εκπαιδευτικό σύστημα δεν συμβάλλει στη διατήρηση αυτή. Αντίθετα, προσπαθεί να διαμορφώσει την ισότητα.»
3. «Ο ρόλος της γυναίκας αλλά και του άνδρα είναι σπουδαίος στην παραδοσιακή μουσική. Αν και δεν είναι ο ισότιμος, η γυναίκα αντιμετωπίζεται ακόμη, υποτιμητικά σε σχέση με τον άνδρα. Παρόλα αυτά όμως θα έπρεπε να είναι ισότιμος ο ρόλος των δύο φύλων και οι γυναίκες να μην διστάζουν να ασχοληθούν με την παραδοσιακή μουσική επειδή υπάρχει η αντίληψη πως είναι κατά βάση ανδροκρατούμενη.»
4. «Το συγκεκριμένο γεγονός πιστεύω πως συμβαίνει διότι έχουμε συνδυάσει στο μυαλό μας και από παλαιότερα χρόνια τους άνδρες με ένα συγκεκριμένο όργανο για παράδειγμα το μπουζούκι ή το κλαρίνο. Ενώ αντίθετα τις γυναίκες με το πιάνο κ.α.»
5. «Αυτό συμβαίνει όπως είπα και προηγουμένως γιατί θεωρούμε το κλαρίνο ανδρικό όργανο και όχι γυναικείο. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στην κοινωνία, δηλαδή ο άνδρας ασχολείται με τα κοινά και συνάμα με την μουσική ενώ η γυναίκα παλαιότερα έπρεπε να είναι στο σπίτι και να φροντίζει την οικογένεια της ισορροπίες που πλέον έχουν αλλάξει με τα τωρινά δεδομένα, απλώς έχει μείνει αυτή η λανθασμένη αντίληψη.»

6. «Το ερώτημα αυτό θεωρώ πως και πάλι σχετίζεται στενά με την κοινωνία. Μπορεί για κάποιον λόγο η κοινωνία να μην είχε την γυναίκα ικανή να ασχοληθεί και να μάθει ένα παραδοσιακό όργανο αλλά το τραγούδι να λειτουργούσε και ως «εικόνα». Για κάποιους, το τραγούδι θεωρείται η «εύκολη λύση» συγκριτικά με την εκμάθηση ενός παραδοσιακού οργάνου. Αυτή είναι τουλάχιστον η άποψη μου.»
7. «Έχω βιώσει κάτι παρόμοιο ναι! Αν και δεν μπορώ να πω με σιγουριά ότι σχετίζεται με το φύλο μου. Σε προηγούμενη δουλειά μου με κάποιους άνδρες συναδέλφους-οργανοπαίχτες είχε τύχει εγώ να πληρωθώ λιγότερα από αυτούς. Δεν ξέρω εάν αυτό έγινε επειδή ήμουν γυναίκα... αλλά ένιωσα όμως πως είναι να σε αντιμετωπίζουν υποτιμητικά»
8. «Από πολύ μικρή ηλικία άρχισα να ασχολούμαι γενικότερα με τον κλάδο της μουσικής. Με το τραγούδι ξεκίνησα από το δημοτικό. Πάντα ήταν κάτι που το αγαπούσα πολύ και λάτρευα να τραγουδάω! Συγκεκριμένα τώρα με το παραδοσιακό ξεκίνησα αφού μπήκα στο πανεπιστήμιο, και άρχισα να ασχολούμαι και πιο ενεργά με την φωνή μου»
9. «Θα σου απαντήσω πρώτα στο δεύτερο σκέλος της ερώτησης σου. Αρχικά, θεωρώ πως όλα ξεκινούν από την κοινωνία και τους ανθρώπους που την απαρτίζουν, οι οποίοι θα πρέπει να αντιμετωπίζουν όλους του ανθρώπους ισότιμα ανεξαρτήτως φύλου καθώς ο κάθε ένας μας δεν διαφέρει σε κάτι με τον συνάνθρωπο του. Τέλος, όσο αναφορά το πρώτο μέρος της ερώτησης, το γιατί συμβαίνει αυτό, πηγάζει από τις αντιλήψεις και τις προκαταλήψεις που μας έχει δημιουργήσει πάλι η κοινωνία αναφορικά με τα δύο φύλα. Εάν λοιπόν δεν εξαλειφθούν αυτά τα έμφυλα στερεότυπα δεν θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε μπροστά.»

10) Άρης Ντίνας

Απαντήσεις

1. «Βεβαίως, η ερώτηση βέβαια δεν είναι πολύ συγκεκριμένη. Στις ημέρες μας οι σχέσεις αυτές δεν είναι τόσο αμβλυμένες όσο ήταν στο παρελθόν. Βλέπουμε σήμερα με τα Μουσικά Σχολεία και τα δύο φύλα να δραστηριοποιούνται στον ίδιο χώρο επιλέγοντας και η γυναίκα όσο και ο άνδρας ότι όργανο επιθυμούν ενώ παλιά αυτό δεν υπήρχε και δεν υπήρχε για τον εξής λόγο : η γυναίκα γενικότερα δεν ήταν μέσα στην κοινωνία σε πολλές εκφάνσεις της καθημερινότητας όχι αποκλειστικά της μουσικής. Βέβαια δεν μπορούσε να τραγουδήσει δημόσια για παράδειγμα σε ένα πανηγύρι, σε έναν γάμο εκεί ήταν ο άνδρας ο επαγγελματίας, ο μουσικός , ο τραγουδιστής. Όμως είχε όλο τον χρόνο και την ευχέρεια να τραγουδήσει στο σπίτι της, στο μωρό της να μοιρολογήσει τον νεκρό στους αρραβώνες στους γάμους πάντα πρωτοστατούσε. Αργότερα δειλά δειλά η γυναίκα μπήκε και αυτή στο χώρο και της δισκογραφίας βέβαια οι πολύ θαρραλέες και για την εποχή τους οι επαναστάτριες.

Αλλά σήμερα αυτή η σχέση έχει λάβει μεγαλύτερες διαστάσεις όπως προανέφερα. Στο χώρο δραστηριοποιούνται με την ίδια ένταση και τον ίδιο ρυθμό όπως και σε άλλους χώρους πέρα από την μουσική αυτές οι σχέσεις να έχουν εξισωθεί»

2. «Τα Μουσικά Σχολεία, τα πανεπιστήμια έχουν συμβάλει ώστε στον ίδιο χώρο να δραστηριοποιούνται άνδρες και γυναίκες με τις ίδιες δυνατότητες και τα ίδια δικαιώματα.»
3. «Όχι, αλλά σαφώς και καθοδηγούνται τα παιδιά κατά έναν τρόπο. Όλο αυτό καταστρατηγείται η μεθοδεύεται από κάποιον ή δεν τους ενδιαφέρει γιατί πιστεύουν πως στην κλασική μουσική είναι όλο πιο τυποποιημένα , όλο αυτό νομίζω ότι αποτρέπει όχι μόνο την γυναίκα να ασχοληθεί με την παραδοσιακή μουσική αλλά και τον άνδρα. Το θεωρούν κατώτερο, μπορεί να συμβαίνει μπορεί και όχι και ίσως αποτρέπουν αυτή την κλήση στην γυναίκα ακόμη και να το θέλει προς την παραδοσιακή μουσική. Δεν νομίζω βέβαια καθώς εάν μια γυναίκα το θέλει να ασχοληθεί από την παιδικά και εφηβική της ηλικία , θα το ακολουθήσει με οποιαδήποτε εμπόδια. Οι περισσότεροι νομίζουν ότι η παραδοσιακή μουσική δεν θα έχει επαγγελματική αποκατάσταση ενώ παράδειγμα με το πιάνο κάπου θα μπορέσει κάποιος να δουλέψει σε ένα ωδείο κλπ. Άρα θεωρώ πως δεν γίνεται σκόπιμα κάτι τέτοιο, η αποτροπή της γυναίκας να μην ασχοληθεί με την παραδοσιακή μουσική.»
4. «Είναι πολύ σημαντικός ο ρόλος της και όχι όταν μεγαλώνει η ίδια , όταν έχει γίνει μητέρα τι θα διδάξει στο παιδί που έχει μέσα στην αγκαλιά της. Πολλά παιδιά από τα ακούσματα της μητέρας, όλο αυτό μπήκε μέσα στην ψυχή του παιδιού και αυτό είναι σαν ένα σποράκι που όταν οι συνθήκες είναι κατάλληλες ανθίζει. Από εκεί και πέρα έπαιξε μεγάλο ρόλο ότι η μητέρα τραγουδούσε όλη μέρα παλιά άρα διέσωσε κι αυτή πολλά στοιχεία και τραγούδια της παραδοσιακής μουσικής και ιδιαίτερα του τραγουδιού . Οι γυναίκες δεν είχαν πρόσβαση σε όργανα τα παλιότερα χρόνια. Σήμερα όπως είπαμε με τα Μουσικά Σχολεία υπάρχει η απελευθέρωση της γυναίκας και στα όργανα και στο τραγούδι, υπάρχουν πολλές φίρμες. Οπότε η γυναίκα έχει συμβάλει τα μέγιστα ίσως όχι τα ίδια με τον άνδρα δηλαδή 50-50 αλλά σίγουρα ένα 70- 30 θεωρώ ότι αυτό είναι το ποσοστό. Είχαμε γυναίκες και βιολιστές και πιανίστες τα τελευταία 30, 40 χρόνια.»
5. «Όπως είπα και πριν δεν νομίζω να της το απαγόρευε κάποιος, δεν της το απαγόρευσε συγκεκριμένα κάποιος, ίσως όλη η κοινωνία σαν κοινωνία έτσι αόρατα να της το απαγόρευε γιατί είμαστε μιμητικά όντα αν δεν το δεις κάπου δεν το κάνεις και δη στον χώρο αυτό τώρα. Σήμερα βλέπουμε πολλές γυναίκες να παίζουν κλαρίνο σε σχήματα παλιά δεν παίζανε. Τώρα παίζουν μουζούκια, ντραμς , κρουστά, σήμερα έχει και αυτό απομυθοποιηθεί και έχει πάρει τον δρόμο του. Σαφώς παλαιότερα θεωρούσαν την γυναίκα που θα παίζει ένα όργανο ως κάτι το ασυνήθιστο. Ίσως είναι πιο έξυπνη από τον άνδρα γιατί το τραγούδι έχει περισσότερα , η αμοιβή της είναι διπλάσια και πενταπλάσια βέβαια είναι και η ευθύνη της μεγαλύτερη. Εγώ σαν τραγουδιστής σου λέω ότι η ευθύνη μου από του κιθαρίστα είναι η μέρα με την νύχτα. Γιατί εγώ πρέπει να ξέρω λόγια στίχους

εκατοντάδων τραγουδιών ενώ σε ένα συγκεκριμένο μοτίβο ένα τσάμικο, χιτζάζ για παράδειγμα ο κιθαρίστας αρκεί να ξέρει ένα και παίζει όλα τα υπόλοιπα. Αλλά εδώ με βρίσκεις και εμένα όχι απροετοίμαστο, δεν το έχω ψάξει να δω γιατί η γυναίκα δεν έχει παίξει κάποιο όργανο έλα λαούτο για παράδειγμα το θεωρούσαν καθαρά σαν ανδρική υπόθεση. Σήμερα συναντάμε γυναίκες να παίζουν και κρουστά, κανονάκι, κλαρίνο, κλαρινέτο. Παλαιότερα πιστεύω ότι την εμπόδιζε η κοινωνική κατακραυγή, θεωρούνταν ανήθικη, δεν ξέρω τι να πω.. και γενικότερα και με το τραγούδι δεν ασχολούνταν πολύ όχι μόνο με όργανα. Θα έπρεπε να κάνει πρόβες με άνδρες, όλο αυτό θα της αφαιρούσε την θηλυκότητα, υπήρχε μια τέτοια άποψη, και την ηθική, γιατί με άνδρες να κάνει πρόβες μια γυναίκα; Ειδικά αυτές που τραγουδούσαν τότε τις θεωρούσαν εκδιδόμενες.

6. «Μέχρι πριν λίγα χρόνια θεωρούνταν εντελών ανδρική υπόθεση γιατί ο άνδρας πρωτοστατούσε, έβγαινε στο καφενείο, έπαιζαν και χόρευαν άνδρες μόνο. Πόσο δύσκολο θα ήταν να βρεθεί μια γυναίκα ανάμεσα σε μια παρέα ανδρών ελαφρώς επηρεασμένων από το οινόπνευμα. Φαντάσου οι μισοί θα άκουγαν κλαρίνο και οι άλλοι μισοί θα την βλέπανε σαν γυναίκα. Όπως και οι γυναίκες τους άνδρες επάνω δεν τους βλέπουν μόνο σαν μουσικούς, τους βλέπουν και σαν άνδρες. Πιθανόν αυτό δεν το ήθελε η γυναίκα. Δεν είναι όλα τόσο ωραία όπως είναι σήμερα, εξωραϊσμένα και ευγενικά. Παλαιότερα ήταν δύσκολα τα πράγματα, δεν υπήρχε η μόρφωση, η καλλιέργεια, η κοινωνική κατάσταση που βρίσκεται ο άνθρωπος και δη ο άνδρας. Φαντάσου μια γυναίκα, θα την κορόιδευαν πρώτα απ όλα να την δουν με κλαρίνο. Θα ήταν για αυτούς, καλύτερα να βλέπανε ένα εξωγήινο παρά μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο. Σήμερα όμως έχει καταλυθεί και αυτό το στερεότυπο, μπορεί μια γυναίκα να παίζει κλαρίνο και παίζουν, παίζουν πάρα πολλές κοπέλες κλαρίνο παραδοσιακό. Και πάλι όμως είναι σπάνιο γιατί θέλει μια δύναμη που την έχει ο άνδρας, θέλει ψυχή. Παλιά λέγανε για τα πνευμόνια ότι θέλει πνευμόνι το κλαρίνο, όχι τρόπο θέλει. Η γυναίκα από την φύση της είναι πιο μαλακή, είναι πιο γλυκιά. Αυτό το όργανο είναι να το πάρει ο άλλος στα χέρια και να ξεσηκώσει το πλήθος. Δεν ξέρω, κάπως έτσι μου έρχεται. Θέλει μια δύναμη. Βέβαια σήμερα υπάρχει μεγάλη άμβλυνση σε όλα, όχι μόνο στα όργανα, στη μουσική. Αλλά το κλαρίνο σου είπα, δεν θα ήταν σαν τον άνδρα δεν θα άντεχε να παίζει νύχτες ολόκληρες είναι απορίας άξιον και για εμένα γιατί και εγώ προβληματίζομαι. Γιατί και η ίδια δεν το επιλέγει; έχει ευθύνη μεγάλη, πρέπει να έχει πολύ τσαμπουκά για να παίζεις κλαρίνο, είναι ίσως και το ρεπερτόριο. Κι εγώ παίζω πολλά χρόνια σε ορχήστρες σε σχήματα και πράγματι συναντάμε τις γυναίκες πιο πολύ ως τραγουδίστριες, ήταν κάτι το ευκολότερο θεωρώ εγώ, γιατί για να μάθει όργανο έπρεπε να πάει σε κάποιον άνδρα στην αρχή, δεν το έβλεπες εύκολα αυτό. Οι άνδρες και οι γυναίκες ήταν σε ξεχωριστούς ρόλους και σε ξεχωριστούς χώρους. Είναι θέμα καθαρά της γυναίκας, η ίδια δεν το αποφασίζει γιατί το θεωρεί και η ίδια πως είναι ένας χώρος ανδροκρατούμενος. Η ίδια φοβάται να μπει πιστεύω εγώ. Όποιος θέλει να το κάνει δεν τον σταματάει τίποτα.»
7. «Η απάντησή μου είναι όχι. Και ακριβώς επειδή είμαι άνδρας και υπάρχουν τα στερεότυπα που σχετίζονται με τις γυναίκες, αυτές αντιμετωπίζουν τέτοιου είδους συμπεριφορές και είναι ένα γεγονός που με δυσαρεστεί πολύ.»

8. «Για εμένα η μουσική υπήρχε από μικρό παιδί όταν ήμουν. Στην αρχή οι σπουδές μου ήταν στην Βυζαντινή μουσική όπου αποφοίτησα από τη σχολή και έπειτα συνέχισα να μαθαίνω κιθάρα. Στη συνέχεια άρχισα να ασχολούμαι και με το λαούτο και τον ταμπουρά όπου και πραγματοποίησα μια σειρά μαθημάτων και εδώ και αρκετά χρόνια είμαι καθηγητής σε Μουσικό Σχολείο.»
9. «Οι έμφυλες ανισότητες σχετίζονται στενά με την κοινωνία και τα πρότυπα που αυτή προβάλλει, συνάμα λοιπόν θα υπάρχουν και στη μουσική. Προσωπικά θεωρώ πως δεν υπάρχει ίση αντιμετώπιση των δύο φύλων από την κοινωνία σε όλους τους τομείς της καθημερινότητας. Όσο αναφορά το δεύτερο ερώτημα πιστεύω πως αυτές οι ανισότητες μπορούν να εξαλείφουν με την σωστή ενημέρωση, την σωστή καθοδήγηση των συνανθρώπων μας, την μόρφωση, τους προσωπικούς αγώνες. Ακόμη και με την δική σου προσωπική προσπάθεια μέσα από αυτή την εργασία.»